

A. KUKS

LADINA KEELE
GRAMMATIKA

„RAHVAÜLIKOOI“

TALLINNA

A

Schlösser

A-5328,,

LADINA KEELE
GRAMMATIKA

1. ETÜMOLOOGIA
2. SÜNTAKS

SANTŠURSKI JÄRELE TOIMETANUD

AUG. KUKS

TALLINNA LINNA POEGLASTE GÜMNAASIUMIÕPETAJA

„RAHVAÜLIKOOI“
TALLINNA

Sissejuhatus.

Ladina keel kuulub (nüüd) surnud keelte hulka, sest ükski rahvas ei tarvita teda enam kõnes ega kirjas. Tarvitusel on ta ainult veel Rooma-katoliku kirikus ja üksikute asjaarmastajate keeleteadlaste suus.

Kuigi on Ladina keel surnud, on ta siiski niivõrd tähtis, et temast kuidagi ei saa vaikides mööda minna, ja me näeme, et igal maal, kus teadust taga aetakse, kus Lääne kultuuri hinnatakse, Ladina keel on üks tähtsamatest õppeainetest.

Mis tõstab siis selle surnud keele tähtsuse nii kõrgele, mis sunnib meid õppeainete keskel talle tähtsa koha andma?

Selleks on mitmed põhjused olemas.

1. Ladina keel on küll surnud, aga ainult selles mõttes, et teda tegelikult enam ei tarvitata, kuid ta elab nendes suremata kirjatöodes, mis Euroopa haritud ilm on ligi 2000 a. jooksul loonud ja meile päranduseks jätnud; sest kuni XVII aastasaja lõpuni oli Ladina keel terves Lääne-Euroopas ametlikuks, teaduslikuks ja kirjakeeleks. Siin juurduvad kõik meie luule, kirjanduse ning teaduse harud ja esimesed palad.

2. Ladina keel on surnud, aga ta elab edasi Romaani keeltes, sest Romaani, s. o. Itaalia, Prantsuse, Hispaania j. t. keelte aluseks on just Rooma rahva keel — Ladina keel. Pealegi on kõigis uutes keeltes ütle mata palju Ladina keelest võetud sõnu. Ka meie keeles pole nendest puudus, näit.: advokaat, agronoom, doktor, direktor, inspektor, instruktor, kommunist, kompromiss, konkurent, sant (sanctus), tempel, kultuur ja palju teisi.

Nendel põhjustel peaks küll iga haritlane ka Ladina keelt tundma, et otse ilma vahendita tutvuda nende suremata töödega, mis olid Lääne-Euroopa hariduse allikaks, ja et täie arusaamisega tarvitada Ladina keelest võetud sõnu. Iseäranis on Ladina keele oskamist muidugi tarvis õpetlastele: keeleteadlas-

tele, ajalooteadlastele, õigusteadlastele ja arstidele, kes on kohustud originaalide najal töötama, sest ükski tõlge ei või algupärandi aset täita.

Peale selle soovitakse Ladina keele õppimist koolides, kui üht kõige parematest abinõudest vaimu kasvatamiseks ja mõistuse teritamiseks, sest sügav tungimine autori mõtetesse, kes mitusada aastat enne meid on elanud, on igast küljest kasulik: ta sunnib järele kaaluma, ette kujutama, meeles pidama ja mõtlema, mõtlema ning mõtlema, töötama täpisealt ja järjekindlalt. Kas sedasama just ei nõua meie käest ka elu?

Paar sõna veel Ladina keele elueast.

Tema sündimisepaigaks on Latium, väike maakond Kesk-Itaalias. Siin elas muistsel ajal rahvas, nime poolest ladinlased (latini), kes suutsid VIII aastasajal enne Kr. s. ühendada mitu suguharu üheks liiduks ja ehitada Tiiberi jõe suu lähedale Rooma linna. Ladinlased mängisid liidus peaosas, nende linn Rooma sai pealinnaks ja keel liidu ehk riigi keeleks.

Ladina keele tähtsus kasvab edasi täiesti paralleelselt Rooma rahva kasvuga: esiteks laieneb ta üle terve Itaalia, siis üle terve Vahe mere piirkonna ja alatasa üle kõigi sellesse piirkonda kuuluvate maade.

Kõige õitsvam aeg — Ladina keele kuldne aeg — oli keisri Augustuse valitsuse ajal, kui elasid ja töötasid kuulsad luuletajad ja kirjanikud: Ovidius, Vergilius, Horatius, Livius j. t. Pärast seda aga hakkab asi halvemaks minema, keel kaotab esialgse puhtuse, — tekib hõbedane ajajärk.

Kui nüüd Rooma langes ja Itaaliasse voolasid uued, võerad rahvused: hunnid, gootlased, longobardid j. t., tekkisid ka uued rahvaliidid ja uued keeled. Ja sedavõrd, kuis uued võsud võrsuvad, kahaneb Ladina keele tarvitamine: rahva keelest sünnivad Romaani keeled, rahvas ise hakkab uusi keeli tarvitama. Ainult kõrgem klass jääb veel mõni aeg truuks Ladina keelele. Veel tükk aega, kuni XVII aastasaja lõpuni, elab Ladina keel kiriku-, kirja- ja ametliku keelena. Siis aga katsuvad uued keeled Ladina keele välja tõrjuda ametlikust läbikäimisest, kirjandusest, isegi kirikust. Ema sureb, ta asemele asuvad lapsed.

Nii viisi on Ladina keel täie ringi teinud: sündinud, kasvanud, õitsenud, vilja kannud, surnud ja nooresoo sünnitanud, kellele ta rohke päranduse suremata tööde näol on järele jätnud.

Hääleõpetus.

§ 1.

Tähed (litterae).

A a (a) = a	I i (i) = i	R r (er) = r
B b (be) = b	K k (ka) = k	S s (es) = s
C c (tse) = ts, k	L l (el) = l	T t (te) = t
D d (de) = d	M m (em) = m	U u (u) = u
E e (e) = e	N n (en) = n	V v (ve) = v
F f (ef) = f	O o (o) = o	X x (iks) = ks
G g (ge) = g	P p (pe) = p	Y y (üpsilon) = ü
H h (ha) = h	Q q (ku) = q	Z z (zeta) = z, ds

§ 2.

Tähtede jaotamine ja hääldamine.

Tähed **a, e, i, o, u, y** vastavad täishäälikutele, ja nimetakse *täishäälikuteks ehk vokaalideks (litterae vocales)*; kõik teised tähed vastavad kaashäälikutele ja kutsutakse *kaashäälikuteks ehk konsonantideks (litterae consonantes)*.

Peale üksikute häälikute on Ladina keeles tarvitusel järgmised *kaksiktäishäälikud (diphthongi)*: **ae = ä, oe = õ, au = au, eu = eu**, näit.: aetas (äätas), foedus (föödus), audio (audio), Europa (Europa).

Märkus. Kui **ae**'d ehk **oe**'d ei ole tarvis hääldada liittäishäälikuna, vaid kumbki häälik tuleb eraldi välja öelda, siis pannakse **e** peale lahutamismärk (·): **aer** (aer), **poeta** (poeta).

§ 3. **C** hääldakse tähtede **e, i, y** (**ae, oe, eu**) ees **ts**:na, muidu **k**:na, näit.: Cicero (Tsitsero), Cyprus (Tsüprus), Caesar (Tsääsar), coepi (tsööpi), vacca (vakka), nec (nek), cum (kum).

Roomlased ise hääldasid **c** alati **k**:na. Samati hääldakse seda praegugi Soomes ja Skandinaavias.

Ch = h, näit.: **chorus** (horus), **th** = t: **theatrum** (teatrum),

Ph = f: **Philippus** (Filippus), **rh** = r: **rhëtor** (reetor).

I vastab *täishäälikule* i: ire, venio; ainult täishääliku ees sõna algul ja sõna keskel kahe täishääliku vahel hääldakse teda *kaashäälikuna* j: ianua, aiunt. Keskaja Ladina keeles kirjutatigi siin j.

K tarvitakse ainult kahes sõnas: Kaeso (nimi; lühidalt K.) ja Kalendae (lühidalt Kal. ehk K.).

S kahe täishääliku vahel kõlab nagu **venekeelne** 3: musa.

Ti öeldakse täishääliku ees välja **tsi**:na: actio (aktsio). Aga järgmistel juhtumistel, järgneva täishääliku peale vaatamata, kõlab **ti** ikka **ti**:

1) s, x ja t järel: ostium, mixtio, Attius;

2) Greeka keele sõnades: Miltiadés;

3) sel korral, kui i (silbis ti) on **pika vältusega**: totius (totiis). Aga totiens (totsiens).

U öeldakse välja **v**:na järgmistes liidetes: **su** (häälikute **a** ja **e** ees), **qu** ja **ngu** (täishäälikute ees): **su**adeo (**sva**adeo), **assu**etus (assveetus), **aqua** (akva), **lingua** (lingva).

Y (üpsilon) vastab Eesti keele täishäälikule **ü**: lýra (lüra).

Z (zeta) öeldakse välja **ds**:na: zōna (dsoona).

§ 4. Silpide vältus (quantitas syllabarum).

Ladina keele silbid on kahte liiki: **lühikesed** (˘), mis lühidalt välja öeldakse, ja **pikad** (¯), mida pikema vältusega hääldakse. Aega, mis üksiku silbi hääldamiseks ära kulub, nimetakse **vältuseks** (*quantitas*).

Silpi loetakse lühikeseks, kui tema täishäälik lühikene on: lēgo. (Täishäälik täishääliku ehk h ees loetakse lühikeseks: dēus, vēho).

Silp võib *pikk* olla kas *loomu poolest* (*natūra*), kui temas pikk täishäälik ehk kaksiktäishäälik on: amīcus, aurum; ehk *seisu poolest* (*positiōne*), kui täishäälikule kaks ehk enam kaashäälikuid, või liitkaashäälikud (x, z), ehk häälik i (= j) järgnevad: Alēxānder, ēius.

Märkus 1. Kui lühikesele täishäälikule kõlatu häälik (b, p, d, t; c) ja sellele veel sulahäälik (l, r) järgneb, loetakse s rnasel korral täishäälik proosas lühikeseks: tenēbrae (luules aga võib teda ta pikaks lugeda).

Märkus 2. Qu loetakse üheks kaashäälikuks: reliquus.

§ 5. Rõhk (accentus).

Igal sõnal on rõhk ehk aktsent:

kahesilbistes sõnades seisab rõhk teisel silbil lõpust arvates: páter; *enamasilbistes* sõnades — ka teisel silbil lõpust, kui see silp pikk on; on ta aga lühikene, siis kolmandal silbil: natúra, Itália. Kauge-
mal kolmandat silpi ei või rõhk enam seista.

Märkus. Partiklid que, ne, ve, liitudes mitmesilbise sõnaga, tõmbavad rõhu sõna viimse silbi peale: civitatique. Aga kahesilbised sõnad ühenduses que'ga loetakse üleüldise reegli järele: mēnsaque, mēnsaque.

§ 6. Sõnade poolitamine ehk silpidesse jagamine.

I. Lihtsõnades (simplicia):

- a) seisab täishäälikute vahel üks kaashäälik, siis on see järgneva silbi oma: a-nĩ-mus, a-mĩ-ci-ti-a.
- b) seisab täishäälikute vahel mitu kaashäälikut, siis on nad järgneva silbi omad, kui Ladina keeles sõna nendega võib alata, vastasel korral jagatakse neid: ma-trem, a-gri, aga om-nis, ar-bor.

II. Liitsõnad (composita) jagatakse liidetavate osade järele;
näit.: ab-eo, abs-tuli, sed-itio.

Etümoloogia ehk sõnaõpetus.

§ 7.

Sõnade tõud.

A. Muudetavate sõnade tõud.

- I. Asisõna — *nomen substantivum*¹⁾.
- II. Omadussõna — *nomen adiectivum*.
- III. Arvsõna — *nomen numerale*.
- IV. Asesõna — *pronomen*.
- V. Aegsõna — *verbum*.

B. Muutmata sõnade tõud.

- VI. Määrsõna — *adverbium*.
 - VII. Eessõna — *praepositio*
 - VIII. Sidesõna — *coniunctio*
 - IX. Hütidsõna — *interiectio*
- } abisõnad ehk partiklid (*particulae*).

Esimest nelja tõugu sõnu käädatakse (deklineeritakse), aegsõnu pööratakse (konjugeeritakse) ja määrsõnu ning abisõnu (*particulae*) ei käädata ega pöörata.

1) Tähenduse poolest kuuluvad *asisõnad* kahte pealiiki: a) meelelistesse — *nomina concreta* ja b) mõttelistesse — *nomina abstracta*.

1. *Nomina concreta* nimetavad meeltega tuntavaid ehk ettekujutatavaid olevusi ja asju ja võivad olla:
 - a) pärisnimed — *n. propria*: Caesar, Roma;
 - b) üleüldisnimed — *n. appellativa*: homo inimene, urbs linn.
 - c) kogunimed — *n. collectiva*: populus rahvas, exercitus sõjavägi.
2. *Nomina abstracta* nimetavad mõttelisi omadusi, tegusid ehk olekuid: gloria au, justitia õigus.

I. Asisõna (n. substantivum).

§ 8.

Asisõnade sugu (genus).

Ladina keeles on kolm sugu:

meessugu — *genus masculinum*,

naissugu — *genus femininum*,

erasugu — *genus neutrum*.

Asisõnade sugu tuntakse ära kas ainsuse nominatiivi lõpu järele (vaata muutmised) ehk tähenduse järele, nimelt:

meeste ja jõgede nimed on — meessugu,

naiste ja puude nimed on — naissugu,

muutmata sõnad on — erasugu.

Meessugu: poëta laulik, nauta meremees, Tibëris (jõgi).

Naissugu: uxor naine, mälus õunapuu, soror õde.

Erasugu: clarum mane selge hommik, a longum pikk a.

Asisõnu, mil ühine lõpp on mees- ja naissoo jaoks, nimetakse *substantiva communia*: civis kodanik.

civis bonus hea kodanik (m.) comes, -itis kaaslane (m. ehk n.)

civis bona hea kodanik (n.) parens, -ntis vanem (isa ehk ema).

coniunx, -ugis abikaas, abikaasa

Neid asisõnu, mil erilõpp meessoos ja naissoos jaoks, nimetakse *substantiva mobilia*: rex kuningas, regina kuninganna.

dominus, i isand, domina, -ae emand;

magister, -tri kooliõpetaja, magistra, -ae kooliõpetajanna;

filius, -ii poeg, filia, -ae tütar;

victor, -õris võitja, victrix, -trix võitjanna.

§ 9.

Käänamine (declinatio).

Käänamisel on tarvis tunda nimisõna arvu ja käändeid.

Nimisõnal on kaks arvu (*numerus*):

ainsus — numerus *singulāris*,

mitmus — numerus *plurālis*.

Kuus käänet (<i>casus</i>) ¹⁾ :	(eestikeelne nimetus)
<i>Nominativus</i>	nominatiiv
<i>Vocativus</i>	vokatiiv
<i>Genetivus</i>	genetiiv
<i>Dativus</i>	datiiv
<i>Accusativus</i>	akkusatiiv
<i>Ablativus</i>	ablatiiv

Vlis käänatust (*declinatio*): nende tunnuseks on ainsuse genetiivi lõpp:

I käänat. -ae, II -i, III -is, IV -us, V -ei.

Tävi ja käänatuse tunnus tulevad nähtavale, kui *mitmuse genetiivi lõpp* ära jätta:

kään. tüvi	1. terra (rum)	2. horto (rum)	3. laud (um) levi (um)	4. fructu (um)	5. die (rum)
tunnus	1. a (ä)	2. o (ö)	3. kaash.; i	4. u (ü)	5. e

Igas käänatuses on käändeid olemas, mil ühesugused lõpud on, nimelt:

nominat., accus. ja vocat. erasugu asisõnul,
nominat. ja vocat. mees- ja naissugu sõnadel, välja
arvatud II käänat. us-lõpulised,
dativus ja ablativus pluralis kõigis käänatustes.

§ 10.

Esimene käänatust.

Tunnus: a.

Esimesse käänatusse kuuluvad
ä-lõpulised **naissugu** asisõnad.

	<i>Singularis.</i>	<i>Pluralis.</i>
<i>Nom.</i>	terrä maa	terrae maad
<i>Voc.</i>	terrä	terrae
<i>Gen.</i>	terrae	terrärüm
<i>Dat.</i>	terrae	terrís
<i>Acc.</i>	terräm	terräs
<i>Abl.</i>	terrä	terrís

Samati käänduvad naissugu omadussõnad, näit.:
bona hea, pulchra ilus.

amīcā bonā hea sõbranna **menšā pulchrā** ilus laud.

1) Käänete tähenduse ja tarvitamise kohta vaata Lauseõpet. § 80—84.

§ 11.

Erandilised vormid.

1. Sõna **familia** pere ainsuse *genetiiv* omandab hariliku lõpu **ae** kõrval vahel ka muistse lõpu **as**, nimelt ühenduses sõnadega **pater isa** ja **mater ema**: pater familias (ja familiae), mater familias (ja familiae).
2. Sõnad **dea** jumalanna ja **filla** tütar tarvitavad mitmuse *datiivis ja ablatiivis* hariliku lõpu **is** kõrval ka **abus**, kui tarvis vahet teha mees- ja naissoo vahel: **dis deabusque** jumalatele ja jumalannadele.
3. Mitmuse *genetiivis* tarvitakse luules mõnikord **arum** asemel ka **um**: **Dardanidum**, **caelicolum**.

§ 12.

Soo erandid.

Mõningad I käänatuse asisõnad on **tähenduse** järele **meessugu**, näit.: **agricola** põllumees, **nauta** laevamees. **Agricola bonus** hea põllumees, **nauta clarus** kuulus laevamees.

§ 13.

Teine käänatus.Tunnus: **o**.

Teise käänatusse kuuluvad

üs, ér, ír-lõpulised meessugu
ja **üm-lõpulised** erasugu asisõnad.

<i>Singularis.</i>		
<i>Nom.</i>	hortüs aed	templüm tempel
<i>Voc.</i>	hortë	templüm
<i>Gen.</i>	hortī	templī
<i>Dat.</i>	hortō	templō
<i>Acc.</i>	hortüm	templüm
<i>Abl.</i>	hortō	templō
<i>Pluralis.</i>		
<i>Nom. ja Voc.</i>	hortī	templä
<i>Gen.</i>	hortōrum	templōrum
<i>Dat.</i>	hortīs	templīs
<i>Acc.</i>	hortōs	templä
<i>Abl.</i>	hortīs	templīs

us-lõpuliste asisõnade eeskujul käänduvad ka **er-** ja **ír-lõpulised**, ainult selle vahega, et

- a) ainsuse vokatiiv ja nominatiiv on sarnased ja
- b) suurem osa **er-lõpulis** asisõnu käänamise juures e ära kaotavad.

	<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>
<i>N. ja V.</i>	puēr poisike	puērī	libēr raamat	librī	vīr mees	vīrī
<i>Gen.</i>	puērī	puērōrum	librī	librōrum	vīrī	vīrōrum
<i>D. ja Abl.</i>	puērō	puērīs	librō	librīs	vīrō	vīrīs
<i>Acc.</i>	puērūm	puērōs	librūm	librōs	vīrūm	vīrōs

§ 14. 1-se ja 2-se käänatuse kava järele käändub ka üks osa omadussõnu, näit.:

a) bonūs, bonā, bonūm hea						
	<i>Singularis.</i>			<i>Pluralis.</i>		
<i>Nom.</i>	bonūs,	bonā,	bonūm	bonī	bonae,	bonā
<i>Voc.</i>	bonē,	bonā	bonūm	nagu <i>Nom.</i>		
<i>Gen.</i>	bonī,	bonae,	bonī	bonōrum,	bonārum,	bonōrum
<i>Dat.</i>	bonō	bonae,	bonō	bonīs		
<i>Acc.</i>	bonūm,	bonām,	bonūm	bonōs,	bonās,	bonā
<i>Abl.</i>	bonō,	bonā,	bonō	bonīs		

b) **misēr, misērā, misērūm** vaene, õnetu

Gen. misēri, misērae, misēri jne., nagu *puer.*

c) **pulcher, pulchra, pulchrum** ilus

Gen. pulchri, pulchrae, pulchri jne., nagu *liber.*

Käänamise harjutuseks.

poëta magnus suur luuletaja	puer pulcher ilus poisike
liber bonus hea raamat	templum pulchrum ilus tempel
amicus miser õnetu sõber	locus aequus tasane koht.

§ 15. Teise käänatuse erandilised vormid.

1. Järgmised **er**-lõpulised asi- ja omadussõnad **ei kaota** käänamise juures **e-d ära**.

gēner, pūter, söcer, vesper;

liber, miser, tēner, asper, —

ja fer- ning ger-lõpulised liitsõnad.

gēner, -ēri väimees

liber, -ēri vaba

söcer, -ēri äi

tēner, -ēri õrn

vesper, -ēri õhtu

signifer, -ēri lipukandja

asper, -ēri kare

armigēr, -ēri sõjariistade kandja.

2. **Ius-lõpulistel pärisnimedel** on *ainsuse. vocativis* ie asemel **i**: Vergilius — Vergīli, Pompeius — Pompēi. (Aga *nuntius* — *nuntie*.) Sõnadest *filius* poeg ja *meus* minu — *vocat.*: **filli, mi**; *mi fili* (aga *mea filia*).

3. **Deus** Jumal — voc.: **Deus**. Plural.: **di** ehk **dei**, **dis** ehk **deis**.
Locus koht, plur. **loca** (loci kohad raamatus).

§ 16. **Soo erandid.**

us-lõpulistest sõnadest on naissugu :

sõna **humus**; **saared**; **maad**; **linnad**.

humus maa, maapind

Aegyptus Egiptus (maa)

Cyprus Küprus (saar)

Corinthus Korintus (linn);

erasugu :

vulgus rahvas, alamrahvas; **virus** kihvt, mürk.

§ 17.

Kolmas käänatus.

Tunnus: kaashäälik; i.

Kolmandasse käänatusse kuuluvad :

o- ja **r-lõpulised** — **meessugu**

s- ja **x-lõpulised** — **naissugu**

e, ma ja **kaashäälikute**ga (välja arvatud **r, s, x**) lõppevad **erasugu** asisõnad.

sermo, -ōnis, m. kõne, jutt

frons, **frontis**, f. otsaesine

labor, -ōris, m. töö

pāx, **pācis**, f. rahu

carcer, -ēris, m. vangikoda

nix, **nivis**, f. lumi

civitas, -ātis, f. kogukond, riik

radix, -īcis, f. juur

virtus, -ūtis, f. mehisus, vahvus

mare, **maris**, n. meri

laus, **laudis**, f. kiitus

lac, **lactis**, n. piim

avis, -is, f. lind

animāl, -ālis, n. loom

sedes, -is koht

nomen, -īnis, n. nimi.

A. Asisõnade käänamine.

Tunnus: kaashäälik.

<i>Singularis.</i>			
	Meessugu	Naissugu	Erasugu
<i>N. V.</i>	labōr töö	laus kiitus	nomēn nimi
<i>Gen.</i>	labōris	laudīs	nomīnis
<i>Dat.</i>	labōrī	laudī	nomīnī
<i>Acc.</i>	labōrēm	laudēm	nomēn
<i>Abl.</i>	labōrē	laudē	nomīnē
<i>Pluralis.</i>			
<i>N. V.</i>	labōrēs	laudēs	nomīnā
<i>Gen.</i>	labōrūm	laudūm	nomīnūm
<i>Dat.</i>	labōrībūs	laudībūs	nomīnībūs
<i>Acc.</i>	labōrēs	laudēs	nomīnā
<i>Abl.</i>	labōrībūs	laudībūs	nomīnībūs

Tunnus: i.

3-nda käänatuse kava järele käändub ka suur arv omadussõnu, selle vahega ainult, et nendel on lõpuks

ainsuse ablatiivis — **i**,

mitmuse nom., akkus. ja vok. erasugu — **ia**,

mitmuse genetiivis — **iüm**. Näit.

a) ühelõpuline: felix õnnelik		b) kahelõpuline: lëvis, -e kerge	c) kolmelõp.: acer, ācris, ācre terav
<i>Singularis.</i>			
mees-, nais-, erasugu		m., n., erasugu	mees-, nais-, eras.
N. V.	felix, felix	levis, leve	acer, acris, acre
G.	felīcis	levis	acris
D.	felīci	levi	acri
Acc.	felīcem, felix	levem, leve	acrem, acrem, acre
Abl.	felīci	levi	acri
<i>Pluralis</i>			
N. V. Acc.	felīces, feliciā	leves, levīā	acres, acres, acriā
G.	felīcium	levium	acrium
D. Abl.	felīcibus	levibus	acribus

Käänamise harjutuseks.

rex (= reg+s), regis kuningas
dux (= duc+s), ducis juhataja, pealik
homo, hominis inimene
homo prudens (-dentis) tark mees
dux fortis vahva juhataja
agmen (-mīnis) forte vahva sõjavägi
urbs (urbis) celebris kuulus linn

miles, militis sõdur, soldat
virtus (= virtut+s), -ūtis mehisus
caput, capitis pea
mulier (-ēris) misera vaene naine
aqua suavis maitsev vesi
vir fortis vahva mees
flumen (-mīnis) altum sügav jõgi.

Erandilised vormid.

I. Mõned *asisõnad* omandavad **omadussõnade lõpu** ja mõned *omadussõnad* *asisõnade lõpu*.

1) **i, ia, ium** omandavad erasugu
ē, āl, -ālis ja ār, -āris lõpulised
asisõnad

		<i>Sing.</i>	
N. V.	māre meri,	animā	loom
G.	maris	animālis	
D.	mari	animāli	
Acc.	mare	animāl	
Abl.	marī	animālī	

1) **e, a, um:**

omadussõnad **võrdastmes:**

		<i>Sing.</i>	
	leviōr	leviūs	kergem
		leviōris	
		leviōri	
	leviōrem	levius	
		leviōrē	

Plur.

N., V., Acc. **mariā** animaliā
 G. **marium** animalium
 D. Abl. **maribus** animalibus

Aga **meessugu** äl, -älis ja är,
 -äris lõpulistel on ablat. lõpuks
 ikka ë: Hannibälē, Caesäre.

2) **i, ium**:

omadussõnadest tuletud asisõ-
 nad:
 familiäris (homo), **-i, -ium** sõber
 aequälis ühealine
 Aprilis (mensis), December, bris j.t.

3) **ium**:

a) **es- ja is-lõpulised**, millel no-
 minatiivis ja genetiivis ühe-
 võrra silpa on;

b) mille tüvi mitme kaashääli-
 kuga lõpeb:

hostis, **-ium**, vaenlane; urbs, **-ium**
 linn;

nubes, **-ium** pilv; nox, **-ctium** öö
 (abl.: hoste, nube; urbe, nocte).

Aga: **patrum, matrum, fratrum,**
sēnum, iuvēnum ja cānum:

pätēr, -tris isa	senex, sēnis va-
māter, -tris ema	namees
frāter, -tris	iüvēnis, -is noor-
vend	mees
	cānis, -is koer

Plur.

leviōrēs leviōrā
 leviōrum
 leviōribus

Aga: plüres, plürā, plürium pal-
 jud,
 complüres, -rā, -rium mõned

2) **e, um**:

divite, divitum; principe, -pum;
 paupere, -rum; vetere, veterum;
 dives rikas;
 princeps esimees, pealik;
 pauper vaene; vetus vana.
 Mitmuse erasugu on ainult sõ-
 nast vetus — vetera.

3) **e**:

ans- ja ens-lõpulised participia

a) **aegsõna** tähenduses (abl. abs.):
 domo ardente kui maja põleb;
 omadussõnana aga i: oratione
 ardenti põleva, sütitava kõnega.

b) **asisõna** tähenduses: sapiente
 targaga;

aga omadussõnana: viro sapi-
 enti targa mehega.

§ 20. II. Mõnedel nimisõnadel on **akkusatiivis** erandilised vormid:

1) *Ainsuse akkusatiivis* (-em asemel) **-im** on järgmistel sõnadel:

a) **pupplim, turrim, sitim, febrim ja secūrim**

puppis, -is, f. ahter, tohk febris, -is, f. palavik secūris, -is, f. kirves
 turris, -is, f. torn sitis, -is, f. janu;

b) *tasasilbilistel is-lõpulistel linnade ja jõgede nimedel*: Neapölis —
 Neapölim, Tibēris — Tiberim.

2) *Mitmuse akkusatiivis* es kõrval tarvitakse ka is, kui asi- ehk oma-
 dussõna gen. plur. **ium**'iga lõpeb: prudentis homines (gen. prudenti-
tium hominum), angustus finis (gen. angustorum finium).

§ 21. III. Mõned asisõnad käänduvad aina võeriti:

Juppiter : **Jövis**, Jövi, Jövem, Jöve;

bos pull : **bövis**, bövi, bövem, böve, böves, **böum**, **būbus** ;

vis jõud : gen. ja dat. puuduvad, acc. : vim, abl. : vī ; plur. : **vires**, **virium**, **viribus**.

§ 22.

Soo erandid.

(Peareegel 3-nda käänatuse sõnade soo kohta
vaata § 17.)

1. **o-** ja **r-lõpulistest** on

naissugu : **caro**, **arbör** ja **-do**, **-go**, **-io** lõpulisel, välja arvatud : *ordo*, *pugio*;

erasugu : kõik **är-** ja **ür-** ning mõned **ör-** ja **er-lõpulisel** : **cör**, **marmör**,
itër, **vër**, **cädävër**.

2. **s-** ja **x-lõpulistest** on

meessugu : a) **dens**, **fons**, **mons**, **pons** ja **ās**,

collis, **lāpis**, **mensis**, **orbis**,

piscis, **pulvis**, **sanguis**, **unguis** ;

b) **os-**, **nis-**, **ex-lõpulisel** ja enamsilbilisel **es-lõpuga**,

välja arvatud : *lex*, *nex*, *merces*, *quies*, *seges* ;

erasugu : **ōs**, **vās**, **ōs**, **aes** ja **ūs**, gen. : **-ris-lõpulisel**.

3. **l-lõpulistest** on

meessugu : **sāl**, **salis** sool ja **sōl**, **sōlis** päikene.

1. **cāro**, **carnis** (rubra punane) liha
arbör, **-ōris** (umbrōsa varjukas) puu
consuetūdo, **-īnis** (mala paha) komme
ōrigo, **-īnis** (incerta tundmatu) võrsu-
mine, algupära, tekkimine

lēgio, **-ōnis** (prima esimene) leegion

ordo, **-īnis** (longus pikk) rida

pugio, **-ōnis** (ferrēus raudne) mõek

exēmplār, **-āris** (bonum hea) ees-
kuju, näitus

rōbūr, **-ōris** (firmum kõva) tamm

cōr, **cordis** (humanum inimese) süda

marmör, **-ōris** (nigrum must) mar-
mor

vër, **vëris** (suave meeldiv) kevade

itër, **itineris** (magnum suur) tee

cädävër, **-ëris** (informe vormita) sur-
nukeha.

2. **dens**, **-ntis** (acūtus terav) hammas

fons, **-ntis** (frigidus külm) allikas

mons, **-ntis** (altus kõrge) mägi

pons, **-ntis** (longus pikk) sild

ās, **assis** (unus üks) as (raha)

collis, **-is** (altus kõrge) kõngas

lapis, **lapis** (albus valge) kivi

mensis, **-is** (Maius mai) kuu

orbis, **-is** (totus terve) ring

piscis, **-is** (mutus tumm) kala

pulvis, **pulvëris** (densus paks) tolm

sanguis, **-īnis** (ruber punane) veri

unguis, **-guis** (acūtus terav) küüs

mōs, **-mōris** (antiquus vana) komme

amnis, **-is** (altus sügav) jõgi

finis, **-is** lõpp ; **cinis**, **-nëris** tuhk

crīnis, **-is** juus ; **ignis**, **-is** tuli

pānis, **-is** (albus valge) leib

grĕx, grĕgis (parvus väike) kari
 pĕs, pĕdis (longus pikk) jalg
 lex, lĕgis (aequa õige) seadus
 nex, nĕcis (saeva hirmus) tapmine
 merces, -ĕdis (aequa õige) tasu
 quiĕs, -ĕtis (nocturna õösiine) rahu
 ōs, ōris (pulchrum ilus) suu

ōs, ossis (album valge) luu
 vās, vāsis (aurĕum kuldne) vaas
 aes, aeris (Cyprium Kuprose) vask
 corpŭs, ōris (sanum terve) keha
 genŭs, -ĕris (humanum inimese) sugu
 jŭs, jŭris (Romanum roomlaste) sea-
 dus.

§ 23.

Neljas käänatus.

Tunnus: u.

Neljandasse käänatusse kuuluvad:

us-lõpulised meessugu ja
u-lõpulised erasugu asisõnad.

<i>Singularis.</i>		
<i>N. V.</i>	exercitŭs sõjavägi	cornu sarv
<i>G.</i>	exercitŭs	cornŭs
<i>D.</i>	exercitŭi	cornŭi
<i>Acc.</i>	exercitŭm	cornŭi
<i>Abl.</i>	exercitŭ	cornŭ
<i>Pluralis.</i>		
<i>N. V. Acc.</i>	exercitŭs	cornŭa
<i>G.</i>	exercitŭŭm	cornŭŭm
<i>D.</i>	exercitŭbŭs	cornŭibus
<i>Abl.</i>	exercitŭbŭs	cornŭibus

§ 24.

Erandilised vormid.

- Ainsuse datiiuis on meessugu sõnadel mõnikord ui asemel lõpuks ka u:* exercitu — exercitui asemel.
- Mitmuse datiiuis ja ablatiiuis on ūbus asemel lõpuks ūbŭs:*
 - kahesilbistel sõnadel lõpuga cus: lacŭs järv — lacŭbus; arcus võlv — arcubus j. t.;
 - sõnadel: artus liikmed — artŭbus; tribus — tribŭbus.
- Sõna **domus** käändub 4-nda käänatuse järele, ainult abl. sing. **domo** ja acous. plur. **domos** on 2-se käänatuse järele.

Märkus: Domi kodus, domo kodust, domum koju.

§ 25.

Soo erandid.

us-lõpulistest on järgmised naissugu:

domus, manus, Idus, tribus, porticus.

manus, -us, f. käsi; sõjaväe salk	Idus, ūm, f. iidid (15. ehk 13. kuu-päev)
domus meä minu maja	porticus, -us, f. sammaskäik, kaetud käik.
manus dextrā parem käsi	

§ 26.

Viies käänatus.

Tunnus: e.

Viiendasse käänatusse kuuluvad

ēs-lõpulised **naissugu** asisõnad.

	<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Plur.</i>
<i>N. V.</i>	diēs päev	diēs	fidēs	—
<i>G.</i>	diēi	diērum	fidēi	—
<i>D.</i>	diēi	diēbus	fidēi	—
<i>Acc.</i>	diēm	diēs	fidēm	—
<i>Abl.</i>	diē	diēbus	fidē	—

§ 27.

Erandilised vormid.

1. Lõpus ei on e pikk ainult pärast i'd, igal teisel juhtumusel lühike: di-ēi, speci-ēi; aga fid-ēi, sp-ēi.
2. Täielik mitmus on ainult kahel sõnal: *dies* päev ja *res* asi; teistest tarvitakse ainult mõningad mitmuses ja siiski ainult es-lõpulistes käänetes.

§ 28.

Soo erandid.

Sõna **dies** on *naissugu* ainult tähenduses: määratud päev, muidu aga *meessugu*.

dies certa kindel päev

dies constituta määratud päev.

Aga: **dies festus** püha päev

dies quintus, hic dies jne.

Sõna *meridies*, -ei keskpäev, lõuna on *meessugu*.

§ 29. II. Omadussõna (n. adiectivum).

1. **Kolmelõpulistel** omadussõnadel on *iga soo jaoks iselõpp*; nad käänduvad:

1-se ja 2-se käänatuse järele, kui lõpuks on **us, ä, um**
ehk **ër, ä, um** (v. § 14);

3-nda käänatuse järele, kui lõpuks on **er, is, e**.

Viimaseid on ainult 9 sõna:

ācer, ālācer, cēlēr, cēlēber,
equester, paluster, pedester,
salūber ja volūcer.

ācer, acris, acre terav

equester, -tris, -tre ratsa-; ratsaline

ālācer, -cris, -cre virk

paluster, -tris, -tre soine, sookas

cēlēr, celēris, cēlēre kiire, väle

pedester, -tris, -tre jala-, jalane

cēlēber, -bris, -bre kuulus

salūber, -bris, -bre terve.

vólūcer, -cris, -cre lendav

Märkus: Tüve e hoidub alal ainult sõnas *celēr, celēris, celēre*.

2. **Kahelõpulistel** omadussõnadel on *ühine lõpp mees- ja naissoo jaoks ja iselõpp erasoo jaoks*. Nad kõik käänduvad 3-nda käänatuse järele; lõpuks on **is, e** (§ 18) ehk **or, us** (§ 19, 1 — võrdastmes).
3. **Ühelõpulistel** omadussõnadel on *ühine lõpp kõigi kolme soo jaoks*. Nad käänduvad ka kolmanda käänatuse järele (§ 18). Tähele aga tuleb panna, et *ainsuses erasugu akkusatiiv* käib ühte nominatiiviga, kuna *mitmuse nominatiivis, vokatiivis ja akkusatiivis erasool* on lõpuks **ia**, välja arvatud sõna vetus: **vetēra**.

§ 30. **Võrdlusastmed (gradus comparationis).**

Võrdlusastmeid on kolm:

algaste — *gradus positivus*: altus kõrge,

võrdaste — *gradus comparativus*: altior, altius kõrgem,

üliaste — *gradus superlativus*: altissimus, -ä, -um kõige kõrgem.

Võrdaste ja üliaste sünnivad algastmest ainsuse genetiivi lõpu muutmise läbi: **i** ehk **is** asemele astub

īor, īus võrdastmes ja

issimus, issīma, issimum üliastmes.

<i>Algaste.</i>	<i>Ainsuse gen.</i>	<i>Võrdaste.</i>	<i>Üliaste.</i>
altus kõrge	alt-i	alt-ior, ius	alt-issimus, -a, -um
lëvis kerge	lëv-is	lev-ior, ius	lev-issimus, -a, -um
fëlix õnnelik	fëlic-is	fëlic-ior, -ius	fëlic-issimus, -a, -um
prüdens mõistlik	prudent-is	prudent-ior, -ius	prudent-issimus, -a, -um.

§ 31. **Võrdlusastete erandilised vormid.**

1. Er-lõpulistel omadussõnadel on üliastme lõpuks **errimus**; see saadakse algastme nominatiivist lõpu **rimus**'e külgeliitmise teel:

<i>Algaste.</i>	<i>Võrdaste.</i>	<i>Üliaste.</i>
liber vaba	liberior, -ius	liber-rimus, -ä, -um
pulcher ilus	pulchrior, -ius	pulcher-rimus, -ä, -um
acer terav	acrior, -ius	acer-rimus, -ä, -um.

2. Kuuel **-ilis**-lõpulisel omadussõnal on *üliastme* lõpuks **-illimus**. See vorm saadakse muutes algastme lõpp is **-limus**'eks:

facilis, difficilis,
similis, dissimilis
humilis ja gracilis.

Nii siis — **facilis, facilior, facillimus**; **similis, similior, simillimus** jne.
 facilis, -e kerge difficilis, -e raske
 similis, -e sarnane dissimilis, -e mitte sarnane
 humilis, -e madal] **gracilis, e** ilus, kena.

Teised **-ilis**-lõpuliselised omadussõnad sünnitavad võrdlusastmed reegli järel § 30: **util-is** kasulik, **utilior, -ius, utilissimus**; **nobilis** suursugune, **nobilior, -ius, nobilissimus, -a, -um**.

3. Omadussõnad, mille lõpuks on **us ee** mineva täishäälikuga, sünnitavad võrdlusastmed mäarsõnade **magis** ja **maxime** abil:

<i>Algaste.</i>	<i>Võrdaste.</i>	<i>Üliaste.</i>
idonëus kõlblik	magis idonëus	maxime idonëus
pius püha	magis pius	maxime pius
ardtüs järsk	magis ardtüs	maxime ardtüs.

Aga **quus**-lõpuliselised omadussõnad sünnitavad võrdlusastmed reegli järel § 30: **antiquus** muistne — **antiquior, antiquissimus**.

4. Omadussõnad **dicus-, ficus-, völus**-lõpuga (tuletud sõnadest: dico ütlen, facio teen ja volo tahan) sünnitavad võrdlusastmed muistsest nominatiivi lõpust **ens** (**dicens, ficens, volens**):

maled dicus laimav	maledicent-ior	maledicent-issimus
magnific us tore	magnificent-ior	magnificent-issimus
benevö lus headsooviv	benevolent-ior	benevolent-issimus

5. Järgmised omadussõnad sünnitavad võrdlusastmed *mitmesugustest tüvedest* (eritüvelised võrdlusastmed):

bonus hea	melior , -ius	optimus
malus paha	peior , -ius	pessimus
magnus suur	maior , -us	maximus
parvus väike	minor , -us	minimus
multus palju	plūs (erasugu)	plurimus
propinquus lähedane	proprior, -ius	proximus
vetus vana	vetustior , -ius	veterrimus
frūgi (indecl.) aus	frūgālior, -ius	frugalissimus
nēquam (indecl.) kõlbmata	nēquior, -ius	nēquissimus.

Märkus. *Plus* tarvitakse: *ainsuses* ainult *nominatiivis* ja *akkusatiivis* (plus tempõris rohkem aega, plus valeo rohkem tähendan) ja *genetiivis* (nagu gen. pretii: *pluris* facio rohkemaks hindan); *mitmuses* aga kõigis käänetes: *plures*, -ra, -rium, -ribus — mitmed, suurem osa.

6) Järgmistest omadussõnadest ei tarvitata algastet:

<i>Algaste.</i>	<i>Võrdaste.</i>	<i>Üliaste.</i>
— superior , -ius kõrgem		summus kõige kõrgem [dalam
— inferior madalam		infimus ehk imus kõige ma-
— posterior järgmine, tagu-		postrēmus kõige tagumisem
— exterior välimine [mine		extrēmus kõige välisem
— interior sisemine		intimus kõige sisemisem
— ulterior sealne		ultimus kõige kaugem, vii-
— citerior siinne, siinpool		— [mane
— prior esimene kahest [olev		primus esimene paljudest
— potior parem, tähtsam		potissimus kõige parem
— deterior vähe kõlblik		deterimus hoopis kõlbmatu.

Esimesest neljast on olemas ka positiiv mõnes üksikus vormis ja üteldes: *superi* jumalad, taevalised; *mare superum* = m. *Adriaticum*. *Inferi* manalased, *di inferi* Mana jumalad; *mare inferum* = m. *Tuscum* ehk *Etruscum*. *Posteri* — järeltulijad; *postero die* järgmisel päeval. *Exteri* väljamaalased, *exterae nationes* võerad suguharud.

§ 32. Võrdlusastete tarvitamine.

Võrdaste:

Tempel on kõrgem kui maja — *templum altius est quam domus*.

Tempel on majast kõrgem — *templum domo (abl.) altius est*.

Üliaste:

Tempel on kõigist ehitustest kõrgem — *templum aedificiorum altissimum est*.

Reegel. *Võrdastmest* olenev sõna pannakse Ladina keeles *ablatiivi*, Eesti keeles — *seestütlevasse*;

Üliastmest olenev sõna pannakse *genetiivi*, Eesti keeles — *seestütlevasse*.

III. Arvsõna (numerales).

<i>Numeralia</i>	Põhiarvud. <i>Cardinalia</i>	Järgarvud. <i>Ordinalia</i>	Jaguarvud <i>Distributiva</i>	Määrarvud. <i>Adverbia</i>
	kui palju? quot?	mitmes? quotus?	mitme kaupa?	mitu korda?
1 I	üks, a, um üks	primus, a, um esi- [mene	singuli, ae, a ühe kaupa	sõmõl üks kord
2 II	düõ, ae, o,	secundus ehk alter	bini, ae, a	bis
3 III	trēs, tria	tertius	terni jne.	tõr
4 IV	quattuõr	quartus	quaterni	quätõr
5 V	quinquõ	quintus	quini	quinquies
6 VI	sex	sextus	sēni	sexies
7 VII	septõm	septimus	septēni	septies
8 VIII	octõ	octāvus	octõni	octies
9 IX	nõvõm	nõnus	novēni	nõvies
10 X	dõcõm	dõcimus	dēni	dõcies
11 XI	undõcim	undõcimus	undõni	undecies
12 XII	duõdõcim	duõdecimus	duõdēni	duõdecies
13 XIII	trõdõcim	tertius decimus	terni dēni	ter dõcies
14 XIV	quattuõrdõcim	quartus decimus	quaterni dēni	quater dõcies
15 XV	quindõcim	quintus decimus	quini deni	quinquies decies
16 XVI	sedõcim	sextus decimus	sēni deni	sexies decies
17 XVII	septendõcim	septimus decimus	septeni deni	septies decies
18 XVIII	duõdõviginti	duõdõvicēsimus	duõdõvicēni	duõdõvicies
19 XIX	undõviginti	undõvicēsimus	undõvicēni	undõvicies
20 XX	viginti	vicēsimus	vicēni	vicies
30 XXX	trigintā	tricēsimus	tricēni	tricies
40 XL	quadrāgintā	quadrāgēsimus	quadrāgēni	quadrāgies
50 L	quinqvāgintā	quinqvāgēsimus	quinqvāgēni	quinqvāgies
60 LX	sexāgintā	sexāgēsimus	sexāgēni	sexāgies
70 LXX	septuāgintā	septuāgēsimus	septuāgēni	septuāgies
80 LXXX	octõgintā	octõgēsimus	octõgēni	octõgies
90 XC	nõnāgintā	nonāgēsimus	nõnāgēni	nõnāgies
100 C	centum	centēsimus	centõni	centies
200 CC	dūcenti, ae, a	dūcentēsimus	dūcēni	duocenties
300 CCC	trõcenti, ae, a	trõcentēsimus	trõcēni	trecenties
400 CCCC	quadringenti, ae, a jne.	quadringentēsimus	quadringēni	quadringenties
500 D	quingenti	quingentēsimus	quingēni	quingenties
600 DC	sescenti	sescentēsimus	sescēni	sescenties
700 DCC	septingenti	septingentēsimus	septingēni	septingenties
800 DCCC	octingenti	octingentēsimus	octingēni	octingenties
900 DCCCC	nongenti	nongentēsimus	nongēni	nongenties
1000 M	millõ	millēsimus	singula milia	millies
2000 MM	duo milia	bis millēsimus	bina milia	bis millies
1.000.000 ☒	decies centena milia	decies centies mil- lesimus	decies centena milia	decies centies millies.

Ühendud arvud (liitarvud).

Numeralia	Põhiarvud. <i>Cardinalia</i>	Järgarvud. <i>Ordinalia</i>	Jaguarvud. <i>Distributiva</i>	Määrarvud. <i>Adverbia</i>
	kui palju? quot?	mitmes? quotus?	mitme kaupa?	mitu korda?
21 XXI	unus et viginti ehk viginti unus	primus et vicesimus ehk vicesimus primus	singüli et vicēni ehk vicēni singüli	semel et viciēs ehk viciēs semel
22 XXII	duo et viginti ehk viginti duo	alter et vicesimus ehk vicesimus alter	bini et vicēni ehk vicēni bini	bis et viciēs ehk viciēs bis
28 XXVIII	duōdētrigintā	duōdētricēsimus	duōdētricēni	duōdētriciēs
29 XXIX	undētrigintā	undētricēsimus	undētricēni	undētriciēs
165 CLXV	centum sexagintā quinque	centēsimus sexagēsīmus quintus	centēni sexagēni quini	centies sexagies quinquies
1165 MCLXV	mille centum sexaginta quinque	millesimus centesimus sexagēsīmus quintus	singula milia centeni sexageni quini	millies centies sexagies quinquies.

Arvude tähendamise juures 21—99 pannakse *ette*: kas väiksem arv sidesõnaga *et* ehk suurem arv ilma *et*. Kümne ühenduses 8 ehk 9 tähendakse harilikult mahaarvamise läbi: 39 — **un-dē**-quadraginta, 68 — **duo-dē**-septuaginta jne. 100-st peale seisavad ühendud arvude osad sellesamas järjekorras kui Eesti keeleski.

§ 34.

Arvsõnade käänamine.

Ladina keeles käänduvad arvsõnad niisamati kui omadussõnad *Põhiarvudest* käänduvad:

unus, duo, tres; sajad, välja arvatud centum; millia.

Teised põhiarvud ei käändu.

N.	unus üks, unā, unum	duo kaks, duae, duo ²⁾
G.	unūs	duōrum, duārum, duōrum
D.	unī	duōbus, duābus, duōbus
Acc.	unum, unam, unum	duo(s), duās, duo
Abl.	uno, unā, uno ¹⁾	duōbus, duābus, duōbus
<hr/>		
N., V., Acc.	tres tria	mille tuhat, millia tuhandes
G.	trium	mille milium
D., Abl.	tribus	mille milibus

1) Mitmuses reeglipäraselt: uni, unae, una j. n. e.

2) Niisamati käändub **ambo**, mõlemad **ambae, ambo**.

Arvsõnade tarvitamine.

1. Arvsõnu tarvitakse Ladina keeles harilikult niisamati kui omadussõnu, soo, arvu ja käänete poolest kokkukõlas täiendatava sõnaga, kuna nad Eesti keeles ainsuse partitiivi nõuavad ja Vene keeles kas ainsuse ehk paljuse omastavat (pog. n.): duo itinera kaks teed; prima legio esimene leegion; bini consules kahe konsuli kaupa, mõlemad konsulid, laevastik 200 laevast — classis ducentarum navium.

Tuhande soldatiga cum **mille militibus** (mille — muutmata omadussõna)
Kahe tuhande soldatiga cum **duobus milibus militum** (milia 3-nda kään. asisõna).

Tuhat soldatit on vangi võetud mille **militibus capti** sunt.

2000 soldatit on vangi võetud duo **milia militum capta** sunt.

3500 soldatit on vangi võetud tria **milia (et) quingenti milites capti**
sunt
tria **milia milifum et quingenti capti**
sunt.

2. Küsimuse peale: **mitmes?** tarvitakse Ladina keeles **kõik arvud järgarvuna.**

Tuhat kaheksasada üheksakümmend kolmandal **aastal, 1893. a.:**

Anno millesimo octingentesimo nonagesimo tertio, **a. MDCCCXCIII.**

§ 35.

Asesõna (pronomen).

Isikulised asesõnad (pronomina personalia).

<i>1-se isiku</i>	<i>2-se isiku</i>	<i>3-nda isiku</i>
<i>Singularis.</i>		
<i>N.</i> ēgō mina	tū sina	pron. reflexivum (enesekohana)
<i>G.</i> meī	tuī	suī
<i>D.</i> mihī	tībī	sībī
<i>Acc.</i> mē	tē	sē
<i>Abl.</i> mē	tē	sē

1-se isiku	2-se isiku	3-nda isiku
<i>Pluralis.</i>		
<i>N.</i> nōs meie	vōs teie	—
<i>G.</i> nostrī ehk nostrum	vestrī ehk vestrum	suī
<i>D.</i> nōbīs	vōbīs	sībī
<i>Acc.</i> nōs	vōs	sē
<i>Abl.</i> nōbīs	vōbīs	sē

Ühenduses eessõnaga **cum** öeldakse **mecum** (cum me asemel) minuga, niisamati **tecum** sinuga, **secum** enesega, **nobiscum** meiega, **vobiscum** teiega.

Puuduva 3-nda isiku asesõna asemel tarvitakse näitavat asesõna: is, ea, id.

Kui isikulisi asesõnu tahetakse enam rõhutada, siis lisatakse neile ühesilbilisi liiteid juure: *tu* asemel *tute*; *se* asemel *sese*; liide *met* võib kõigi isikuliste asesõna-vormidega liituda, peale mitmuse genetiivi: egōmet, mihīmet, tibīmet, sibīmet jne.

Ladina keeles tarvitakse enesekohast asesõna *sui* ainult ühenduses 3-ndat isikut tähendava lausealusega. Kui lausealuseks on 1. ehk 2. isik, siis võetakse vastavad vormid asesõnadest *ego* ja *tu*, kuna Eesti keeles võib enesekohast asesõna *ennast* (*iseennast*) kõigi kolme isiku kohta tarvitada:

1-se isiku kohta	2-se isiku kohta	3-nda isiku kohta
mina kiidan <i>ennast</i> laudo <i>me</i>	sina kiidad <i>ennast</i> laudat <i>te</i>	tema kiidab <i>ennast</i> laudat <i>se</i>
meie kiidame <i>ennast</i> laudamus <i>nos</i>	teie kiidate <i>ennast</i> laudatis <i>vos</i>	nemad kiidavad <i>ennast</i> laudant <i>se</i> .

§ 36. Omandavad asesõnad (pr. possessiva).

1-se isiku	2-se isiku	3-nda isiku kohta
meus, a, um minu, oma	tuus, a, um sinu, oma	suus, a, um tema, oma
noster, tra, trum meie, oma	vester, tra, trum teie, oma	suus, a, um nende, oma.

Nagu enesekohast asesõna *sui* tarvitakse Ladina keeles ainult ühenduses kolmanda isikuga; nii tarvitakse ka omandavat *suus* ühenduses 3. isikuga; kui aga lause aluseks on 1. ehk 2. isik, siis tarvitakse sõnu *meus* ja *tuus*.

Mina kiidan <i>oma</i> isa laud o patrem <i>meum</i> meie kiidame <i>oma</i> isa laudam us patrem <i>nostrum</i>	sina kiidad <i>oma</i> isa laud a s patrem <i>tuum</i> teie kiidate <i>oma</i> isa laudat is patrem <i>vest-</i> <i>rum</i>	tema kiidab <i>oma</i> isa laudat patrem <i>suum</i> nemad kiidavad <i>oma</i> isa laudant patrem <i>suum</i>
--	---	--

Omnia mea mecum porto ma kannan kõike *oma* (varandust) *enese*ga ühes.

Märkus. Sõnast *meus* voc. sing.: *mi!*

§ 37. Näitavad asesõnad (pr. demonstrativa).

Hic, haec, hoc see
Iste, istā, istud too
Ille, illā, illud too
Is, eā, id see, tema
Idem, eādem, idem seesama
Ipse, ipsā, ipsum ise.

Singularis.						
N.	hīc	haec	hōc	illē	illā	illud
G.		hūius			illīus	
D.		huic			illi	
Acc.	hunc	hanc	hōc	illum	illam	illud
Abl.	hōc	hāc	hōc	illō	illa	illō
Pluralis.						
N.	hī	hae	haec	illi	illae	illā
G.	hōrum	hārum	hōrum	illōrum	illārum	illōrum
D. Abl.		hīs			illis	
Acc.	hōs	hās	haec	illōs	illas	illā

Nagu ille, käändub ka iste, istā, istud, gen.: istiūs, dat.: isti jne. ja ipse, ipsā, ipsum, gen.: ipsiūs, dat.: ipsi jne.

S-lõpulised vormid sõnast hic kõvendakse mõnikord silbi ce (just, nimelt) läbi: huiusce just selle, hisce, hosce. Niisama illud asemel illuc, istud asem. istuc. Nom., dat., acc. ja abl. sing. kõigis sugudes ja nom. ning acc. neutr. plur. esineb sama liide c-na muutelõpu järel; acc. sing. masc. ja fem. muutub c ees m n-ks.

<i>Singularis.</i>						
<i>N.</i>	īs	eā	īd	īdem	eādem	īdem
<i>G.</i>		eīus			eīusdem	
<i>D.</i>		eī			eīdem	
<i>Acc.</i>	eīm	eām	īd	eundem	eandem	īdem
<i>Abl.</i>	eō	eā	eō	eōdem	eādem	eōdem
<i>Pluralis.</i>						
<i>N.</i>	iī (eī)	eae	eā	iīdem (eīdem)	eaedem	eādem
<i>G.</i>	eōrum	eārum	eōrum	eōrūdem	eārūdem	eōrūdem ¹⁾
<i>D.</i>		iīs (eis)			iīsdem ²⁾	
<i>Acc.</i>	eos	eas	eā	eōsdem	eāsdem	eādem
<i>Abl.</i>		iīs (eīs)			iīsdem	

§ 39. Siduvad asesõnad (pr. relativa).

qui, quae, quod kes, mis, missugune.

	<i>Singularis.</i>			<i>Pluralis.</i>		
<i>N.</i>	quī	quae	quōd	quī	quae	quae
<i>G.</i>		cūius		quōrum	quārum	quōrum
<i>D.</i>		cūī			quībus	
<i>Acc.</i>	quem	quam	quōd	quōs	quās	quae
<i>Abl.</i>	quō	quā	quō		quībus	

Cum quō, cum quā, cum quibus asemel õeldakse sagedasti quōcum, quācum, quibuscum.

1) Eorūdem endisest eorūdem: m on d ees muutunud n-ks, võrdl. Eesti lund, endisest* lum-da, nom. lumi.

2) iīdem, iīsdem asemele tarvitakse sagedasti iīdem, iīsdem.

§ 40. Küsiyad asesõnad (pr. interrogativa).

Quis? quid? kes? mis?

gen.: cuius, d.: cui, acc.: quem,
quid, abl.: quo.

qui? quae? quod? missugune?

üter, ütra, ütrum kumb?
gen.: utrīus, dat.: utrī.

Märkus. Uter kes (kahest) tarvitakse ka siduva asesõnana.

§ 41. Umbmäärased asesõnad (pr. indefinita).

Substantiva.

1. Quīdam, quaedam, quiddam
keegi, miski, mõningas
2. Aliquis, aliquis
quis, quid¹⁾
keegi, miski
3. Quisque, quidque
igaüks
4. Quisquam, quidquam
keegi, miski
5. Nemo ei keegi, nihīl ei miski
gen.: nullīus nullīus rei
dat.: nemīni nullī rei
acc.: neminēm nihil
abl.: nullō nullā rē

Adiectiva.

- quīdam, quaedam, quoddam
mōni, mõningane
alīquī, alīquā, alīquod
quī, quā (quāe), quod
mingisugune
quisque, quaeque, quodque
iga
ūllus, ūllā, ūllum käänd. nagu nullus,
mõningane
nullus, a, um ei keegi, ei ükski
nullīus
nullī
nullum nullam nullum
nullō nullā nullō.

Liidetud asesõnad, liidetega —*dam*, *ali*—, —*que*, —*quam* j. t. käänduvad niisamati kui *quis* ja *qui*:

1. g.: *cuiusdam*; d.: *cūdam*; acc.: *quendam*, *quandam*; gen. plur.: *quorundam*, *quarundam* (nd endisest md-st).
2. g.: *alicūius*; d.: *alicūi*; n. ja acc. pl. erasugu sõnast *alīquis* — **alīquā**, *quīs(que)* — **quā(que)**.
3. g.: *cuiusque*, d.: *cuique*. Sõnast *unusquisque* — *unīuscuiusque*, *unicuique* jne.
4. g.: *cuiusquam*; d.: *cuiquam*; acc.: *quemquam*, *quidquam* jne.

§ 42. Asesõnalised omadussõnad

us- ja er-lõpulised.

gen.: ius; dat.: i (käänduvad nagu unus, § 34).

tōtus, ūllus, nullus,
uter, alter, alius, neuter.

1) Quis, qui tarvitakse asesõnade *alīquis*, *alīqui* asemel pärast *sī*, *nīsī*, *ne* ja *num*: *si quis rex*, *ne quis*, *ne qui*; *quaero*, *num quis veniat*.

Niisamati käändub ka **sõlus**, a, um üksainuke.

tõtus, a, um terve, kogu; g.: totius, d.: toti;

üllus, a, um mõningane;

nüllus, a, um ei keegi;

alter, -ära, -erum üks neist kahest, teine; gen.: alterius, dat.: altēri;

alius, alia, aliud teine; üks mitmest; g.: alterius, (hoopis harva aliūs), dat.: alii;

neuter, neutra, neutrum ei kumbki; g.: neutrius, dat.: neutri.

uter, utra, utrum kumb, kes neist kahest; gen.: utrius, dat.: utri.

Märkus. Sõnast *uter* tuletakse *uterque*, *uträque*, *utrumque* kumbki; gen.: *utriusque*, dat.: *utrique*, acc.: *utrumque* jne.

§ 43.

Asesõnalised omadus- ja määrsõnad

(Adiectiva et adverbia pronominalia *correlativa*).

Näitavad Demonstrativa		Siduvad ja küsivad Relativa ja interrogativa.	Umbmäärased Indefinita	Umsiduvad Relativa indefinita
(is)		(qui, quis)	(aliquis)	(quicunque, quisquis)
tälis seesugune		quālis missugune		quālescunque missugune tahes
tantus nii suur = tam magnus		quantus kui suur = quam magnus	aliquantus kaunis suur	quantuscunque kui suur tahes
muutu- mata	tot nii palju, tot milites	quot kui palju, quot milites	aliquot kaunis palju aliquot milites	quotquot, quoscunque kui palju tahes
ibi, illic, istic seal hic siin		ubi kus	alicubi, usquam kuski	ubicunque kus tahes
inde, illinc ¹⁾ , istinc ¹⁾ sealt; hinc siit		unde kust	alicunde kustki	undecunque ¹⁾ kust tahes
eō, illūc, istūc sinna hūc siia		quō ²⁾ kuhu	aliquō kuhugi	quōcunque ¹⁾ kuhu tahes
eā (viā, ratiōne) sel teel, seal		quā mil teel, kus	aliquā mõnel teel, kuski	quācunque ¹⁾ mil tahes teel, kus tahes
tum, tunc ¹⁾ siis		quandō, cum millal	aliquandō, unquam ¹⁾ kord, ükskord, kunagi	quandocunque ¹⁾ millal tahes.

1) -cunque endisest -cumque; -nc, -nqu, endisest -mc, -mqu, nagu hunc, hanc endisest humc, hamc. Sõnus quemquam, utrumque, utramque j. t. jääb aga mqu muutumata.

Aegsõna muutevormid.

Ladina keeles on aegsõnal:

1. **Genus** peavorm:
actīvum tegevik: *laudo* kiidan;
passīvum tehtavik: *laudor* mind kiidetakse.
2. **Tempus** aegvorm:
praesens olevik: *laudo* kiidan;
imperfectum minevik: *laudabam* kiitsin;
futurum I (primum) I-mene tulevik: *laudabo* kiidan (saan kiitma);
perfectum täisminevik: *laudavi* olen kiitnud;
plusquamperfectum enneminevik: *laudaveram* olin kiitnud (enne, varemni);
futurum II (secundum ehk *exactum)* II-ne tulevik: *laudavero* — kiidan, saan kiitma (enne, varemni).
3. **Modus** kõneviis:
indicatīvus kindel kõneviis: *laudo* kiidan, *laudabam* kiitsin j. n. e.;
imperatīvus käskiv kõneviis: *lauda* kiida, *laudato* kiitku;
coniunctīvus tingiv kõneviis: *laudem* ma kiidaksin.
4. **Persona** isik ehk pööre:
 esimene, teine ja kolmas.
5. **Numerus** arv;
singulāris ainsus ja *plurālis* mitmus.
6. **Nominalia** nimisõnalised vormid:
infinitīvus tegusõna (vastab asisõna nominatiivile ehk akkusatiivile);
participium kesksõna (omadus- ehk asisõna);
gerundium gerundium (aeg-asisõna);
gerundivum gerundiiv (omadus- ehk kesksõna);
supīnum supiin (asisõna).

Pöörduvaid aegsõna muutevorme (*indicativus*, *imperativus* ja *coniunctivus*) nimetakse *verbum finitum*, aga nimisõnalisi vorme — *verbum infinitum* ehk *nominalia*.

Aegsõnu, mis nõuavad sihitust **akkusatiivis**, nimetakse verba **transitiiva** (sihilised): *laudo* kiidan (keda), *lego* loen (mida); teisi — verba **intransitiiva** (sihitumad): *sedeo* istun, *moriōr* suren.

§ 45. **Aegsõnade jaotus pööratuste järele.**

Pööramise poolest jagunevad aegsõnad Ladina keeles 4 liiki:

1. **Abiaegsõna** (verbum auxiliäre), mille abil paljud teiste aegsõnade vormid sünnivad.
2. **Korralised aegsõnad**, mis 4 pööratuse järele muutuvad. Korraliste aegsõnade eeskujul muutuvad: a) verba deponentia ja semideponentia; b) kolmanda pööratuse io-lõpulised aegsõnad; c) coniugatio periphrastica ja d) aegsõnad, millel algvormide sünnitamises eraldusi on.
3. **Erandilised aegsõnad** (verba anomala).
4. **Puudulised aegsõnad** (verba defectiva).

§ 46. **Aegsõna vormide tüvi ja lõpu.**

Pööramisel tuleb tähelepanekut juhtida aegsõna *tüve*, s. o. vormi muutumata osa ja *lõpu* peale:

Isikulised lõpud on järgmised:

<i>Indicativus ja coniunctivus.</i>		<i>Imperativus.</i>	
Activum	Passivum	Activum	Passivum
Sing. 1. -o, -m	-r	<i>Praesentis.</i>	<i>Futuri.</i>
2. -s (perf. -sti)	-ris	aina tüvi (ilma lõputa)	-tō (-re)
3. -t	-tur	—	-tō (-tor)
Plur. 1. -mus	-mur	—	—
2. -tis (perf. -stis)	-mīni	te	-tōte (-mīni)
3. -nt (perf. -runt)	-ntur	—	-nto (-ntor)

§ 47. **Abiaegsõna: sum pööramine.**

Abiaegsõna **sum** tüved: **es** praesens'i jaoks ja **fu** perfectum'i jaoks. Mõnedes vormides heidab *es e* välja: (e)s-um, (e)s-umus jne.; kahe täishääliku vahel muutub s r-iks: er-am, er-o.

		<i>Indicativus.</i>	<i>Coniunctivus.</i>
<i>Praesens.</i>	<i>S.</i>	s-ūm mina olen	s-ī-m mina oleksin
		ēs sina oled (= es-s)	s-ī-s
		es-t tema on	s-ī-t
	<i>Pl.</i>	s-ū-mus meie oleme	s-ī-mus
		es-tis teie olete	s-ī-tis
		s-u-nt nemad on	s-ī-nt.

		<i>Indicativus.</i>	<i>Conjunctivus.</i>
<i>Imperfectum.</i>	<i>S.</i>	ēr-ā-m mina olin er-ā-s er-ā-t	es-sē-m oleksin olnud es-sē-s es-sē-t
	<i>Pl.</i>	er-ā-mus er-ā-tis er-a-nt	es-sē-mus es-sē-tis es-se-nt.
<i>Futurum I.</i>	<i>S.</i>	ēr-o mina olen, saan er-ī-s [olema er-ī-t	
	<i>Pl.</i>	er-ī-mus er-ī-tis er-u-nt	
<i>Perfectum.</i>	<i>S.</i>	fū-i olen olnud fu-i-sti fu-i-t	fú-ērī-m oleksin olnud fu-ērī-s fu-ērī-t
	<i>Pl.</i>	fu-i-mus fu-i-stis fu-ē-runt	fu-ērī-mus fu-ērī-tis fú-ērī-nt
<i>Plusquamperf.</i>	<i>S.</i>	fú-ēra-m olin olnud (enne) fu-ēra-s fu-ēra-t	fū-issē-m oleksin olnud fu-isse-s [(enne) fu-isse-t
	<i>Pl.</i>	fu-erā-mus fu-erā-tis fú-ēra-nt	fu-issē-mus fu-issē-tis fu-isse-nt
<i>Futurum II.</i>	<i>S.</i>	fú-ēr-o saan olema (enne) fu-ērī-s fu-ērī-t	
	<i>Pl.</i>	fu-erī-mus fu-erī-tis fú-eri-nt	
		<i>Imperativus.</i>	<i>Infinitivus.</i>
<i>Praesens.</i>	<i>S.</i>	2. ěs ole	<i>Praes.:</i> es-se olema
	<i>Pl.</i>	2. es-te olge	<i>Perf.:</i> fū-is-se (et) olin <i>Fut.:</i> futurum, am, um esse ehk fore (et) saan olema
<i>Futurum.</i>	<i>S.</i>	2. es-tō sina pead olema 3. es-tō tema peab olema	<i>Participium.</i> <i>Fut.:</i> fu-tūrus, a, um tulev
	<i>Pl.</i>	2. es-tō-te teie peate olema 3. su-nto nemad peavad [olema	

Nõndasama pöörduvad ka aegsõnast sum sündinud liitsõnad *composita*:

absum, afui , abesse olen ära, puudun	insum olen sees
adsum adfui (affui), adesse olen juu-	obsum olen vastu
desum puudun, olen puudu [res	prosum, profui, prodesse toon kasu
intersum võtan osa (dat.)	praesum olen ees (ülemaks).

possum võin § 54.

Participium praesentis on ainult aegsõnadel **absum** ja **praesum**: **ab-sens** äraolev, **prae-sens** juuresolev.

Sõnas **prosum** (prod + sum) hoidub esialgne eessilp **prod** alal ainult *täishäälikute* ees, muidu aga langeb „d“ välja: prosum, **prodes**, **prodest**, prosumus, **prodestis**, prosunt, prodëram, prodëro jne.

§ 48. Korraliste aegsõnade pööramine.

Korralised aegsõnad jagunevad nelja pööratusse. Jaotamine sünnib tegusõna (infinitiivi) lõpu najal, nimelt:

I-ses pöörat.: audāre kiitma.	II-ses pöörat.: delēre ära lõh- kuma	III-as pöörat.: legēre lugema	IV-as pöörat.: audīre kuulma.
----------------------------------	--	----------------------------------	----------------------------------

Pööratuse *tüvi* ja *tunnus* tulevad nähtavale, kui tegusõna lõpp ära heita.

<i>tüvi</i> :	laudā-(re)	delē-(re)	leg(-ē ¹)-(re)	audī-(re)
<i>tunnus</i> :	ā	ē	umbhäälik	ī

Kõik aegsõna vormid sünnitakse neljast alusvormist ehk alusest. Need alusvormid on järgmised:

Pöörat.	Praes. ind. act.	Perf. ind. act.	Supinum.	Infinitivus.
I	laud-o	laudāv-i	laudāt-um	laudā-re
II	delē-o	delēv-i	delēt-um	delē-re
III	lēg-o	lēg-i	lect-um	leg-ē-re
IV	audī-o	audīv-i	audīt-um	audī-re

1) Tüve ja lõpu vaheline ē on vahehäälik.

Nendest *aegsõna alusvormidest* võib sünnitada kõik *teised aegsõna vormid*, näit. aegsõnast laudo:

1. laud-o	2. laudāv-i	3. laudāt-um	4. laudā-re	
laud-o(r)	laudāv-ērim	laudāt-u	laudā-rem	laudā-bam (r)
laud-e-m (r)	laudāv-ēram	laudāt-ūrus	laudā-rer	laudā-bo(r)
	laudāv-īssēm	laudāt-us	lauda!	laudā-ns
	laudāv-ēro		laudā-ndus	lauda-ri.
	laudāv-īsse			

KORRALISTE AEGSÕNADE
TÄIELINE PÖÖRAMISE KAVA.

KORREKTUR DER BEGRIFFE

TAFELNE POOR WISE KAVV

Activum: I pöör: ā II pöörat.: ē III pöörat.: (ē) IV pöörat.: ī

Indicativus.

<i>Praesens.</i>	S. laud-o kiidan lauda-s kiidad lauda-t kiidab	delē-o lõhun ära, dele-s [hävitan —e-t	lëg-o loen leg-i-s —i-t	audi-o kuulen audi-s —i-t
	Pl. laudā-mus kiidame laudā-tis kiidate lauda-nt kiidavad	—ē-mus —ē-tis —e-nt	—iimus —ī-tis —u-nt	—ī-mus —ī-tis —ī-u-nt
<i>Imperfectum.</i>	S. laudā-ba-m kiitsin laudā-ba-s kiitsid laudā-ba-t kiitis	delē-ba-m lõhkusin —ba-s —ba-t	leg-ē-ba-m lugesin —ba-s —ba-t	audi-ē-ba-m kuul- —ba-s [sin —ba-t
	Pl. laudā-bā-mus kiitsime laudā-bā-tis kiitsite laudā-ba-nt kiitsid	—bā-mus —bā-tis —ba-nt	—bā-mus —bā-tis —ba-nt	—bā-mus —bā-tis —ba-nt
<i>Futurum I.</i>	S. laudā-b-o kiidan (tule- laudā-b-i-s [vikus) laudā-b-i-t	delē-bo lõhun —bi-s [(tulev.) —bi-t	leg-a-m loen (tu- leg-e-s [levik.) leg-e-t	audi-a-m kuulen —e-s [(tulev.) —e-t
	Pl. laudā-b-ī-mus laudā-b-ī-tis laudā-b-u-nt	—bi-mus —bi-tis —bu-nt	leg-ē-mus leg-ē-tis leg-e-nt	—ē-mus —ē-tis —e-nt
<i>Perfectum.</i>	S. laudāv-i olen kiitnud laudāv-isti laudāv-i-t	delēv-i olen ära lõh- delēv-i-sti [kunud delēv-i-t	lëg-i olen lugenud —isti —it	audi-v-i olen kuul- —isti [nud —it
	Pl. laudāv-i-mus laudāv-i-stis laudav-ē-runt	delēv-i-mus delev-i-stis delev-ē-runt	—imus —istis —ērunt	—imus —istis —ērunt
<i>Plusquamperf.</i>	S. laudāv-ēra-m olin kiit- laudāv-ēra-s [nud laudav-ēra-t	delēv-ēram olin ära —ēras [lõhkun. —ērat	leg-ēram olin luge- —ēras [nud —ērat	audi-v-ēram olin —ēras [kuuln. —ērat
	Pl. laudāv-ērā-mus laudāv-ērā-tis laudav-era-nt	—ērāmus —ērātis —ērant	—ērāmus —ērātis —ērant	—ērāmus —ērātis —ērant
<i>Futurum II.</i>	S. laudāv-ēr-o kiidan (en- ne tulev.) laudav-ēri-s laudav-ēri-t	delēv-ēro lõhun ära (enne tulev.) —ēris —ērit	leg-ēro loen läbi (enne tulev.) —ēris —ērit	audi-v-ēro kuulen (enne tulev.) —ēris —ērit
	Pl. laudav-ērī-mus laudav-ērī-tis laudav-ērī-nt	—ērīmus —ērītis —ērīnt	—ērīmus —ērītis —ērīnt	—ērīmus —ērītis —ērīnt

Imperativus.

<i>Praes.</i>	S. laudā kiida Pl. laudā-te kiitke	del-ē lõhu delē-te lõhkuge	lëg-ē loe —i-te lugege	audi kuule —i-te kuulge
	<i>Futurum.</i>	S. laudā-to pead kiitma laudā-to peab kiitma	del-ē-to —ē-to	leg-ī-to —ī-to
Pl. laudā-tōte peate kiitma laudā-nto peavad kiitma		—ē-tōte —ē-nto	—ī-tōte —u-nto	—ī-tōte —ī-u-nto.

Passivum: I pöör.: ā					II pöörat.: ē					III pöörat.: (ë)					IV pöörat.: i																													
Indicativus.																																												
Praesens.	S. laud-o-r mind kiide- laudā-ris [takse laudā-tur	delē-o-r mind lõ- —ē-ris [hutakse —ē-tur	leg-o-r mind loe- —ë-ris [takse —i-tur	audi-o-r mind kuul- —i-ris [dakse —i-tur	Pl. laudā-mur laudā-mīni laudā-ntur	—ē-mur —ē-mīni —e-ntur	—i-mur —i-mīni —u-ntur	—i-mur —i-mīni —i-untur	Imperfectum.	S. laudā-ba-r mind kiide- laudā-bā-ris [ti lauda-bā-tur	delē-ba-r mind lõ- —bā-ris [huti —bā-tur	legē-ba-r mind loe- —bā-ris [ti —bā-tur	audi-ē-ba-r mind —bā-ris [kuuldi —bā-tur	Pl. lauda-bā-mur lauda-bā-mīni lauda-ba-ntur	—bā-mur —bā-mīni —ba-ntur	—bā-mur —bāmīni —ba-ntur	—bā-mur —bā-mīni —bā-ntur	Futurum I.	S. laudā-bo-r mind kiide- takse (tulev.) lauda-bē-ris lauda-bī-tur	delē-bo-r mind lõ- hutakse (tulev.) —bē-ris —bī-tur	leg-a-r mind loe- takse (tulev.) leg-ē-ris leg-ē-tur	audi-ar mind kuul- dakse (tulev.) —ē-ris —ē-tur	Pl. lauda-bī-mur lauda-bī-mīni lauda-bu-ntur	—bī-mur —bī-mīni —bu-ntur	leg-ē-mur leg-ē-mīni leg-e-ntur	—ē-mur —ē-mīni —entur	Perfectum.	S. laudā-tus sum mind on (a, um) es [kiidetud est	delēt-us sum jne. mind on ära lõhu- tud	lect-us sum jne. mind on loetud	audit-us sum jne. mind on kuulnud	Pl. laudāti (ae, a) sumus estis sunt	Plusquamperf.	S. laudāt-us eram mind oli (a, um) eras [kiidetud erat	delēt-us eram jne. mind oli lõhutud	lect-us eram jne. mind oli loetud	audit-us eram jne. mind oli kuulnud	Pl. laudāti (ae, a) erāmus erātis erant	Futurum II.	S. laudāt-us ero mind kii- detakse (enne tulev.) (a, um) ēris erit	delēt-us ero jne. mind lõhutakse (enne tulev.)	lect-us ero jne. mind loetakse (enne tulev.)	audit-us ero jne. mind kuuldakse (enne tulev.)	Pl. laudāti (ae, a) ērimus ēritis erunt
	Imperativus.																																											
Praes.	S. amā-rē Pl. amāmīni	delē-re delē-mīni	leg-ē-rē leg-i-mīni	audi-re audi-mīni	Futurum.	S. amā-tō-r amā-tō-r — ama-nto-r	delē-tō-r dele-tō-r — dele-nto-r	leg-i-tō-r leg-i-tō-r — leg-u-nto-r	audi-tō-r audi-tō-r — audi-u-nto-r.																																			

Activum: I pöör.: ā		II pöörat.: ē	III pöörat.: (ĕ)	IV pöörat.: ī
<i>Coniunctivus</i> ¹⁾ .				
<i>Praesens.</i>	S. laud-e-m mina kiidak-	delē-a-m mina lõ-	leg-am mina loek-	audi-am mina kuu-
	laud-ē-s [sin]	dele-ā-s [huksin]	—ās [sin]	—ās [leksin]
	laud-e-t	dele-a-t	—at	—at
	Pl. laud-ē-mus	dele-ā-mus	—āmus	—āmus
	laud-ē-tis	dele-ā-tis	—ātis	—ātis
laud-e-nt	dele-a-nt	—ant	—ant	
<i>Imperfectum.</i>	S. laudā-re-m oleksin kiit-	delē-re-m oleksin	legē-re-m oleksin	audi-re-m oleksin
	laudā-re-s [nud]	—re-s [lõhkunud]	—re-s [lugenud]	—re-s [kuulanud]
	laudā-re-t	—re-t	—re-t	—re-t
	Pl. laudā-rē-mus	—rē-mus	—rē-mus	—rē-mus
	laudā-rē-tis	—rē-tis	—rē-tis	—rē-tis
laudā-re-nt	—re-nt	—re-n-t	—re-nt	
<i>Perfectum</i>	S. laudāv-ēri-m oleksin	delēv-ērim oleksin	lēg-ērim oleksin	audi-v-ērim oleksin
	kiitnud	ära lõhkunud	läbi lugenud	kuulnud
	laudāv-ēri-s	delēv-ēris	—ēris	—ēris
	laudāv-ēri-t	—ērit	—ērit	—ērit
	Pl. laudav-ēri-mus	—ērimus	—erimus	—erimus
laudav-ēri-tis	—ēritis	—eritis	—eritis	
laudāv-eri-nt	—ērint	—erint	—erint	
<i>Plusquamperf.</i>	S. laudav-isse-m oleksin	delēv-isse-m olek-	leg-isse-m oleksin	audi-v-isse-m oleksin
	kiitnud (enne)	sin ära lõhkunud	läbi lugenud (en-	kuulnud (enne)
	laudav-isseš	delēv-isses [(enne)	leg-isses [ne]	audi-v-isses
	laudav-isset	—isset	—isset	—isset
	Pl. laudav-issēmus	—issēmus	—issēmus	—issēmus
laudav-issētis	—issētis	—issētis	—issētis	
laudāv-issent	—issent	—issent	—issent	
<i>Infinitivus.</i>				
<i>Praesens.</i>	laudāre kiitma	delē-re lõhkuma	leg-ē-re lugema	audi-re kuulma
<i>Perfect.</i>	laudāv-isse (et)	delēv-isse (et) lõh-	lēg-isse (et) lugesin	audi-v-isse (et)
	kiitsin	kusin		kuulsin
<i>Futurum.</i>	laudat-ūrum, a, um	delēt-ūrum, a, um	lect-ūrum, a, um	audit-ūrum, a, um
	esse (et) saan	um esse (et) saan	esse (et) saan lu-	um esse (et) saan
	kiitma	lõhkuma	gema	kuulma
<i>Participium.</i>				
<i>Praesens.</i>	lauda-ns, -ntis kii-	dele-ns lõhkuv	leg-e-ns lugev	audi-e-ns kuulev
	tev			
<i>Perfect.</i>	_____	_____	_____	_____
<i>Futurum.</i>	laudat-ūrus, a, um	delet-ūrus, a, um	lect-ūrus, a, um	audit-ūrus, a, um
	kiita sooviv	lõhkuda sooviv	lugeda sooviv	kuulda sooviv
<i>Supinum.</i>				
I-ne	laudāt-um	delēt-um	lect-um	audit-um
II-ne	laudāt-u	delēt-u	lect-u	audit-u

1) Tingivas kõneviisis ei ole iseäralikka kujusid tuleviku jaoks; nende asemel tarvitakse teisi tingivaid ajavormisid. Vaata Lauseõpetus § 77.

Passivum: I pöör.: ā					II pöörat.: ē					III pöörat.: (ë)					IV pöörat.: ī					
<i>Coniunctivus</i> ¹⁾ .																				
<i>Praesens.</i>	S. laud-e-r mind kiidetaks					dele-ar mind lõhu-					leg-ar mind loe-					audi-ar mind kuul-				
	laud-ē-ris					dele-ā-ris [taks					—ā-ris [taks					—ā-ris [daks				
	laud-ē-tur					dele-ā-tur					—ā-tur					—ā-tur				
	<i>Pl.</i> laud-ē-mur					dele-ā-mur					—ā-mur					—ā-mur				
	laud-ē-mīni					dele-ā-mīni					—ā-mīni					—ā-mīni				
laud-e-ntur					dele-antur					—antur					—antur					
<i>Imperfectum.</i>	S. lauda-re-r mind oleks					delē-rer mind oleks					legē-rer mind oleks					audi-rer mind oleks				
	lauda-rē-ris [kiidetud					—rē-ris [lõhutud					—rē-ris [loetud					—rē-ris [kuuldud				
	lauda-rē-tur					—rē-tur					—rē-tur					—rē-tur				
	<i>Pl.</i> lauda-rē-mur					—rē-mur					—rē-mur					—rē-mur				
	lauda-rē-mīni					—rē-mīni					—rē-mīni					—rē-mīni				
lauda-re-ntur					—rentur					—rentur					—rentur					
<i>Perfectum.</i>	S. laudātus sim mind					delētus sim jne.					lectus sim jne.					audītus sim jne.				
	oleks kiidetud					mind oleks lõhu-					mind oleks loetud					mind oleks kuul-				
	(a, um) sis					tud										dud				
<i>Pl.</i> laudati simus																				
(ae, a) sītis																				
sint																				
<i>Plusquamperf.</i>	S. laudātus essem mind					delētus essem jne.					lectus essem jne.					audītus essem jne.				
	oleks kiidetud (enne)					mind oleks ära					mind oleks läbi					mind oleks kuul-				
	(a, um) esses					lõhutud (enne)					loetud (enne)					dud (enne)				
esset																				
<i>Pl.</i> laudāti essēmus																				
(ae, a) essētis																				
essent																				
<i>Infinitivus.</i>																				
<i>Praesens.</i>	laudā-ri kiidetama					delē-ri lõhutama					lēg-i loetama					audi-ri kuulama				
	<i>Perfect.</i> laudāt-um, am, um					delet-um, am, um					lect-um, am, um					audīt-um, am, um				
esse (et) olen kiidetud					esse (et) olen lõ-					esse (et) olen loe-					esse (et) olen kuul-					
					hutud					tud					dud					
<i>Futurum.</i>	laudātum iri (et)					delēt-um iri (et)					lect-um iri (et)					audīt-um iri (et)				
	mind kiidetakse					mind lõhutakse					mind loetakse					mind kuuldakse				
(tulevikus)					(tulevikus)					(tulevikus)					(tulevikus)					
<i>Participium.</i>																				
<i>Praesens.</i>	—					—					—					—				
	<i>Perfect.</i> laudat-us, a, um					delēt-us, a, um lõ-					lect-us, a, um loe-					audīt-us, a, um				
kiidetud					hutud					tud					kuuldud					
<i>Futurum.</i>	lauda-ndus, a, um					dele-ndus, a, um					leg-e-ndus, a, um					audi-e-ndus, a, um				
	see, keda (mida)					see, keda (mida)					see, keda (mida)					see, keda (mida)				
peaks kiidetama					peaks lõhutama					peaks loetama					peaks kuulama					

1) Tingivas kõneviisis ei ole iseäralikka vorme tuleviku jaoks; nende asemel tarvitakse teisi tingivaid ajavormisid. Vaata Lauseõpetus § 77.

Passivum: I pöör.: ā		II pöörat.: ē	III pöörat.: (ě)	IV pöörat.: ī
<i>Gerundium.</i>				
<i>G.</i>	lauda-ndi kiitmise	dele-ndi lõhkumise	leg-e-ndi lugemise	audi-e-ndi kuul-
<i>D.</i>	laudando	delendo	legendo	audiendo [mise]
<i>Acc.</i>	laudandum	delendum	legendum	audiendum
<i>Abl.</i>	laudando	delendo	legendo	audiendo.

Korraliste aegsõnade eeskujul pöörduvad:

- a) verba deponentia ja semideponentia,
- b) 3-da pööratuse io-lõpulised aegsõnad ja
- c) conjugatio periphrastica.

§ 49. a) Verba deponentia (tegevikuvormita aegsõnad).

Aegsõnu, mis pöörduvad ainult tehtavikus, aga tegeviku tähendusega, nimetakse **verba deponentia tegevikuvormita aegsõnadeks**; hortor julgustan, morior suren.

Verba deponentia pöörduvad üleüldse korraliselt, aga sünnitavad siiski mõned vormid ebakorraliselt; nimelt

- 1) *imperativus passivi* (mida teistest aegsõnadest peaaegu sugugi ei tarvitata);
- 2) *infinitivus futuri tegevikus*;
- 3) **kõik neli kesksõna**, nendest **-ndus lõpuline** (ehk *gerundivum*) **tehtaviku** tähendusega;
- 4) *supinum* ja *gerundivum*.

I. pöörat.: **Hortor, hortātus sum, hortāri** julgustan.

	<i>Indicativus.</i>	<i>Conjunctivus.</i>
<i>Praes.</i>	hortor mina julgustan hortāris sina julgustad jne.	horter ma julgustaksin hortēris sina julgustaksid jne.
<i>Imperf.</i>	hortābar mina julgustasin	hortārer mina oleksin julgus-
<i>Futur. I.</i>	hortābor julgustan (saan julgustama)	[tanud jne.
<i>Perfect.</i>	hortātus (a, um) sum olen julgustanud	hortātus sim oleksin julgustanud
<i>Plusqu.</i>	hortatus eram olin julgustanud (enne)	hortātus essem oleksin julgustanud (enne)
<i>Futur. II.</i>	hortātus ero mina julgustan (enne tulev.)	

Imperativus.

Sing. hortare julgusta
Plur. hortamini julgustage

Infinitivus.

Praes. hortāri julgustama
Perf. hortatum, /am, um esse
Futur. hortaturum am, um esse

Participium.

hortans julgustav
hortatus, a, um julgustatud
a) hortaturus, a, um see, kes
julgustab (tulevikus)
b) hortandus, a, um see, keda
peab julgustama

Supinum.

1. hortatum (et) julgustada
2. hortātu julgustada

Gerundium.

hortandi, -o, -um, -o julgusta-
[mise]

Nõndasamati pöörduvad ka teistesse pööratustesse kuuluvad tegeviku vormita aegsõnad, näit.:

II pöörat.: verëor, veritus sum, verëri kardan;
imperat.: verëre, verëmïni;

III pöörat.: lõquor, locutus sum, loqui räägin;
imperat.: loquëre, loquïmïni;

IV pöörat.: potior, potitus sum, potiri valdan, võidan, omandan;
imperat.: potire, potimïni.

§ 50. Verba semideponentia (osalt tegeviku vormita aegsõnad).

Verba semideponentia pöörduvad perfectum'is ja temast sünnitud ajavormides tehtavikus, teistes vormides aga tegevikus. Need aegsõnad on järgmised:

audeo, gaudeo,
soleo, -fido.

audeo, ausus sum, audere julgen; solëo, solitus sum, solëre olen harjunud, (harilikult); gaudeo, gavisus sum, gaudere rõõmustan; con-fido, -fïsus sum, -fidëre usaldan.

Verba semideponentia liiki võib lugeda ka sõna revertor tulen tagasi: reverti (perf. activi), reverti (infinit.).

III pööratuse io-lõpulised aegsõnad.

Mõned III pöörat. aegsõnad, mille tüvi kaashäälikuga lõpeb, li-savad praesens'is ja temast sündinud vormides tüve juure täishääliku *ī* ja muutuvad neis vormides nagu IV pöörat. aegsõnad, ainult selle vahega, et see *ī* a) alati lühike on ja

b) r ees ja sõna lõpul e-ks muutub.

Näit., kaashäälikulisest tüvest *cap-* sünnib aegsõna *cap-i-o*, mis praesens'is ja temast sündinud vormides järgmiselt pöördub:

		<i>Activum.</i>	<i>Passivum.</i>	
<i>Praes.</i>	indic.	<i>cāp-i-o</i>	<i>cap-i-or</i>	
		<i>cāp-i-s</i>	<i>cap-ē-ris</i>	
		<i>cāp-i-t</i>	<i>cap-i-tur</i>	
		<i>cap-ī-mus</i>	<i>cap-i-mur</i>	
		<i>cap-ī-tis</i>	<i>cap-ī-mini</i>	
		<i>cap-i-unt</i>	<i>cap-i-untur</i>	
		coniunct.	<i>cap-i-am, -ias</i> jne.	<i>capiar, -iāris</i> jne.
<i>Imperf.</i>	indic.	<i>capiebam, -bas</i> jne.	<i>capiebar</i> jne.	
		coniunct.	<i>capērem</i>	<i>capērer,</i>
		<i>capēres</i> jne.	<i>capērēris</i> jne.	
<i>Futur I.</i>		<i>capiam, -ies</i> jne.	<i>capiar, -iēris</i> jne.	
	<i>Imperat.</i>	<i>capē, capite</i>	(<i>capēre, capimini</i>)	
<i>Partic.</i>	praes.	<i>capīto, -ītote, -iunto</i>		
		<i>capiens</i>	fut. <i>capiendus.</i>	

Sel viisil pöörduvad järgmised aegsõnad:

<i>cāpio</i> võtan	<i>fūgio</i> jooksen	<i>rāpio</i> röövin	nii ka
<i>cūpio</i> tahan	<i>fōdio</i> kaevan	<i>sāpio</i> mõistan	(<i>grādiōr</i> sammun)
<i>fācio</i> teen	<i>pārio</i> sünnitan	<i>-licio</i> }	<i>mōriōr</i> suren
<i>iācio</i> viskan	<i>quātio</i> põrutan	<i>-spicio</i> }	<i>pātiōr</i> kannatan.

§ 52. c) *Coniugatio periphrastica* (kirjeldav pööratus).

I. Coniug. per actīvi (lõpuks <i>-ūrus</i> ...)	II. Coniug. per passīvi (lõpuks <i>-ndus</i> ...)
ilmutab soovi, tahtmist.	ilmutab tarvidust.
<i>Indicativus</i> (ja <i>Coniunctivus</i>).	
<i>Praes. laudaturus, a, um sum</i> (coni.: <i>sim</i>) ma tahan kiita	<i>laudandus, a, um sum</i> (coniunct.: <i>sim</i>) mind on tarvis kiita
<i>Imperf. laudatūrus, a, um eram</i> (coni.: <i>essem</i>) tahtsin kiita.	<i>laudandus, a, um eram</i> (coni.: <i>essem</i>) mind oli tarvis kiita
<i>Teised vorm.:</i> <i>laudaturus ero, fui</i> (<i>fuērim</i>), <i>fuēram</i> (<i>futssem</i>), <i>fuēro</i>	<i>laudandus ero, fui</i> (<i>fuērim</i>), <i>fuēram</i> (<i>fuissem</i>), <i>fuēro</i> .

I. Coniug. per. activi
(lõpuks **-ūrus...**)
ilmutab soovi, tahtmist.

II. Coniug. per. passivi
(lõpuks **-ndus...**)
ilmutab tarvidust.

Infinitivus.

Praes. laudatūrum, am, um esse laudandum, am, um esse

Perfect. laudatūrum, am, um fuisse laudandum, am, um fuisse.

Coniugatio periphrastica activi tarvitakse ainult **isikuliselt**.

Coniugatio periphrastica passivi tarvitakse **isikuliselt** ja umbisikuliselt:

- a) **umbisikuliselt**, kui aegsõnal ei ole *otsekohest sihitust* (accus.):
mihi legendum est mina pean lugema, minul on tarvis lugeda,
vobis eundum est teie peate minema, teil on tarvis minna.
- b) **isikuliselt**, kui lauses aegsõnal on *otsekohene sihitus* (accus.); see
akkusatiiv muutub nominatiiviks ja saab lause aluseks (subjektiks);
gerundiiv pannakse temaga kokkukõlasse soo ja arvu poolest:
mihi liber legendus est minul on tarvis raamatut lugeda,
omnibus patria amanda est kõik peavad isamaad armastama.

Isiku nimetus, kes peab seda ehk teist tegema, pannakse **datiivi**.

§ 53. **Lühendused mõnedes aegsõna vormides.**

1. Lõpud **runt** (perf. act.) ja **ris** (2. p. sing. pass.) võivad muutuda **re**'ks kui *selle läbi ei teki täit sarnadust teiste vormidega.

Sellepärast võib ütelda:

laudavē**runt** asemel laudavēre, lauderis asemel laudēre,
lēgē**runt** „ lēgēre, laudabāris „ laudabāre.
Aga ei või öelda laudāris asemele laudāre.

2. *Perfectum*'is *act.* ja temast sündinud vormides langevad tihti välja silbid:

s ees **vi** ja **r** ees **ve**, näit.:

laudavi-sti — lauda-sti	audivisse — audisse
delevi-sti — delēsti	novisse — nosse
laudave-runt — laudārunt	delevēram — delēram.

Kuid aegsõnades, kus perf. **īvi**-lõpuline on, langeb välja **ve** asemel ainult **v**: audi-eram, cupi-eram.

3. Aegsõnad **dīco** (ütlen), **duco** juhin (viin), **fācio** (teen), **fero** (toon, kannan) sünnitavad imperat. ilma lõpu **e'ta**; **dīc**, **dūc**, **fāc**, **fer**.

Samad aegsõnad liidetult (*composita*) sünnitavad aga imperatiivi mitmet viisi: **duco** ja **fero** lühendult, näit.: **reduc**, **refer**; **facio** õieti: **perficie**, **calefāce**; **dico** kahte viisi (-dice ja -dic).

§ 54. Verba anomala (erandilised aegsõnad).

Possum, põtui, posse *mina võin*.

Possum on tekkinud juurest pot (muistne : potis võimus) + sum (§ 47).

S ees t muutub s-eks : pot-sumus asemele pos-sumus; perf. potui ja omadussõna potens on tekkinud muistsest *potere*, 2. pöörat. Pot-esse asemel *posse*.

<i>Praes.:</i>	<i>S.</i>	pos-sum võin	pos-sim võiksin
		põt-ës	pos-sis
		pot-est	pos-sit
	<i>Pl.</i>	pos-sūmus	pos-simus
		pot-estis	pos-sitis
		pos-sunt	pos-sint
<i>Imperf.:</i>		pot-ëram	pos-sem
		pot-ëras jne.	pos-ses jne.
<i>Futur. I.:</i>		pot-ëro	—
		pot-ëris jne.	—

Infinit. posse võima. *Partic.* puudub. *Potens* omadussõna : võimus, vägev.

Perfect. ja temast tekkivad vormid sünnitakse õieti :

pot-**ui** — *potuërim*; *potuëro*; *potuëram* — *potuissem*; *potuisse*.

§ 55. **Fĕro, tŭli, lĕtum, ferre** kannan.

Fero pöördub üleüldse õieti 3-da pööratuse järele, ainult praesens'is ja temast sündivates vormides *puuduvad täishäälikud*:

s ja t ees i, kahe r vahel ě ja imperativus fer (fere asemel).

	<i>Activ.</i>	<i>Passiv.</i>
<i>Praes. indic.:</i>	fĕro, fers, fert, ferĭmus, fertis, ferunt	feror, ferris, fertur, ferĭmur, ferĭmini, feruntur
<i>Imperat. praes.:</i>	fĕr, ferte	
<i>futur.:</i>	ferto, fertöte ferunto	
<i>Infinit. praes.:</i>	ferre	ferri
<i>Imperf. coni.:</i>	ferrem, ferres jne.	ferrer, ferrĕris jne.

Kõik teised vormid sünnivad ja pöörduvad õieti:

feram, feras; ferar, ferĕris; feram, feres; ferar, ferĕris; ferens; feren-
dus. Tŭli — tulĕrim, tulĕram — tulisse, tulĕro. Lĕtus sum, sim jne.

§ 56. **Verba composita (liitaegsõnad).**

affĕro	attuli	allĕtum	afferre	kannan, toon juure
aufĕro	abstŭli	ablĕtum	auferre	kannan, viin ära
confĕro	contŭli	collĕtum	conferre	kannan kokku, kogun
dĭffĕro	dĭstŭli	dĭlĕtum	differre	kannan laiali, lahutan
effĕro	extŭli	elĕtum	efferre	kannan välja
infero	intŭli	illĕtum	inferre	kannan sisse
offĕro	obtŭli	oblĕtum	offerre	kannan, panen ette
refĕro	rettŭli	relĕtum	referre	kannan tagasi, teatan.

defĕro kannan eemale, teatan; praefĕro kannan ees, pean ette, paremaks;
transfĕro kannan üle.

§ 57. Eo, ii, itum, ire lähen.

- a) Juur **i**. Supinumis on **i** lühike;
 b) juure **i** muutub *a, o* ja *u* ees e'ks;
 c) **ii** liituvad *s* ees üheks i'ks; *v* kahe täishääliku vahel langeb välja;
 d) imperf.: **ibam**; futur. I: **ibo**.

		<i>Indicativus.</i>	<i>Coniunctivus.</i>
<i>Praes.:</i>		ēo, is, it īmus, itis, eunt	eam, eās, eāt eāmus, eātis, eant
<i>Imperf.:</i>		ībam, ibas jne.	īrem, īres jne.
<i>Futur. I.:</i>		ībo, ibis jne.	—
<i>Perfect.:</i>		ii, isti, iit iimus, istis, ierunt	iērim, iēris jne.
<i>Plusqu.:</i>		iēram, ieras jne.	iissem, iisses jne.
<i>Futur. II.:</i>		iēro, ieris jne.	
		<i>Imperativus.</i>	<i>Participium.</i>
S. i	Pl. ite	<i>Praes.:</i> ire	iens, euntis
īto	itōte	<i>Perf.:</i> isse	—
īto	eunto	<i>Futur.:</i> itūrum esse	itūrus, a, um
		<i>Supin.:</i> itum (itu).	<i>Gerund.:</i> eundi, o, um.

Passivumi tarvitakse ainult umbisikuliselt (3. p. ains.): *itur* käiakse, *ēatur*, *ibatur*, *itum est*, *eundum est*.

Mõnedel liitsõnadel on aga täis tehtavik, näit.: praetereor minust minnakse mööda: praeteriris, praeteritur jne.

§ 58. Verba composita (liitaegsõnad).

ábĕo, ábíi, ábítum, abire lähen ära
 abis, abít, **abīmus**, abítis, abēunt
 adĕo tulen, lähen juure
 circúmĕo lähen ümber, káin ümber
 exĕo lähen välja
 interĕo, perĕo lähen hukka

inĕo lähen sisse
 introĕo astun sisse
 praeterĕo lähen mööda
 prodĕo astun ette
 redĕo lähen tagasi, tulen tagasi
 transĕo lähen üle.

- § 59. **Võlo, võlui, velle** tahan, soovin.
Nõlo, nõlui, nolle ei taha, ei soovi.
Mälo, mälui, malle tahan enam, iseäranis soovin.

Nõlo on tekkinud non volo'st, mälo — magis volo'st.

<i>Praes. ind.:</i>	võlo vīs vult (volt) võlūmus vultis (voltis) võlunt	nõlo non vīs non vult nõlūmus non vultis nõlunt	mälo māvis māvult mālūmus māvultis mālunt
<i>coni.:</i>	vēlim velis velit velimus velitis velint	nõlim nõlis nolit nõlimus nõlitis nolint	mālim malis malit mālimus malitis malint
<i>Imperf. ind.:</i>	volebam, as jne.	nolēbam, as jne.	malēbam, as jne.
<i>coni.:</i>	vellem, ēs jne.	noilem, ēs jne.	malle, ēs jne.
<i>Futur I.</i>	võlam, -es jne.	nõlam, -ēs jne.	mālam, ēs jne.

Imperat. praes.: **nõli, nõlite**; *futur.:* **nõlito, nõlitote, nolunto.**

Teisi vorme praesens'i tüvest ei ole. Perfectum'ist tekkivad vormid sünnivad õieti:

voluërim	noluërim	maluërim
voluëro	noluëro	maluëro
voluisse, voluissem	noluisse, noluissem	maluisse, maluissem.

Participia ei ole tarvitavad.

§ 60. **Fīo, factus sum, fiēri** =

a) *saama, sündima*;

b) *tehtama* (= pass. sõnast *facio, feci, factum, facere*).

Juurhäälik **i** on pikk, ainult **ēr** ees ja vormis **fiit** lühike.

<i>Indicativus.</i>		<i>Coniunctivus.</i>	
<i>Praes.:</i>	fīo , fis, fiit, — fiunt	fiam , fias, fias jne.	
<i>Imperf.:</i>	fiēbam , fiēbas jne.	fiērem , fiēres jne.	
<i>Futur. I.:</i>	fiam , fies jne.	<i>Imperat.:</i> fi , fite.	
<i>Infinitivus.</i>		<i>Participium.</i>	
<i>Praes.:</i>	fiēri	—	
<i>Perfect.:</i>	factum , am, um esse	factus , a, um	
<i>Futur.:</i>	a) <i>fore</i> ehk <i>futurum</i> , am, um <i>esse</i>	a) futūrus, a, um	
	b) factum iri	b) faciendus , a, um	

Kõik teised vormid sünnivad õieti sõnast *facio*.

§ 61. **Verba composita (liitaegsõnad).**

Kui *facio*-liitelistel sõnadel juurhäälik **ä** ei muutu **i**'ks, siis on nendel tehtavik **fīo**-liiteline; kui aga muutub **i**'ks, siis **fiēior**-liiteline; näit.:

patefācio, patefēci, patefactum, patefācere avan,
patefīo, patefactus sum, —, patefiēri mind avatakse.

Aga: interfācio, interfiēci, interfectum, interficere surman, tapan,
interfiēior, interfectus sum, intērfici mind tapetakse.

§ 62. **Edo, ēdi, ēsum, edere** söön.

Ēdo (söön) sünnitab korraliste vormide kõrval praesensi tüvest (**ēd**-) veel teised vormid, mis sedasama viisi on, kui **ēs**'ga algavad vormid aegsõnast **sum**, ainult **ē** on siin pikk.

Praes.: ēdo, ēdis ja **ēs**, ēdit ja **ēst**; ēdīmus, ēditis ja **ēstis**, ēdunt.

Imperf. coni.: ēdērem ja **ēssem**, ēdēres ja **esses** jne.

Infin.: ēdēre ja **ēsse**. *Imperat.:* ēdē ja **ēs**, edite ja **ēste** jne.

§ 63. Verba defectiva (puudulised aegsõnad).

Puudulisteks, verba defectiva, nimetakse neid aegsõnu, millel palju vormisid puudub. Nende hulka kuuluvad:

1. **mēmīni** mäletan, pean meeles, **ōdi** vihkan, **coepi** algasin.
Neist kolmest aegsõnast on olemas perfectum ja perfectumi tüvest sündivad vormid ning erandina mõned teised üksikud vormid. Nad pöörduvad korraliselt.

Memini, -isti jne., meminērim; -ēro; -ēram, -issem; meminisse mäletama; **memento** mäleta — **mementōte**.

Odi, odisti jne., odērim; odēro; odēram, odissem; odisse vihkan, *osūrus* see, kes mõtleb vihata.

Coepi, coepisti jne. coepērim; coepēro; coepēram, coepissem; coepisse algama; coeptūrus; **coeptus** alatud.

2. **inquam**¹⁾ mina ütlen.

Ind. praes.: **inquam, inquis, inquit**
— — **inquiunt**

Ind. perf.: **inquit**

Futur. I.: **inquies, inquiet.**

3. **āio** ütlen, tõendan.

Ind. praes.: **āio, āis, āit**
— — **āiunt**

Ind. impf.: **āiēbam āiēbas, āiēbat,**
āiēbāmus, āiēbātis, āiēbant

Ind. perf.: **āit.**

4. **salvē** tere, salvēte; salvēre.

(h)ave tere, head tervist, (h)avēte, (h)avēre.

āgē, agītē noh, hakka peale.

quaeso, quaestūmus palun, palume, olge heaks: dic, quaeso ole heaks, ütle.

1) **inquit** mahutakse otsekoheste kõne esimeste sõnade vahele: Pompeius centurionibus: tuemini, **inquit**, castra et defendite diligenter. Ehk nii: Tuemini, **inquit** Pompejus, castra et defendite diligenter.

§ 64. Verba impersonalia (umbisikulised aegsõnad).

Umbisikulisteks aegsõnadeks (v. impersonalia) nimetakse neid aegsõnu, mida tarvitakse ainult ainsuse 3-das pöördes *indicat.* ja *coniunct.* ja *infinitivis*, kuna imperatiivi osa *coniunctivus* täidab, näit.:

pudet me minul on häbi; pudēbat, pudēbit; pudūit; pudēre jne.
pudēat te sinul olgu häbi; misereat te mei halasta minu peale.

Umbisik. aegsõnade liiki kuuluvad:

1) Järgmised teise pööratuse aegsõnad:

<p>dēcet, dēdēcet, oportet libet, licet, piget, pudet taedet, misēret ja paenitet</p>	}	<p><i>Isiku nimetus nende sõnade juures seisab akkusatiivis, ainult libet ja licet nõuavad dativi.</i></p>
---	---	--

<p>decēt, decūit, -ēre on sünnis, kohane dēdēcet, dēdēcūit, -ēre ei sünni, ei kõlba oportet, oportūit, ēre peab, on tarvis libet, libūit (libitum est), -ēre meeldib licet, -ūit (licitum est), -ēre, võib, on lubatud piget, pigūit, -ēre on paha meel</p>	<p>pūdet, pūdūit, -ēre on häbi taedet (pertaesum est), -ēre on vastik; me taedet vitae minule on elu vastik misēret, (miseritus sum), -ēre on kahju, hale meel; me miseret tui paenitet, paenitūit, -ēre kahjatsen.</p>
---	---

2) Aegsõnad, mis ilma seisuga ja looduse nähtusi tähendavad:

<p>plūit, plūit, -ēre vihma sajab tōnat, tōnūit, -āre müristab ningit, ninxīt, ningēre sajab lund</p>	<p>lūcet (lucescit), luxit, -ēre läheb selgeks, hakkab koitma. advesperascit, -āvit, -scēre hämar- dab, läheb hämaraks.</p>
---	---

3) Mõned korralised aegsõnad, tarvitavad umbisikuliselt iseäralise tähendusega:

accidit, -īdit, -ēre juhtub (accido kukun)

<p>appāret, -ūit, -ēre on selge (appareo ilmuma) contingit, contigit, -ngēre õnnestab (contingo puutuma) constat, -stītīt, -stāre on teada (consto seisma, maksuma) evenit, -evēnit, -īre juhtub (evenio välja tulema).</p>	<p>jūvat, jūvit, -āre meeldib (jūvo aitama) interest, interfūit, -esse on tähtis (intersum osa võtma) plācet, -ūit, -ēre meeldib, olen nōus (plāceo meeldima) praestat, -stītīt, -stāre parem on (praesto üle olema, ees seisma).</p>
---	---

4) 3-mas ainsuse pööre tehtavikus isikulistest aegsõnadest:

pugnatur võideldakse	bene vivitur elatakse hästi
pugnatum est võideldi	nuntiātum est teadustati
ventum est tuldi	intellegitur, prospicitur
itum est mindi	on arusaadav.

Ka tarvitakse umbisikuliselt ütlushi: dicunt, ferunt, tradunt — kõnel-
dakse, jutustakse, teadustakse; dicas, dixēris võib ütelda; credēres, pu-
tāres võib arvata; cernēres võib näha.

§ 65. Määrsõna (adverbium).

Oma sündimise poolest kuuluvad määrsõnad kahte liiki:

algupärased, mis teistest sõnadest pole tekkinud: mox varsti, saepe tihti j. t., ja

tuletud, mis teist lõugu sõnadest, enamasti omadussõnadest (ka kesk-
sõnadest) on tuletud.

Omadussõnadest (ka kesksõnadest) **sünnivad määrsõnad tüve külge**
järgmiste lõppude lisamisel:

e, kui omadussõna teise pööratusse kuulub,

iter, kui omadussõna kolmandasse pööratusse kuulub, ja

er, kui omadussõna lõpuks **ns** on; näit.:

ē: iucundus (genet. iucund-i) — **iucund-ē**,

misēr (genet. misēr-i) — **misēr-ē**,

pulcher (genet. pulchr-i) — **pulchr-e**.

iter: fort-**is** (genet. fort-is) — **fort-iter**,

acer (genet. acr-is) — **acr-iter**,

aga prudens (genet. prudent-is) — **prudent-er**.

Erandid: **facile** (sõnast facilis) kergesti, **non facile** raskesti (raske: difficilis), **audacter** vahvasti (audax, ācis), sollerter (sollers) nobedasti, kunstlikult, aliter (alius) teisiti, repente (repens) ootamata, äkki.

§ 66. Omadussõnadest ja kesksõnadest tuletud määrsõnad sünnitavad ka võrdlusastmed, nimelt.:

Võrdastmeks tarvitakse **acc. sing. neutr. gen. omadussõna võrd-
astmest**,

üliaste sünnib *omadussõna üliastmest*, kus lõpu **us** asemele e
astub, näit.:

algaste: iucundē pulchrē fortiter acriter prudenter

võrdaste: iucundius pulchrius fortius acrius prudentius

üliaste: incundissime pulcherrime fortissime acerrime prudentissime.

§ 67. *Erandid määrsõnade tuletamises ja võrdlusastete sünnitamises.*

1. Mõned määrsõnad sünnivad erandina:

a) asisõnade, omadussõnade j. t. *akkusatiivist* ehk *ablatiivist*, näit:
cēterum muidugi, *tantum* niipalju, *partim* osalt, *facile* kergesti;
crebro tihti (*crebrius*, *creberrime*) *fortuito* (-ū) ja *forte* juhtumisi
raro harva (*rarius*, *rarissime*) *necessario* hädakorral
cito ruttu, *sero* hilja, *falso* valesti *perpētuo* alati, *secreto* salaja
consulto meelega, *nimelt* *subito* ja *repente* otsekohe, oota-
eo sinna *mata*, *järsku*;

kaks määrsõna: *merito* ärateenitult, õiglaselt ja *tuto* kindlasti sünnitavad üliastme o-lõpuliselt: *meritissimo* ja *tutissimo*;

b) lõppude *itus* ja *im* abil: *antiquitus* vanasti, *funditus* põhjalikult, *certatim* üksteise võidu, *tōttu*, *sensim* pisitasa, *statim* otsekohe, *sedamaid*; *paulatim* vähehaaval, *viritim* mees mehelt, kõik kui üks j. t.

c) *mitmet* *tõugu sõnade kokkuliitumise läbi*: *inter-ēa*, *hodie*.

2. Erandilised võrdlusastmed (v. omadussõn. § 30).

<i>Algaste.</i>	<i>Võrdaste.</i>	<i>Üliaste.</i>
<i>bēnē</i> hästi	<i>mēlius</i>	<i>optime</i>
<i>malē</i> halvasti	<i>pēius</i>	<i>peissime</i>
<i>multum</i> palju	<i>plus</i>	<i>plurimum</i>
<i>non multum</i> vähe	<i>minus</i>	<i>minimē</i>
<i>magnopere</i> suuresti, väga	<i>māgis</i>	<i>maximē</i>
<i>propē</i> lähedalt	<i>propius</i>	<i>proximē</i>
<i>saepē</i> tihti	<i>saepius</i>	<i>saepissime</i>
<i>diu</i> kaua	<i>diutius</i>	<i>diutissime</i>
	<i>potius</i> paremini, enne-	<i>potissimum.</i>

§ 68. **Eessõna (praepositio).**

Eessõnad nõuavad Ladina keeles kaht käänet:

ablatiivi: *ā* (āb), *ē* (ex), *de*,
cum ja *sine*, *pro* ja *prae*;

akkusatiivi: kõik teised, peale *causa* ja *gratia* (pärast, põhjusel, tõttu).
 Viimased nõuavad — *genetiivi*.

§ 69. **Ablatiivi nõuavad eessõnad:**

ā tähendab 1) *liikumist* ehk *kuskilt lahkumist*: *a patre venio* tulen isa juurest, poolt.

- 2) *ajapunkti, millest saadik midagi arvatakse:*
a puero lapse-põlvest saadik.
- 3) *isikut, kelle läbi miski sünnib* (tehtaviku kõnekäändes):
a patre amor mina olen isa poolt armastud, ehk isa armastab mind.

Vastab Eesti keele eessõnadele: **juurest, saadik, poolt, seest- ehk alaltütlevale.**

de tähendab 1) *liikumist koha pealt eemale:* de mensa deicio viskan laualt maha, de plebe alama rahva hulgast,

- 2) *asja ehk olevust, millest mõteldakse ehk räägitakse:* de patre loquor räägin isast.

Vastab Eesti keeles sõnadele: **pealt, hulgast, seest- ehk alaltütlevale.**

ē tähendab 1) *liikumist kustki seest:* e mensa capio võtan laua seest.

- 2) *tegemise algust millestki ajast:* ex eo tempore sellest ajast.

- 3) *põhjüst, millest miski oleneb:* ex vulnere aeger haava pärast haige.

- 4) *ainet, millest asi on tehtud:* vas ex auro kullast vaas.

Vastab eessõnadele: **seest, pärast ehk seestütlevale.**

cum tähendab 1) *isikut, kelle kaasas midagi tehakse:* eo cum patre lähen ühes isaga, isa seltsis, kaasas.

- 2) *kommet ehk viisi, kuidas midagi toimetakse:* cum voluptate hea meelega.

Vastab sõnadele: **ühes, seltsis, kaasas ehk kaasaütlevale.**

pro tähendab 1) *kohta, mille ees miski sünnib:* pro domo sedeo istun maja ees.

- 2) *olevust, kelle ehk mille kasuks midagi tehakse:* pro patria pugno võitlen isamaa eest, pro me locutus est tema rääkis minu eet, minu kasuks, heaks.

- 3) *isikut, kelle asemel midagi tehakse:* pro consule konsuli asemel.

Vastab sõnadele: **ees, eest, kasuks, heaks, asemel.**

sine tähendab *mõne olevuse ehk asja puudumist:* sine patre ilma isata.

Vastab ilmaütlevale.

prae tähendab 1) *isikut, kelle ees miski sünnib.* Selles mõttes tarvitakse teda ainult kahes lauses: prae se agere enese ees ajama, prae se ferre avalikult näitama.

- 2) *võrdlust:* prae ceteris teistega võrreldes.

3) *põhjust* (takistavat): *prae lacrimis loqui non possum piserate pärast* ei saa rääkida.

Vastab eessõnadele: **ees, võrreldes, tõttu, pärast.**

Märkus 1. *a* ja *e* tarvitakse *ainult kaashäälivate ees, ab* ja *ex* enamasti *täishäälivate ja h ees*: *ab urbe, ab hostibus; ex urbe, ex horto. A te* asemel öeldakse ka *abs te*.

Cum ühenduses isikulise ja tihti ka siduva asesõnaga seisab sõna taga, kui *postpositio* (§§ 35, 39).

Märkus 2. *Harya* tarvitakse eessõnana *tenus* = kuni; ta vastab rajavale käändele ja seisab sõna taga: *capite tenus peani*.

§ 69. **Akkusatiivi nõuavad eessõnad:**

**Antē, post; ad, apud, penēs;
prōpē; contra, ergā, adversus;
circum, (circā); citrā, cis,
trāns ja ūltrā; intrā, extrā;
sūper, sūprā, infrā; inter;
praetēr; proptēr, ōb ja pēr.**

Akkusatiivi nõuab ka *secundum*.

ante tähendab 1) *kohta, mille ees miski sünnib*: *ante domum sedeo* istun maja ees.

2) *aega, mille eel miski sünnib*: *ante bellum* enne sõda.

Vastab eessõnadele: **ees** ja **enne**.

post tähendab 1) *kohta, mille taga miski sünnib*: *post domum* maja taga.

2) *aega, mille järel miski sünnib ehk sündis*: *post bellum* pärast sõda.

Vastab sõnadele: **taga, pärast.**

ad tähendab 1) *liikumist mõne kohani ehk ajani*: *ad patrem venio* tulen isa juure; *ad Rhenum pervenire* Reini ääre jõudma; *ad summam senectutem* suure vanuseni.

2) *viibimist millegi juures*: *pugna ad Cannas facta* lahing Kannä juures; *ad ripam fluminis villam habeo* minul on jõe kaldal suvemaja.

3) *arvude juures ligikaudsust*: *ad ducentos* ligi 200.

Vastab Eesti keeles sõnadele: **juure, ääre, juures, ligi ehk rajavale, alal- ja alaleütlevale.**

apud tähendab „juures“ olekut: *apud patrem habito* elan isa juures.

penes tähendab „käes“ ehk „võimuses“ olekut: *penes patrem* isa võimuses; *penes dictatorem* diktatori käes.

prope tähendab „lähedal“ olekut: *prope urbem* linna lähedal.

contra tähendab vaenulikku „**vastu**“ töötamist: contra hostes vaenlaste *vastu*.

erga tähendab sõbralikku „**vastu**“ tulekut: pietas erga parentes armastus vanemate *vastu*.

adversus tähendab „**vastu**“ olemist vaenulikku ehk sõbralikku: adversus hostes; pietas adversus parentes.

circum (circa) tähendab „**ümb**er“ olekut: circum urbem *ümb*er linna.

cis, citra tähendab „**siin**pool“ olekut ehk tegevust: citra flumen *siin*-pool jõge.

trans tähendab liikumist „**üle**“ millegi ehk olekut „**seal**pool“: trans flumen üle jõe ehk sealpool jõge.

ultra tähendab olekut ehk tegevust „**taga**“ (kaugel): ultra flumen jõe *taga*.

intra tähendab „**sees**“ olekut: intra urbem linna *sees*.

extra tähendab tegevust ehk olekut „**väljas**pool“, „**väljas**“: extra urbem *väljas*pool linna, linnast *väljas*.

super tähendab tegevust ehk olekut millegi „**kohal**“, „**peal**“: super juga montium mägede tippude *kohal* ehk *peal*, ehk „**kõrgemal**“: super aliquem sedere istuma kellestki *kõrgemal*.

supra vastab sõnadele „**peal**“, „**kohal**“: supra caput pea *peal*, pea *kohal*.

infra vastab sõnale „**all**“: infra mensam laua *all*.

inter vastab sõnadele „**keskel**, **seas**“: inter amicos sõprade *keskel*; „**jooksul**“: inter sex annos kuue aasta *jooksul*.

praeter vastab eessõnadele 1) „**mööda**“: praeter urbem *mööda* linna;
2) „**vastu**“: praeter opinionem *vastu* tahtmist;
3) „**peale**“: nemo praeter me ei keegi *peale* minu.

propter ja **ob** tähendavad mõlemad põhjust, mille „**pärast**“ ehk „**tõttu**“ miski sünnib: te diligo propter probitatem tuam armastan sind sinu aususe *pärast*; quam ob rem, ob eam causam selle *pärast*.

Eraldi tähendab **propter** „**kõrval**“ ehk „**lähedal**“ olekut: propter urbem linna *lähedal*.

„**ob**“ tähendab „**ees**“: ob oculos versari silmade *ees* olema.

per vastab sõnadele 1) „**läbi**“: per urbem ire läbi linna minema, per litteras kirja *läbi*, kirja *teel*;
2) „**jooksul**“: per multas annos paljude aastate *jooksul*, *kestusel*;
3) „**nimel**“ (vandes): per deos jumalate *nimel*;
4) „**pärast**“: per me licet minu *pärast* võib, minu poolt ei ole takistust.

secundum vastab sõnadele „**kaudu**“, „**päri**“: *secundum flumen*: jõe *kaudu*,
päri jõge.

„**otsekohe pärast, peale**“: *secundum cenam*
otsekohe pärast, peale lõunat.

„**mööda**“, „**päraselt**“: *secundum opinionem*
ootust *mööda*, ootuse *päraselt, kohaselt*.

Märkus. **Ad** võib ühineda:

a) sõnaga *usque* tähenduses „*otsekohe*“, „*just kuni*“: *usque ad urbem* otse(kohe)
linnani, kuni linnani; *usque ad senectutem* otsekohe vanaduseni.

b) sõnaga *versus* tähenduses „*poole*“: *ad urbem versus* linna poole.

§ 70. *Eessõnad in* ja **sub** nõuavad kahte käänet:

1. **ablatiivi** küsimusele: *kus?*

in monte sum olen mäe peal (sees), *sub monte* mäe all, mäe jalal

2. **akkusatiivi** küsimusele: *kuhu?*

in montem eo lähen mäe peale, *sub montem* mäe jalale.

amor (odium) *in aliquem* armastus *sub montis radicibus* = *sub monte*
(viha) kellegi vastu mäe jalal

in consulatu konsuliametis *sub occasum solis* päikese looja-

in his fuit Miltiades nende keskel minekul

oli Miltiades *sub ipsa profectioe* otse ärasaatmise

in armis esse sõjariistus olema. *sub divo lausa* taeva all. [ajal

§ 71. Sidesõna (coniunctio).

Sidesõnad on kahte tõugu:

ühed (*coniunctiones coordinantes*) — rinnastavad — seovad kokkuvõetud
lauseid,

teised (*coniunctiones subordinantes*) — alistavad — seovad kokkuliidetud
lauseid.

Rinnastavad (*coniunctiones coordinantes*) jagunevad omakorda mit-
messe liiki:

a) *ühendavad* (*coniunctiones copulativae*):

1) **et, atque** (**ac** ainult umbhäälikute ees), **que** (liitub alati sõna juure
tagant) = **ja, ning**.

2) **etiam** (seisab enamasti selle sõna ees, mille juure ta kuulub) =
ka, veel.

3) **neque** (**nec**) = **ja ei, ka ei**.

ne — **quidem ka mitte, isegi** — **mitte** (sõna, mida rõhutakse, seisab
ne ja quidem vahel. Cato **ne** in otio **quidem** otiosus erat.

- b) *eraldavavad* (coniunctiones disiunctivae): **aut, vel, sive** (seu), **ve** (liitub alati mõne sõna juure) = **ehk, või, kas — ehk, kas — või**.
- c) *teisendavad* (coniunctiones adversativae):
sed aga, ent, vaid.
autem (seisab teise koha peal) aga, kuid, ikkagi.
tamen selle peale vaatamata, ikkagi, ometigi, siiski.
vero kuid, aga tõepoolest.
at aga, selle eest, ikkagi.
- d) *põhjendavad* (coniunctiones causales):
nam, enim (teise koha peal), **namque, etenim** sest, sellepärast, sest et.
- e) *järeldavad* ehk *otsustavad* (coniunctiones conclusivae):
igitur (seisab teise koha peal) nii siis, sellepärast.
itaque sellepärast siis, nii siis (näitab reaalsel järeldust).
ergo nii siis, seega siis, järelikult (näitab loogilist järeldust).
proinde sellepärast siis, sedamööda (tarvitakse ainult nõudmistes).
- f) *võrdlevad* (coniunctiones comparativae):
et — et nii — kui, niihästi — kui ka, ühelt poolt — teiselt poolt.
neque — neque ei — ega.
et — neque ja — aga mitte, aga ei.
neque — et ei mitte — aga siiski.
cum — tum kui — nii.
non solum — sed etiam mitte ainult (üksnes) — vaid ka.
aut — aut kas — või.
vel — vel ehk — ehk.
sive — sive (seu) kas — ehk, kas — või.

§ 71. *Coniunctiones subordinantes* (alistavad):

1. **ut** (*finale*) **et, seks et**, — seisab otstarbe-määrause algusel ja nõuab alati *konjunktiiv*.
ut (*obiectivum*) **et**, — seisab sihituslause algusel ja nõuab ka alati *konjunktiiv*.
ut (*consecutivum*) **nii et, nõnda et** — seisab järeldus-määrause algusel; nõuab alati *konjunktiiv*.
ut (*temporale*) **kui**, — seisab aja-määrause algusel; nõuab *indikatiivi*.
ut (*comparativum*) **nõnda kui**, — seisab võrdluslause algusel; nõuab *indikatiivi*.
ut (*concessivum* — mõõndav) **ehk küll, et küll**, — seisab mõõnduslause algusel; nõuab *konjunktiiv*.

2. **ne** (*finale*) **et ei**, — seisab otstarbe-määrause algusel; nõuab alati *konjunktiiv*.
ne (*obiectivum*) **et ei**, — seisab sihituslause algusel; nõuab *konjunktiiv*.
3. **quin et**, — seisab sihituslause algusel pärast ütlusi: *non dubito, quis dubitat? non est dubium*; nõuab *konjunktiiv*.
quin et mitte, — seisab sihituslause algusel pärast eitavaid verba *impediendi*; nõuab *konjunktiiv*.
quin (= *ut non*) **et ei, et mitte**, — seisab järelduslause algusel; nõuab *konjunktiiv*.
quin (= *qui non*) **kes ei**, — seisab täienduslause algusel; nõuab *konjunktiiv*.
4. **quod** (*causale*) **sest et, sellepärast et**, — seisab põhjus-määrause algusel; nõuab *indik.* ehk *konjunkt*.
quod (*explicativum*) **et, see et**, — seisab selgituslause algusel; nõuab *indikatiiv*.
5. **quia ja quoniam sest et**, — seisavad põhjus-määrause algusel; nõuavad mõlemad *indikatiiv*.
6. **cum** (*temporale*) **kui**, — seisab aja-määrause algusel; nõuab *indikatiiv*.
cum (*explicativum*) **sellega et**, — seisab selgituslause algusel; nõuab *indikatiiv*.
cum (*iterativum*) **iga kord kui**, — seisab aja-määrause algusel; nõuab *indikatiiv*.
cum (*inversum*) **kuid, kui korraga**, — tähendab ootamata muudatust tegevuses; nõuab *indikatiiv*.
cum (*historicum*) **kui, kuna**, — seisab aja-määrause algusel, tarvitakse ajaloolistes kirjeldustes, kui sündmuste sisemist ühendust tahetakse ära tähendada; nõuab *konjunktiiv*.
cum (*causale*) **sest et**, — seisab põhjus-määrause algusel; nõuab *konjunktiiv*.
cum (*concessivum*) **et küll, ehk küll, selle peale vaatamata et**, — seisab möönduslause algusel; nõuab *konjunktiiv*.
cum (*adversativum*) **siis kui, kuna**; nõuab *konjunktiiv*.
7. **dum, quoad senni kui**, — seisavad aja-määrause algusel; nõuavad *indikat.* ja *konjunkt*.
8. **antequam, priusquam enne kui**, — mõlemad seisavad aja-määrause algusel ja nõuavad *indikatiiv* ehk *konjunktiiv*.

9. **postquam** pärast seda kui
ubi kui
simul atque (simulac) niipea kui
ubi primum, cum primum,
ut primum niipea kui } aja-määrause algusel; *indicativus*.
10. **si** kui, **nisi** kui ei; seisavad tingimise-määrause algusel; nõuavad *indikat.* ja *konjunktivi*.
11. **etiamsi, etsi, tametsi** ka siis kui; möönduslause algusel; *indicativus* ja *coniunctivus*.
12. **quamquam** ehk küll; möönduslause algusel; nõuab *indikatiivi*.
13. **quasi, tanquam** nagu, nagu oleks, otsekui, otsegu; tingiv-võrdleva lause algusel; *coniunctivus*.
14. **ne kas**
num ega
nonne eks } küsiva lause algusel; *indicat.* ja *coniunct.*
15. **utrum — an**
ne — an
— — an } **kas — või**; küsiva lause algusel; *indicat.* ja *coniunctivus*.

§ 73. Hüüdsõna (interiectio).

Hüüdsõnad on suuremalt osalt üksikud häälikud, tarvitavad tunnete avaldamiseks. Kurbtuse ilmutamiseks tarvitakse:

o, heu! oh, ah! **pro!** o! **vae!** oh häda!

Imestuse ilmutamiseks:

en, ecce vaata, ennäe!

o, heu nõuavad akkusatiivi: o (heu) me miserum! oh ma õnnetu!
vae c. dat.: vae victis! häda võidetuile!

en, ecce c. nomin.: ecce nuntius! vaata kus saadik! ennäe saadikut!

pro c. voc.: pro di immortales oh suremata jumalad!
 pro sancte Juppiter! o püha Juppiter!

§ 74.

Sõnade tuletamine.

Üks osa tarvitavaid sõnu on muistsest ajast pärit; nad on lihtsamad, ühejuurelised, — meie [nimetame neid **algupärasteks** ehk **põhisõnadeks** (*primitivaa*).

Teine osa, ja neid on palju rohkem, on pärastpoole algupärastest sündinud; neid meie nimetame **tuletud sõnadeks** (*deriväta*).

Uute sõnade tuletamine sünnib kahel teel: kas isesuguste liidete abil, mis sõna alusmõistet nii ehk teisiti muudavad, või üksikute sõnade kokkuliitumise teel.

Viimane juhtumine tuleb harvemini ette kui esimene.

1. Asisõnade tuletamine.

Substantiva verbalia — aegsõnadest tuletud asisõnad:

- (t)or** (supiinist) liitelised tähendavad *tegijat isikut* (Eesti k. **-ja**): victor võitja, auditor kuulaja, monitor ja suasor nõuandja.
- or, (t)io, us.** (4. kään.) liitelised tähendavad *olekut, tegevust* (Eesti k. **-mine, -us**) dolor mure, actio tegevus, obsessio piiramine, motus liikumine, cursus jooksmine, jooks.
- men, mentum, trum, bülum, culum** liitelised tähendavad *abinõu, riista*: instrumentum riist, vestimentum riided, ülikond, aratrum ader, vocabulum sõna, iaculum viskoda.

Substantiva nominalia — nimisõnadest tuletud asisõnad:—

- tas, tüdo, ia, itia** liitelised tähendavad *omadust, olekut* (Eesti k. **-us**): celeritas kiirus, paupertas vaesus, fortitudo vahvus, audacia vaprus, amicitia sõprus.
- lus, la, lum** liitelised tähendavad *väheldasi* ehk *vähendud asju* (subst. deminutiva) (Eesti k. **-kene**): filiulus pojake, tabella lauake; opusculum tööke.
- des** (m. s.), **is** (n. s.) liitelised tähendavad *nimetust isa järele* (nomina patronymica): Pelides, -dae Peleuse poeg, Nerëis, -idis Ne-reuse tütar.

2. Omadussõnade tuletamine.

Adiectiva verbalia — aegsõnadest tuletud omadussõnad:

- ax, ulus** liitelised tähendavad *kalduvust* (harilikult mitte kiiduväärilist), (Eesti k. **-kas, -ne**): audax julge, sūdikas, mendax valelik, credulus kergemeelne, loquax ja garrulus lobiseja.
- bundus, cundus** liitelised vastavad *oleviku kesksõnale* (partic. praes.): moribundus surev, iracundus vihastav, äkiline.
- idus**-liitelised vastavad *oleviku kesksõnale kõvendud tähendusega*: cupidus igatsev, timidus kartlik, frigidus külm.
- ilis, bilis** liitelised tähendavad *võimalust, osavust*: fragilis murduv, habras, mobilis liikuv, facilis kergesti tehtav, kerge.

Adiectiva nominalia — *asisõnadest tuletud omadussõnad* :

eus-liitelised näitavad, *missugusest materjaalist ehk aimest* (Eesti. k. **-ne**): aureus kuldne, ferrëus raudne, lignëus puust, puu.

icus, ius, iis, ris, ivus, ärius, ensis liitelised näitavad *päralt-olemist, omandust*: rusticus maa- (maa päralt), bellicus sõja-, patrius isa-, isamaalik, regius kuninga-, kuninglik, civilis kodanline, aestivus suvine j. n. e.

nus-liitelised tähendavad *sündimist, tekkimist*: paternus isalik, isa- (isa oma), divinus jumalik.

osus, lentus liitelised tähendavad *küllust, rohkust*: laboriosus töökas, periculosus hädaohtlik, kardetav, opulentus rikas.

Märkus. *Isikule nimedest* sünnivad omadussõnad liidete **anus** ja **inus** abil Verrinus, Octaviänus; *linnade ja kohtade nimedest* liidete **anus, inus, ensis, as** abil: Romanus, Tarentinus, Carthaginiensis, Arpinas; *rahvaste nimetustest* — **icus** ja **ius** abil: Gallicus, Africanus, Syrius.

3. Aegsõnade tuletamine.

Verba verbalia — *aegsõnadest tuletud aegsõnad* :

verba inchoatīva tähendavad *algust, hakkamist*; kõik nad kuuluvad 3-sse pööratusse ja on harilikult ilma supiinita; nende tunnis-märgiks on liide **sco**: conticesco wait jääma, consenesco vanaks jääma, consuesco, consuēvi, -scere harjuma.

verba frequentatīva ehk **intensīva** tähendavad *korduvat ehk kõven-dud tegevust*. Kõik nad kuuluvad 1-sse pööratusse ja teki-vad **supiinit** (**atum** asemele astub **ito**): clamo — clamatum — clamito karjuma; video — visum — viso vaatlema, silmit-sema; curro — cursum — curso edasi-tagasi jooksmas.

verba desideratīva tähendavad *tahtmist, püüdmist*; nad tekivad ka supii-nist liite **urio** abil: edo — esum — esurio tahan süüa, pario — partum — parturio loodan sünnitada.

Verba nominalia — *nimisõnadest tuletud aegsõnad* :

I-sse pööratusse kuuluvad on enamasti *transitīva*: libero I, vabastan; vulnero I, haavan.

II-sse pööratusse kuuluvad on enamasti *intransitīva*: florëo õitsen, gaudeo rõõmustan.

III-sse pööratusse kuuluvaid sõnu peaaegu ei ole.

IV-e kuuluvad on kui *transitīva*, nii ka *intransitīva*: finio lõpetan, custodio vahin, kaitsen, servio orjan, superbio uhkus-tan, hooplen.

4. Määrsõnade tuletamine.

V. §§ 65 ja 67.

Sõnade tuletamine kokkuliitumise teel.

Kokkuliidetud sõnas mängib peaosas teine jagu, temas seisab peatähendus, kuna esimene jagu on ainult määruseks ehk selgituseks.

Substantiva composita — liidetud asisõnad: agri-cõla põllumees, bien-nium kaks aastat, aastapaar, negotium tegu, kohustus (nec + otium), ne-fas ülekohus.

Adiectiva composita — liidetud omadussõnad: parti-ceps (pars + capio), gen.: participis osavõtja; princeps (primus + cāpio), gen.: principis esimees, peamees; praeceps (prae + caput), gen.: praecipitis üle pea-kaela hüppav, kangesti edasitungiv; difficilis mitte kerge, raske, bene-volus heasooviline, kaastundlik.

Verba composita — liidetud aegsõnad: signi-fico, con-tineo, assue-facio, anim-ad-vertō.

Adverbia composita — V. § 67.

Sagedasti tarvitakse sõnade algusliitena nõndanimetud *praepositiones inseparabiles* (lahutamata eessõnad):

amb ehk **am** ümber: ambio käin ümber, amplector võtan ümbert kinni, hõlma, am-pūto ümberringi lõikama.

dis ehk **di** lõhki, laiali: discerpo lõhki kiskuma, discēdo lahku minema, dilābor lagunema, dimitto laiali saatma.

in ehk **nec (ne)** ei, mitte: invictus võitmata, inimicus vaenlane (mitte sõber), negligō põlgan, ei hooli, nescio ei tea.

por välja ehk ette: por-rigo sirutan välja, pollicēor luban (annan mõttes ette).

red ehk **re** tagasi: reddo annan tagasi, redeo tulen tagasi, remitto saadan tagasi.

sed ehk **se** ära, ilma: seditio äraminek, lahkuminek, vastuhakkamine, mäss, secerno lahutan ära, secūrus muretu.

Lauseõpetus.

§ 75.

Lauseliikmed.

Ladina keeles on lauseehitus peajoontes seesama, mis Eesti ja teisteski keeltes.

Niisamuti jagunevad laused kahte liiki: *lihtlaused* ja *liidetud laused*.

Niisama on lauseliikmed: **alus** (*subiectum*), **ütlus** (*praedicatum*), **täiendus** (*attributum*), **sihitus** (*objectum*), **määrus** (*definitio adverbialis*).

§ 76.

Alus (*subiectum*).

1. **Alus (*subiectum*)** seisab Ladina keeles alati *nominatiivis* ja vastab küsimusele: kes? mis?, kuna Eesti keeles ta kahes käändes võib olla: nimetavas ehk osastavas.

Pater amat isa armastab. Frater legit vend loeb. Nemo est ei ole kedagi. Tu afuisti sind ei olnud. Panis deficit leivast on puudus.

2. **Asesõnane alus** *aegsõnase ütluse juures harilikult puudub*, sest et aegsõna lõpp näitab küllalt selgesti, missugusest isikust jutt on. *Asesõna tarvitakse* Ladina keeles *ainult siis, kui isikut tahetakse iseäranis toonitada*. Eesti keeles aga tarvitakse asesõnu palju sagedamini lause alusena.

Scribo kirjutan, mina kirjutan. Audis kuuled, sina kuuled. Si vos valētis, bene est; ego valeo kui teie terved olete, on hea; mina olen terve.

3. **Alusena võivad olla iga tõugu sõnad.**

Homo vivit inimene elab. **Praeclara** — rara hiilgav on haruldane. **Omnia mea** perdita sunt kõik minu oma on kadunud.

Märkus. Kui Ladina keeles *omadussõna tarvitakse asisõnana*, siis seisab ta **erasugu mitmuses**: omnia kõik, utilia kasulik, futura tulevane.

1. Nagu Eesti keeleski, võib Ladina keeles *ütlus (praedicatum)* olla kas *aegsõna üksi* ehk mõni *nimisõna ühenduses abiaegsõnaga sum*. Viimast nimetakse **kõiteks (copula)**. Lühikestes mõistusõnades ja vanaõnades võib kõide ka välja jääda.

Sol lucet päike paistab. — Cincinnatus dictator fuit Cincinnatus oli diktaator. — Felix sum (mina) olen õnnelik. — Omnia praeclara rara kõik hiilgav on haruldane.

2. **Kõiteks** peale **sum** võivad olla ka mõned teised aegsõnad:

fio, evado, exsisto saama, olema,

maneo jääma,

videor nähtama, nägima j. t.

3. **Ütlus** seisab ikka alusega **kokkukõlas soo, arvu ja isiku** poolest, nagu teisteski keeltes. Juhtub lauses olema mitu alust, sugu, arvu ja isiku poolest lahkuminevat, siis seatakse ütlus kokkukõlasse *harilikult* viimase alusega.

Omnes homines errant kõik inimesed eksivad. — Justitia omnium regina est virtutum õiglus on kõiki vooruste kuninganna. — In me omnium vestrum ora atque oculi sunt conversi minu poole on pööratud teie kõigi näod ja silmad.

1. *Täienduseks* on harilikult *omadussõna*, mis asub täiendatava sõna **taga** ja seisab temaga kokkukõlas soo, arvu ja käände poolest.

Vir magnus suur mees. — Urbs magna suur linn. — Vulnera gravia rasked haavad.

2. Kui täiendus kuulub *mitme nimisõna juure*, siis seisab ta kokkukõlas *lähemaga*.

Agri omnes et maria kõik maad ja mered. Agri et maria omnia. Agri omnes et maria omnia.

3. Omadussõnu: **primus, ultimus, postrēmus, extrēmus, summus, infimus, medius** tarvitakse kahte viisi: 1) *täiendusena*, siis mahutakse nad pärast nimisõna, ehk 2) *koha- või ajamäärusena asisõna asemel*; niisugusel korral seisavad nad nimisõna ees.

media urbs linna keskköht
in summo monte mäe tipul

urbs media keskpaigas seisev linn
in monte summo kõige kõrgemal
mäel jne.

§ 79.

Sihitus (obiectum).

Sihitus (obiectum) on niisugune lauseliige, mille kohta aegsõnas nimetud tegevus **sihib** ehk käib.

Sihitusena võivad olla iga tõugu sõnad, kõige sagedamini aga tarvitakse selleks asisõnu.

Sihitus võib seista kõigis käänetes peale nominatiivi, kas ühenduses eessõnadega ehk ilma nendeta.

Pater amat *me* isa armastab mind. — Amo *patrem* ma armastan isa. — *Quid legis?* mida sina loed? — *Volo tibi* usui esse tahan sinule kasuks olla.

§ 80.

Määrus (definitio adverbialis).

Määrus on niisugune lauseliige, mis *ütlust koha, aja, kombe, otstarbe ja põhjuse* poolest ära **määrab**.

Määruseks tarvitakse peajasjalikult määrsõnu, siis ka asisõnu ja omadussõnu.

Bene vivere hästi elama. — Beate vivere, id est cum virtute vivere õnnelikult elama tähendab vooruslikult elama. — Dulce et decorum est pro patria mori magus ja kaunis on isamaa eest surra.

Käänete tarvitamine lauseliigeteks.

§ 81.

Nominativus.

Nominatiivi tarvitakse:

1. **Lause alusena** (*nom. subiectivus*): Discipulus discit koolipoiss õpib. Senatus populusque Romanus decrevit Rooma senat ja rahvas otsustasid.
2. **Ütluse osana** (*nom. praedicativus*).

Terra est rotunda maa on ümmargune. Pluto erat rex inferorum Pluto oli altimaliste kuningas.

§ 82.

Genetivus.

Genetiivi tarvitakse paljudes tähendustes:

1. **Genetivus subiectivus** tarvitakse olevuse määramiseks, kellest tegevus algab; täies lauses oleks see genetiiv *aluseks* ehk *subjektiks*.
Amor Dei Jumala armastus (= Deus amat).
2. **Genetivus obiectivus** määrab olevust, kelle peale tegevus on juhitud; täies lauses oleks ta *sihituseks* ehk *objektiks*.

Amor Dei Jumala armastamine (= Deum amamus). Vetères Helvetiorum (gen. subiect.) iniuriae populi Romani (gen. obiect.) muistsed ülekohtud, mis helveetslased roomlastele olid teinud.

3. **Genetivus partitivus** tähendab *jaotamist*, seisab üliastme, võrdastme, asesõnade ja järgarvude taga:

Fortissimus militum kõige vahvam sõjameestest. Maior fratrum vanem vendadest. Quis vestrum? kes teist? Primus omnium esimene kõigist.

4. **Genetivus qualitatis** määrab *võlimisi asja omadusi*: *arvu, raskust, hinda* jne.

Puer decem annorum kümneaastane poisike. Classis ducentarum navium laevastik kaheksasajast laevast.

Sisemiste, hinge omaduste määramiseks tarvitakse **ablativus qualitatis**: praestanti prudentiā vir iseäranis mõistlik inimene.

5. **Genetivus possessivus** määrab *isikut, kelle päralt ehk oma* miski on ehk saab olema.

Domus patris isa maja. Domus est patris maja on isa päralt. Domus fit patris maja saab isa omaks. Est patris liberos amāre isa kohus (päralt) on, isale on omane lapsi armastada.

Aga: *meum, tuum, nostrum, vestrum est* minu, sinu, meie, teie kohus on.

6. **Genetivus criminis** tarvitakse *süü* ehk *nuhtluse* määramiseks järgmiste aegsõnade juures; **accuso** süüdistan milleski, **damno** mõistan mingi karistuse alla, **absolvo** vabastan millestki jne.

Themistocles proditionis accusatus est Themistoklest süüdistati äraandmises. Miltiades capitis absolutus est Miltiades vabastati surmanuhtlusest.

7. **Genetivus pretii** määrab üleüldist *hinda, hindamist* ühenduses järgmiste aegsõnadega:

a) **hingan, austan** aestimo, puto, facio:

b) **tähendan, maksan** sum, fio, näit.:

magni, pluris, plurimi, permagni,

parvi, minoris, minimi,

tanti, tantidem, quanti.

Demosthēnem magni facio ma hingan Demosthenest kõrgelt. Demosthēnem pluris facio quam Cicerōnem ma hingan Demosthenest kõrgemalt kui Cicerot. Quanti quisque alios facit, tanti solet ipse fiēri nagu keegi teisi hindab, nii hinnatakse harilikult ka teda ennast.

8. **Genetivus ühenduses umbisikuliste aegsõnadega.**

I. *Ühenduses aegsõnadega, mis pahu tundeid tähendavad:*

me { pudet mul on häbi, paenitet ma kahetsen } aliculus rei.
{ miseret mul on kahju ja taedet mind tüütab }

a) *isiku nimetus*, kes tunneb, pannakse **akkusatiivi**,

b) *põhjuse nimetus*, mis paha tunnet sünnitab, — **genetiivi**.

Pudet me levitatis minul on häbi omast kergemeelsusest, ma häbenen oma kergemeelsust. Suae quemque fortunae maxime pae-nitet igaüks kahetseb kõige rohkem oma saatust (keegi ei ole oma saatusega rahul).

II. Ühenduses aegsõnaga **interest on tähtis**.

a) **isiku** ehk **asja nimetus**, kellele ehk millele tähtis on, seisab ikka **genetiivis**; ainult alati öeldakse: **meā** interest minule on tähtis, niisama: **tuā, suā, nostrā, vestrā** interest.

b) **see, mis tähtis on**, ei tähendata millaski nimisõna läbi, vaid *infinitiivi*, *accusat. cum infinit.* ehk kaudse küsimuse läbi.

§ 83.

Dativus.

Datiivi tarvitakse:

1. **sihitusena** (*dat. obiectivus*) küsimusele: kellele? millele? Vastab meie keeles *alaleütlevale*.

Homines plurimum hominibus et prosunt et obsunt inimesed toovad inimestele kõige rohkem kasu ja kahju. Patriae solum omnibus carum est isamaa pind on kõigile kallis.

2. **isiku** ehk **asja määramiseks, kellel midagi on** (*dat. possessivus*). Vastab *alalütlevale*.

Mihi liber est minul on raamat. Tibi multi amici sunt sinul on palju sõpru. Homini cum Deo similitudo est inimesel on sarnasus Jumalaga.

3. **isiku** ehk **asja määramiseks, kelle kasuks** ehk **kahjuks** midagi sünnib (*dativus commodi* ehk *incommodi*). Vastab *alaleütlevale*

Non sibi soli homo natus est, sed patriae et suis inimene pole sündinud mitte ainult enesele, vaid isamaale ja omastele. Non scholae, sed vitae discimus meie ei õpi mitte kooli, vaid elu jaoks.

4. **sihi** ehk **otsarbe määramiseks** (*dat. finalis*).

Venio auxilio tulen appi. Praesidio esse kaitseks olema.

5. Pärast aegsõnu: **sum, do, mitto, venio** j. t. seisab tihti kaks datiivi (*dativus duplex*). Üks nendest (*dat. commodi* ehk *incommodi*) isiku määramiseks küsimuse peale: kellele?, teine (*dativus finalis*) küsimusele: milleks? mille jaoks? mistarvis?

Exercitum tibi praesidio relinquo ma jätan sinule sõjaväe kaitseks. Auxilio vobis venimus meie tuleme teile appi. Nimia fiducia magnae calamitati solet esse liiga suur eneseusaldus on tavalikult ikka hädaohtlik.

Akkusatiivi tarvitakse:

1. **sihitusena** (*accusativus obiectivus*).

Fortes fortuna adjuvat õnn aitab vahvaid. Manus manum lavat käsi peseb kätt. Romulus Romam condidit Romulus ehitas Rooma linna.

2. **ütelduse osana** (*acc. praedicativus*). Vastab **saavale**.

Ciceronem populus Romanus *consulem* creavit Rooma rahvas valis Cicero konsuliks. Te *fortem* existimo ma pean sind vahvaks. Te *beatum* facio teen sind õnnelikuks.

3. Mõnes lauses võime leida akkusatiivi mõlemates tähendustes: sihitusena ja ütelduse osana; nii sünnib **accusativus duplex**. See-sugune nähtus esineb pärast järgmisi aegsõnu:

nimetan kedagi kelleks: *voco, dico, nomino, appello*;

loen, pean kedagi kelleks: *puto, duco, iudico, existimo*;

teen kedagi kelleks: *facio, reddo*;

valin kedagi kelleks: *creo, eligo*.

Exercitus Hannibalem imperatorem appellavit sõjavägi nime-tas Hannibali imperaatoriks. Habeo *te amicum* loen sind sõbraks. *Dignum te* praesta maioribus tuis näita ennast esivanemate väärilisena.

4. **Accusativus duplex** seisab ka pärast aegsõnu: **posco** ja **flagito** nõuan, **doceo** õpetan ja **celo** peidan.

Pacem te poscimus palume sinult rahu. *Doceo te artem* õpetan sinule kunsti. *Patrem filii* mortem celare non potui mina ei saanud isa eest varjata poja surma. *Philosophia nos* multas res docuit.

5. Akkusatiivi tarvitakse tihti ka **inäarsõnana** (*accusativus adverbialis*):

a) **multum** palju, väga, **plus** enam, rohkem, **plurimum** kõige enam, väga palju; **nihil** mitte sugugi, **aliquid** osalt, **plerumque** suuremalt osalt, **nimum** liiga, **summum** kõige rohkem.

b) **magnam partem** suurelt osalt, **id aetatis** = eä aetate selles eas, **id tempore** = eo tempore sel ajal.

Suēvi maximam partem lacte atque pecore vivunt sveēvlased elavad suurelt osalt piimast ja lihast. Quattuor aut summum quinque neli ehk kõige rohkem viis.

6. **ulatuse määrana** (*accusat. spatii*) ruumi ja aja kohta, küsimustele :
kui pikk? kui lai? kui kõrge? kui kaua?

Fossam quindēcim pedes latam militēs duxērunt sōdurid kae-
vasid 15 jalga laia kraavi. Sacer mons trans Aniēnem est tria milia
ab urbe passuum pūha māgi on sealpool Anieni jōge kolm tuhat
sammu linnast kaugel. Romulus regnavit septem et triginta annos
Romulus valitses kolmkümmend seitse aastat.

7. **ühenduses hüüdsõnadega** (*acc. exclamativus*).

Me miserum! o (heu) me miserum oh, ma õnnetu; oh, mina
õnnetu inimene! O, fallācem hominum spem! küll on petlik ini-
mese lootus!

§ 85.

Ablativus.

Ablatiivi tarvitakse paljudes tähendustes:

1. **Ablativus separationis** — *olevuse määrus*, kelle ehk mille juurest
midagi ära viiakse, ära lahutakse, eraldakse.
Moveo te loco, senatu saadan sind kohalt, senatist ära.
Libero te periculo päästan sind hädast.
Nudāre urbem defensōribus paljastama linna kaitsjatest.
2. **Ablativus limitatiōnis** — *suhte määrus* — küsimuse peale: missu-
guses suhtes? mille poolest?
Helvetii omnibus Gallis *virtūte* praestābant helveetslased olid
vahvuse poolest kõigist gallialastest ette. *Nomine* nimepidi. *Genere,*
natiōne sugu, rahvuse poolest. *Meā* sententiā minu arvates.
3. **Abl. comparationis** — *võrde määrus* = *quam cum nomin.* V. §...
Pax bello melior est = *pax melior est quam bellum* rahu on
sõjast parem (parem kui sõda). *Vilius argentum est auro, virtuti-*
bus aurum hõbe on kullast, kuld aga voorustest odavam.
4. **Abl. instrumenti** — *vahendi* ehk *abinõu määrus* — küsimuse peale:
millega? mille abil?
Benevolentiam civium blanditiis colligere turpe est häbi on
kodanikkude poolehoidmist meelitustega saavutada. *Proficiscor nave*
sōidan laevaga.
5. **Abl. causae** — *põhjuse määrus* — küsimuse peale: mispärast?
mille tõttu?
Concordiā res parvae crescunt, discordiā maximae dilabuntur
ühel meel selguvad ka väikesed asjad, kuid lahkuminekul võivad
suuredki hukka saada. *Multi officia deserunt mollitiā animi* paljud
loobuvad kohuse täitmisest pehme iseloomu tõttu.

6. **Abl. mensurae** — *mõõdu määrus võrdastme juures* — küsimuse peale: kui palju?

<i>multo maior</i>	palju rohkem;
<i>paulo maior</i>	natuke rohkem;
<i>nihilo maior</i>	mitte sugugi rohkem;
<i>aliquanto melior</i>	märksa, hästi parem;
<i>nihilo minus</i>	siiski;

quo — eo = quanto — tanto kui — nii, kuivõrd — niivõrd.

Quo plura habēmus, eo cupimus ampliōra mida rohkem meil on, seda rohkem tahame. Hibernia dimidio minor est quam Britannia Hibernia (Iirimaa) on poole vähem kui Britaania. Multo praestat virtus divitiis vorus on palju parem kui rikkus.

7. **Abl. pretii** — *hinna määrus* — ühenduses aegsõnadega:

ostma	émère, redimère
müüma	vendère
maksma	stare, constare. (V. § 81, 7).

Viginti talentis unam orationem Isocrates vendidit Isokrates müüs ühe kõne kahekümne talendi eest. Quanti habitat? Triginta milibus palju ta maksab korteri eest? kolmkümmend tuhat. Mercatorēs non tantidem vendunt, quanti emunt, parvo pretio redimunt grandī pecuniā vendunt.

8. **Abl. modi** — *kombe ja viisi määrus* — küsimuse peale: kuidas? kudaviisi?

Ta seisab ühenduses eessõnaga **cum**, kui ei ole sõna juures täiendust, ja ilma **cum**ta, kui täiendus (omadussõna) on olemas.

Magna voluptate lego loen õige hea meelega.

Cum voluptate lego loen hea meelega.

Beate vivere, id est cum virtute vivere õnnelikult elada, see on vooruslikult elada. Milites Romani maxima fortitudine dimicaverunt Rooma sõdurid võitlesid ülisuure vahvusega.

9. **Abl. qualitatis** — *vaimuomaduste määrus* — küsimuse peale missugune? (V. § 81, 4).

Vir magnā prudentiā väga mõistlik mees. Cicero maximā fuit eloquentiā Cicerol oli väga suur kõneand. Caesar Valerium Proculum summā virtūte adolescentem ad Ariovistum misit Cäsar saatis Ariovisti juure Valerius Procilluse, väga voorusliku (mehise) noormehe

10. **Abl. loci** — *koha määrus* — küsimuse pääle: kus?

Ta seisab ilma eessõnata **in**, kui koha määruisel on juures sõna totus ehk tarvitusef on sõna locus, muidu aga ühenduses eessõnaga **in**:

Toto oppido kõiges linnas,
 loco idoneo parajas kohas,
 aga in urbe, in libro, in mari linnas, raamatus, meres.

11. **Abl. temporis** — *aja määrus* — küsimuse peale: millal? tarvitakse ilma eessõnata **in**:

- a) *kui on tegemist otsekoheste aja nimetustega* (tempus, annus, ver, aestas, hiems, dies, hora jne.);
 e) *kui asisõnade juures on täiendus*; kui aga seda ei ole, siis seisab ablativus ühes eessõnaga **in**.

Vere kevadel; hieme talvel; eadem nocte seesama öösi; bello Punico secundo teise Puunia sõja ajal; summa senectūte suures vanaduses. Aga: in bello, in senectūte, in pueritia.

§ 86. Linnade ja (väikeste) saarte nimetused:

Romam Rooma	Romā Roomast	Romae Roomas
Delum Deelosse	Delō Deelosest	Deli Deeloses
Athenas Ateenasse	Athenis Ateenasti	Athenis Ateenas
Carthaginem Kartaagosse	Carthagine Kartaagost	Carthagine Kartaagos.

küsimuse peale: kuhu? seisavad **akkusatiivis**,

„ „ kust? „ **ablatiivis**,

„ „ kus? „ **ablatiivis**,

ainult 1. ja 2. käänat. *singularia* — **genetiivis**.

Niisamati tarvitakse ka sõnu: **domus, rus, humus**:

domum koju	rus külla	humi maha (maa peale)
domi kodus	ruri külas	humi maal (maa peal).
domo kodust	rure külast	

§ 87. **Nimisõnalised vormid.**

Aegsõna nimisõnaliste vormide hulka (verbum infinitum) kuuluvad: *infinitivus, participium, gerundium, gerundivum* ja *supinum*.

I. Infinitivus (tegusõna).

Tegusõnal on Ladina keeles 6 vormi: 3 tegevikus ja 3 tehtavikus.

Tegusõna tarvitakse lauses:

a) **alusena** (*subiectum*):

Dulce et decōrum est pro patria mori magis ja aus on isamaa eest surra. — Homīni necesse est mori inimene peab surema.

b) **sihitusena** (*obiectum*):

Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis Hannibal, sina mõistad võita, äga ei mõista võitu ära kasutada. Libertate nihil potest esse dulcius miski ei või olla magusam kui vabadus.

c) **üteldusena** (*praedicatum*) kahes kõnekäänus: **accusativum cum infinitivo** ja **nominativus cum infinitivo**.

§ 88.

Accusativus cum infinitivo.

Accus. cum infinitivo on isemoodi kõnekään, tarvitatav Ladina keeles alus- ja sihituslausete lühendamiseks, kui need laused olenevad aegsõnadest tähendusega: **arvan, märkan, ütlen** (*verba sentiendi et dicendi*): puto, sentio, dico jne.

Niisama ka sõnadest: **jubeo**, käsin, **veto** keelan, **sino** ja **patior** luban, **volo** tahan, **nolo** ei taha, **malo** enam tahan, **cupio** igatsen,

mõnedest *umbisikulistest* lausetest ja aegsõnadest: mirum est on imelik, constat on teada, oportet peab jne.

Kõnekään **accusat. cum infinit.** seisab selles, et lause algusel olev sidesõna heidetakse välja, alus pannakse akkusatiivi ja ütlus infinitiivi, kust ongi pärit nimetus *accusativus cum infinitivo*.

Puto te legere (*legisse, lecturum esse*) ma arvan, et sina loed (lugesid, saad lugema), ma arvan sind lugevat.

Puto librum lægi (*lectum esse, lectum iri*) ma arvan, et raamatut loetakse (loeti, saab loetama), ma arvan raamatut loetavat.

Volo (iubeo) hoc fiëri ma tahan (käsin), et see tehtaks.

Mirum est (constat) hoc ita esse imelik (teada on), et see nii on.

Eesti keele tõlkides tarvis alata lauset sidesõnaga **et**, akkusatiivis seisev sõna teha aluseks ja infinitiiv ütluseks.

Eesti keeles on ka vastav kõnekään: osastav kesksõnaga (partitivus cum participio) nägin teda tulevat; vrdl. Saksa k. ich sah ihn kommen.

§ 89.

Nominativus cum infinitivo.

Kõnekään *nominat. cum infin.* on *accusat. cum infin.* muudetud kujul. Vahe on ainult selles, et *accus.* asemel on siin nominatiiv ja aegsõna aktiivi asemel passiiv pealauses. Teda tarvitakse selsamal otsarbel kui *accus. cum infin.*, s. o. alus- ja sihituslausete lühendamiseks. Ka oleneb *nom. cum infinit.* samadest aegsõnadest, millest *acc. cum infin.*, **kui nad seisavad tehtavikus**.

Eesti keele tõlkides tuleb niisamati lauset alata sidesõnaga **et**, *nominativus* asub aluseks ja *infinitivus* ütluseks.

beatus esse (ego) videor	näha on,	et mina olen õnnelik, näin õnnelik olevat,
beatus esse (tu) vidēris	„ „ „	sina oled õnnelik, näid õnnelik olevat,
beatus esse (is) vidētur	„ „ „	tema on õnnelik, näib õ. o.,
beati esse (nos) videmur	„ „ „	meie oleme õnnelikud, näime õ. o.
beati esse (vos) videmini	„ „ „	teie olete õnnelikud, näite õ. o.,
beati esse (ii) videntur	„ „ „	nemad on õnnelikud, näivad õ. o.

Hostes victi esse dicuntur kõneldakse, et vaenlased on võidetud (olla võidetud). A duce pontem facere milites jussi sunt päaliku andis soldatitele käsu silda ehitada (et soldatid silda ehitaksid).

§ 90.

II. Participium (kesksõna).

Ladina keeles on olemas järgmised kesksõnad:

	act.	pass.	depon.
partic. <i>praesentis</i>	ornans	—	hortans
partic. <i>perfecti</i>	—	ornatus	hortatus
partic. <i>futuri</i>	ornaturus	—	hortaturus

Kesksõna tarvitakse:

a) **täiendusena** (*attributum*). Niisugusel korral võib teda Eesti keele tõlkida kas *kesksõnaga* ehk *täienduslausena*: arbor florens õitsev puu, ehk puu, mis õitseb.

b) **määrusena** (*definitio adverbialis*) kõrvaliste: — aja, põhjuse, tingimise, vastoleku, kombe ja viisi määruslausete lühendamiseks. Selle juures võib olla kaks konstruktsiooni:

1. Kui kõrvalause alust tarvitakse ka pealauses, üks kõik, missuguses käändes, siis pannakse kesksõna, mis kõrvalise lause aset täidab, ka sellesse käändesse. Nii viisi saame konstruktsiooni — **participium coniunctum**: Alexander pugnans (= cum pugnaret) cecidit Alexander suri sõdides. Troiam delētam (= cum Troia delēta esset) Graeci reliquērunt greeklased jätsid hävitud Trooja (kui Trooja oli ära hävitud) maha.
2. Kui aga kõrvalise lause alust sugugi ei tarvitata pealauses, siis pannakse ta (alus) ablatiivi ja temaga kokkukõlasse seatakse participium. Nii viisi saamegi me väga tihti Ladina keeles tarvitatava kõnekäändu **ablativus absolutus**.

Eesti keele võib *ablativus absolutus't* tõlkida mitmet moodi: kas täie lausena vastava sidesõnaga, mille juures ablatiiv muutub nominatiiviks ja participium ütluseks, ehk lühendult, aeg- ja nimi-sõnade abil:

Priamo regnante (= cum Priamus regnaret) Troia cecidit	Trooja langes Priami valitsuse ajal (kui Priamus valitses)
Troia deleta (= cum deleta esset) Graeci discesserunt	pärast Trooja hävitamist (kui Trooja oli hävitatud) läksid greeklased ära.

§ 91.

III. Gerundium.

Gerundium on aeg-nimisõna. Ta käändub 2-se käänatuse järele, tal on aga ainult neli käänet ainsuses.

gen. amandi	accus. amandum
dat. amando	abl. amando.

Gerundiumi tarvitakse sel korral, kui ees- ehk nimisõna nõudmisel tuleb aegsõnast võtta mõni teine kääne peale nominatiivi, näit.:

ad bene vivendum (vivere) et heasti elada,
ars scribendi (scribere) kirjutamiskunst,
cupidus discendi (discere) kes igatseb õppida, õppida igatsev.

§ 92.

IV. Gerundivum.

Gerundivum on aeg-omadussõna; käändub õieti nagu *us*, *a*, *um* lõpulised omadussõnad (*bonus*, *a*, *um*).

Gerundiivi tarvitakse:

1. *gerundiumi asemel*, kui pärast *gerundiumi* on otsekohene sihitus akkusatiivis. Sihitus pannakse niisugusel korral *gerundiumi* käändesse ja seatakse, *gerundiumi gerundiiviks* muutes, temaga kokkõlasse arvu ja sugu poolest. Näit.:

Gerundium.

ars scribendi (epistulam)
ad scribendum (epistulam)
de scribendo (epistulam)

Gerundivum.

ars epistulae scribendae
ad epistulam scribandam
de epistula scribendā.

2. kui *nõutavust tähendav täiendussõna*, näit.: homo non ferendus väljakannatamata inimene (inimene, keda ei peaks kannatama); facinus laudandum kiidetav tegu (tegu mida peab kiitma).

3. kui *coniugationis periphrasticae passivi* nimeline osa :
laudandus sum, laudandum esse. (V. § 52).
4. *eesmärgi määramiseks, mida peab asjaga tehtama, pärast aegsõnu* :
curāre hoolt kandma, käskima,
dare, tradere andma, üle andma,
relinquere, concedere jätma, permittere kätte andma, lubama,
suscipere oma peale võtma.

Urbem dux militibus diripiendam dedit väejuhataja andis linna
soldatitele riisumiseks, riisuda. — Urbs a duce militibus diripienda data
est linn anti väejuhataja poolt soldatitele riisumiseks. — Caesar pontem
in Arare faciendum curavit. Caesar unam legionem in Morinos C. Fa-
bio dedit ducendam.

§ 93.

V. Supinum.

Supiinid on kaks : I — **um-lõpuline** ja II — **u-lõpuline**. *Vormi*
poolest on nad 4. pööratuse aeg-nimisõnad (*accus.* ja *ablat.*).

Esimest — um-lõpulist supiini tarvitakse kui määrsõna eesmärgi
määramiseks küsimuse peale : misjaoks? pärast liikumist tähendavaid
aegsõnu :

ire, venire, convenire, mittere.

Cubitum ire magama minema, venatum mittere jahile saatma.
Aedui legatos ad Caesarem miserunt rogatum auxilium Äädulased saat-
sid saadikud Cäsari juure abi paluma. Divitiacus Romam ad senatum
venit auxilium postulatum Divitiacus tuli Rooma senati juure abi
paluma.

Teist — u-lõpulist supiini tarvitakse hoopis harva, ainult mõnes
ütluses, nagu :

incredibilis est dictu	võimata on ütelda
facile intellectu	kerge aru saada
optimum factu	kõige parem teha
iucundum auditu	armas kuulda.

Quod optimum factu videbitur, facies. — Ea disciplina est *cognitu*
perfacilis. — Hoc nefas est dictu pole lubatav (patt on) seda ütelda.

Ajavormide tarvitamine.

§ 94. Tegu ehk oleku aja määramiseks tarvitakse Ladina keeles järgmisi aegsõna vorme:

oleviku jaoks: (tempus <i>praesens</i>)	praesens	} pea-ajavormid.
tuleviku jaoks (tempus <i>futurum</i>)	futurum I futurum II	
mineviku jaoks (tempus <i>praeteritum</i>)	imperfectum perfectum plusquamperfectum	} ajaloolised ajavormid.

§ 95. 1. Praesens.

Praesens vastab Eesti keele olevikule ja näitab, nagu see viimane, et midagi praegu, käesoleval ajal sünnib; näit.: scribo kirjutan, legimus loeme, tonat müristab.

Märkus. Elavas kõnes tarvitakse sagedasti praesens perfectumi asemel; niisugusel korral nimetakse teda *praesens historicum*: Romulus exercitum hostium fudit fugatque, fusum persequitur Romulus purustab vaenlase väe, sunnib ta põgenema ja ajab kannul taga.

§ 96. 2. Futurum I.

Futurum I (ehk simplex) näitab *tulavat* tegu ehk olekut, aja poolt võrdlemata teiste tulevaste tegudega:

Scribam epistulam mina kirjutan (saan kirjutama) kirja.
Quando redibis? millal sa tuled tagasi?

§ 97. 3. Futurum II.

Futurum II (ehk exactum) vastab Eesti keeles tuleviku minevikule ja näitab tegu ehk olekut, mis *enne teist tuleviku* tegu ehk olekut tehakse ehk on. Ta tuleb tarvitusele harilikult kõrvallausetes.

Ut sementem feceris, ita metes nagu (enne) külvad, nii ka (pärast) lõikad.
Capiam librum, quem legeris ma võtan raamatu, mis sina (enne) läbi loed.

§ 98. 4. Imperfectum.

Imperfectum vastab meie minevikule ja näitab, et miski — mõni tegu ehk olek — möödaläinud ajal kestis, pole aga senini valmis, näit.:

scribebam	mina kirjutasin
legebam librum	lugesin raamatut.

Märkus 1. Elavas kõnes tarvitakse mõnikord imperfectum'i asemel *infinitivus historicus*. Cotidie Caesar Aeduos frumentum *flagitare*. Diem ex die Aedui conferri, comportari, adesse *dicere*.

Märkus 2. Juhtub, et imperfectum näitab ainult tegemise kavatsust, algamist, siis nimetakse teda *imperfectum de conatu*, mida Eesti keele tõlgitakse sõnade abil: katsuma, püüdma, tahtma. Näit.:

Helvetii flumen ratibus transibant helveetslased katsusid parvede peal üle jõe minna. — Britanni Romanos intra munitiones progredi prohibebant britanlased katsusid tõkkeid teha, et roomlased kindluste vahele ei tungiks.

§ 99.

5. Perfectum.

Perfectum vastab täisminevikule ja näitab juba valmis saanud tegu ehk olekut, mis praegusel ajal järeldusena olemas.

Veni, vidi, vici	tulin, nägin, võitsin, s. o. olen praegu
lēgi librum	lugesin raamatu läbi. [siin võitjana]

§ 100.

6. Plusquamperfectum.

Plusquamperfectum vastab enneminevikule ja näitab tegu ehk olekut, mis *enne* teist mineviku sündmust on olnud.

Caesar Helvetios oppida vicosque, quos incendiant, restituere iussit Cäsar käskis helveetslastel üles ehitada linnad ja külad, mis nad (enne) olid maha põletanud. — Cepi librum, [quem legeras ma võtsin raamatu, mis sina olid juba (enne) läbi lugenud.

Plusquamperfectum, nagu futurum II, tarvitatakse ka harilikult ainult kõrvallausetes.

§ 101.

Ajavormide tarvitamine kokkuliidetud lausetes.

Pealauses tarvitatakse ajavorme nende tähenduse järele, kuna *kõrvallausetes* ajavormide tarvitamine ripub ära sellest, kudas sündmust ette kantakse, kas

- a) ilma võrdlemata pealause sündmusega, ehk
- e) võrreldes pealause sündmusega.

Esimesel korral tarvitatakse ajavorme nende üleüldise tähenduse järele, nagu pealauseski, teisel korral aga kindla reegli järele, nimelt:

Kui pealauses seisavad ajavormid:	siis seisavad kõrvallauses sel korral, kui tema tegevus pealause tegevusega võrreldes on sündinud	
	ühel ajal:	enne:
Olevik	praesens	perfectum
Minevik	imperfectum	plusquamperfectum
Tulevik	futurum I	futurum II

Kui aga kõrvallauses tuleb tarvitusele tingiv kõneviis (coniunctivus), siis käiakse Ladina keeles kindla ajavormide järjekorra järele, mis kannab nime — consecutio temporum; ta seisab järgmises:

Kui pealauses seisavad ajavormid:		siis seisavad kõrvallauses sel korral, kui tema tegevus pealause tegevusega võrreldes on sündinud		
		ühel ajal:	enne:	pärast:
pea- ajavormid	praesens futurum I futurum II	praesens coni.	perfectum coni.	-urus sim
ajaloolised ajavormid	imperfectum perfectum plusquamperf.	imperf. coni.	plusquamperf. coni.	-urus essem

Quaero, quaeram.	} quid facias mis sa teed	
quaesivero ma küsin (saan küsima)		} quid feceris mis sa tegid
		} quid facturus sis mis sa teed (tulevikus)
Quaerēbam, quaesīvi, quaesivēram ma kü- sisin, olen, olin küsinud	} quid faceres mis sa teed	
		} quid fecisses mis sa tegid
		} quid facturus esses mis sa teed (tulevikus).

Samasugune aja-järjekord on ka kõrvallauses, mis teisest kõrvallausest oleneb.

4. **Coniunctivus hortativus** näitab kutset ehk käsku pööratud 1-se ehk 3-da isiku poole:

<i>eat</i> mingu tema	ne eat ärgu ta mingu
<i>eant</i> mingu nemad	ne eant ärgu nad mingu
<i>eāmus</i> lähme, fäki	ne eāmus ärgem mingem.

Imitēmur maiōres nostros! tehkem oma esivanemate järele! *Amemus* patriam, *consulāmus* bonis! Armastagem isamaad, toetagem häid inimesi! *Nemo* mortem *timeat* ärgu keegi kartku surma.

5. **Coniunctivus prohibitivus** näitab keeldu, pööratud 2-se isiku poole; näituseks:

Ne *dixeris* ära räägi, ne *timuēris* ära karda.

6. **Coniunctivus concessivus** näitab vastuolekut.

Sit hoc verum = licet ehk ut hoc verum *sit* olgu peale tõsi.
Fuerit iratus = licet ehk ut iratus *fuērit* olgu peale vihane.
Fremant omnes; *dicam*, quod *sentio* karjugu kõik; ma ütlen, mis ma mõtlen.
 Ut *desint* virēs, tamen *est* laudānda volūntas.

§ 104. Imperativus (käskiv kõneviis).

Käskival kõneviisil on Ladina keeles kaks vormi: *oleviku* ja *tuleviku* jaoks.

1. **Imperativus praesentis** näitab käsku, mis nüüd, otsekohe, ehk alati peab täidetama.

<i>I, ite</i>	mine, minge (nüüd, otsekohe)
<i>ora et labora</i>	palu ja tööta (alati).
<i>Perge</i> , <i>Catilina</i> , quō <i>cōepisti</i> ;	<i>egredēre</i> aliquando ex urbe.

Märkus 1. Käsu pehmendamiseks lisatakse juure *quaeso* (palun): *veni*, *quaeso* ehk öeldakse: *velim venias*, *fac venias*.

Märkus 2. Keelu avaldamiseks — teise isiku poole pöördud — tarvitakse kahte vormi: **ne c. coni. perfecti** ehk **noli c. infinitivo**: Ne *dixeris*, *noli dicere* ära ütle. Nihil *timuēris* ära karda midagi. *Nolite* id velle, quod *fiēri* non potest ärge soovige seda, mis on võimata.

2. **Imperativus futuri** näitab käsku, mis pärast, *tulevikus* peab täidetama; tarvitakse enamasti seadustes, lepingutes ja ülddistes käskudes, kus ei nõuta otsekohest täitmist.

<i>cras petito</i> , <i>dabitur</i> ; <i>nunc abi</i>	homme palu, (siis) ant kse; nüüd aga mine.
<i>Cum in urbem veneris</i> , <i>plura scribito</i>	kui sa jõuad linna, kirjuta kõigest.
<i>Ignoscito</i> saepe alteri, <i>nunquam tibi</i>	anna alati andeks teisele, ialgi enesele.
<i>hominem mortuum</i> (<i>inquit lex</i>) <i>in urbe ne sepelito</i> , <i>nēve urito</i>	surnud inimest ei tohi linnas mätta ega põletada.

Kõneviiside ja ajavormide tarvitamine kõrvallausetes.

§ 105.

Täienduslause.

Täienduslauseid *ühinevad* pealausega kas siduvate asesõnade (*pronomina relativa*): **qui, quae, quod** ehk siduvate asesõnaliste määrsõnade (*adverbia pronominalia relativa*): **ubi, quo, unde** abil.

Kõneviisiks puhastes täienduslausestes on **indicativus**.

Ajavormid käivad **üleüldise määruse** järele § 101.

Lühendamiseks tarvitakse **participium coniunctum**.

Croesus in Asiae urbe habitabat, cui nomen erat Sardes Kröösus elas Aasia linnas, mille nimi oli Sardes. — In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo Gallias on üleüldse kaks sugu inimesi olemas, kel arvu ja au poolest mingit tähtsust on. — Quid male partum est, male dilabatur = male parta male dilabatur mis pahal teel omandud, see pahasti ka kaob (pahal teel kogutud vara kasu ei too).

Sagedasti on täienduslause ainult välimise kuju poolest niisugune, kuna ta oma mõiste poolest on kas otstarbe, seletuse, põhjuse ehk mõõnduslause; qui vastab siis kas ut + asesõna ehk cum + asesõna: ego, tu, is.

Niisugusel korral on alati *kõneviisiks* **coniunctivus**. Ajavormid aga on mitmet viisi, selle järele, missugusele lausele täienduslause vastab.

Non is sum, qui mortis periculo *terrear* ma ei ole niisugune inimene, et mind surmaga võidaks ära hirmutada. — Sunt, qui *censeant* una animum et corpus occidere on niisuguseid inimesi olemas, kes arvavad, et hing ja ihu ühes surevad. — O fortunate adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem *invenēris* oh õnnelik noormees, kes sa Homeris oma vahvuse jutustaja leidsid.

§ 106.

Sihituslause.

Sihituslause ehitus oleneb sellest, missuguse aegsõna sihituseks ta on.

1. Kui pealauses seisab **verbum curandi** ehk **postu'andi**, näit.: *curo* muretsen, püüan, *rogo, oro, peto* palun, *postulo* nõuan, *persuadeo* soovitan jne., siis algab järgnev sihituslause sidesõnaga **ut** (*obiect.*) et, ehk **ne** (*obiect.*) et ei.

Kõneviisiks on alati **coniunctivus**.

Ajavormid: — Kui pealauses on pea-ajavormid, siis **praesens**, kui aga pealauses on ajaloolised ajavormid, siis **imperfectum**.

2. Kui pealauses on vastutöötamist ehk vastuhakkamist tähendav aegsõna, näit.: *impedio* takistan, *deterreo* hirmutan, *obsto* seisan vastu jne, siis tarvitakse sidena: **ne** et ei, **quominus** et seda vähem, **quin** et ei.

Kõneviis ja *ajavormid* nagu eespool, pärast **ut obiectivum**.

3. Kui pealauses on **verbum timendi** — kartust tähendav aegsõna, siis tarvitakse sidemena: **ne** et (kui tahetakse, et tegevus ei sünniks) ja **ut** või **ne non** (kui tahetakse, et tegevus sünniks).

Kõneviis ja *ajavormid* nagu pärast **ut obiectivum**.

4. Kui pealauses on eitav kahtlust tähendav aegsõna: **non dubito** ma ei kahtle, **dubium non est** ei ole kahtlust, **quis dubitat?** kes kahtleb? siis tarvitakse tema sidemena **quin** et.

Kõneviisiks on alati **coniunctivus**.

Ajavormid **consecutio temporum**'i järele.

5. Kui pealauses on **verbum dicendi**, **sentiendi** ehk **voluntatis**, siis omandab sihituslause lühendud kuju; tarvitusele tuleb kas **accusativus cum infinitivo** ehk **nominativus cum infinitivo**.

Näited: Videant consules, **ne** quid detrimenti respublica capiat valvaku konsulid, et riik mingit kahju ei saaks. — Plura **ne scribam**, dolore impediō mure ei luba minul enam kirjutada. — Timebam, **ne venirent** ea, quae acciderunt minā kartsin, et ei sünniks see, mis sündis. — Quis dubitet, **quin** in virtute divitiae sint kes kahtleb, et vapruses rikkus seisab. — Scio providentia Dei mundum administrari minā tean, et maailma elu Jumala ettenägemise järele juhatakse. — Videbantur Athenienses a Persis victum iri oli näha, et pärslased ateenlasi võidavad.

§ 107.

Otstarbemäärilause.

Otstarbelause ühendakse pealausega sidesõnade abil: **ut (finale)** et, **ne (finale)** et ei, **neve** ja et ei.

Kõneviisiks on alati **coniunctivus**.

Ajavormid: pärast pea-ajavormisid — **praesens** ja pärast ajaloolisi ajavormisid — **imperfectum**.

Otstarbelauseid võib lühendada:

- a) **gerundiumi** ehk **gerundiivi** abil ühenduses eessõnaga **ad** (accus.) ehk **causa** (genet.),
- b) **um-lõpulise supiini** abil pärast liikumist tähendavaid aegsõnu.

Näited: Legati missi sunt, **ut** pacem peterent saadikud saadeti rahu daluma (et nad rahu paluksid). — Edimus, **ut vivamus**, non vivimus, **ut**

edāmus me sööme, et elada, aga mitte ei ela, et süüa. — Sulla malo poëtae praemium tribuit, sed ea condicione, **ne** postea *scriberet* Sulla määras tasu pahale luuletajale, aga ainult selle tingimusega, et ta enam ei kirjutaks. — Aedui legātos ad Caesarem miserunt **rogatum** auxilium äädulased saatsid Cäsari juure saadikud abi paluma (et nad abi paluksid).

Viimases lauses „**rogatum auxilium**“ asemel võiks öelda ka

ut ehk **qui auxilium rogarent**
või **auxilii rogandi causa**
ehk veel **ad auxilium rogandum**.

§ 108.

Järeldusmäärause.

Järelduslause ühendakse pealausega sidesõnade abil: **ut** (*consec.*) nii et, **ut non** nii et ei, **quin** ilma et ei.

Kõneviisiks on alati — **coniunctivus**.

Ajavormid — üleüldise tähenduse järele, nii kui oleks ta iseisev lause.

• Seletuslauseid ei lühendata.

Näited: Tanta vis probitatis est, ut eam in hoste etiam diligamus aususe võim on nii suur, et me teda ka vaenlase juures armastame. — Fieri potest, ut fallar võib olla, et ma valetan. — Nunquam accēdo, quin abs te abeam doctior ma ei tule ialgi sinu juure, ilma et ma sinu juurest ei oleks targemana ära läinud.

§ 109.

Põhjusmäärause.

Põhjuslause ühineb pealausega sidesõnade abil: **quod** (*causale*) sest et; **quia**, **quoniam** sellepärast et; **cum** (*causale*) sest et, kuna.

Kõneviisiks on **indicativus**, kui kantakse ette kindel põhjus, ja **coniunctivus**, kui põhjus rääkija silmis kahtlane on. **Cum** aga nõuab alati **konjunktilivi**.

Ajavormid — **consecutio temporum**'i järele.

Põhjuslauseid võib lühendada kahe kõnekäänu abil; selleks tarvitakse kas **ablativus absolutus** ehk **participium coniunctum**.

Näited: Molestissime fero, quod, te ubi visurus sim, nescio minul on väga raske, sest ma ei tea, kus sind jälle näen. — Noctu ambulabat Themistöcles, quod somnum capere non posset Themistokles jalutas öösi, sest ta ei olla saanud magada. — Cum sis mortalis, quae sunt mortalia, cura hoolitse selle eest, mis on surelik, sest sina ise oled surelik. — Omnis timoris expertes esse debemus deo res humanas moderante meie peame mureta olema, sest Jumal juhib inimeste saatust.

Ajamäärlose (aeglause).

Aeglauseid algavad sidesõnadega: **cum** kui, iga kord kui, kui korraga; **dum**, **quoad** senikui, kuni; **antequam**, **priusquam** enne kui; **postquam** pärast seda kui; **ubi** kui; **simul atque** niipea kui; **ubi primum**, **cum primum**, **ut primum** niipea kui.

Kõneviisiks on puhastes aeglausetes — **indicativus**, kui aga aeglause näidatakse ühtlasi ka otstarvet ehk põhjust, siis **coniunctivus**.

Ajavormid — üldise reegli järele, on aga otstarbega tegemist, siis nagu pärast *ut finale*.

Aeglauseid lühendakse kõnekäänude: **ablativus absolutus**'e ja **participium coniunctum**'i abil.

Näited: *Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani* kui Cäsar Galliasse tuli, olid ühe erakonna juhtideks äädulased, teise juhtideks sekvaanlased. — *Homines, dum docent, discunt* inimesed õpivad õpetades. — *Antequam ad causam redeo, de me pauca dicam* enne kui asja juure minna, ütlen mõne sõna enese kohta. — *Omni pacata Gallia* pärast seda kui kõik Gallia oli rahustud.

Tingimusmäärlose.

Tingimusmäärlosed on kahejärgulised: esimeses osas (protäsis) kantakse ette tingimus, teises osas (apodösis) — järeldus. Tingimuslauseid algavad sidesõnadega:

Si kui; **nisi (si non)** kui ei; **quasi**, **tamquam** nagu, nii kui.

Tingimuslauseid on kolme laadi:

1. Casus realis (tõelik juhtumus).

Sündmust esitakse *olevana, tõelikuna juhtumusena*. Mõlemas osas seisab niisugusel korral **indicativus**; ajavormide kohta pole mingit kitsendust.

Si hoc dicitis, erras kui sa seda kõneled, siis eksid.

Si hoc dixisti, errasti kui sa seda kõnelsid, siis eksisid.

Si hoc dices, errabis kui sa seda kõneled (tulevikus), siis sa eksid.

2. Casus potentialis (võimalik juhtumus).

Sündmus esitakse *võimalikuna, kergesti mõeldavana*. Niisugusel korral seisab mõlemas osas **coniunctivus praesentis** ehk **perfecti**.

Si hoc dicas (dixeris), erres (erraveris) kui sa seda ütleksid, siis sa eksiksid (sa võiksid öelda ja võiksid ka eksida).

3. Casus irrealis (olematu, võimatu juhtumus).

Sündmust esitakse *võimatuna, olematuna ja tulematuna*. Sel korral seisab mõlemas lause osas **coniunctivus imperfecti**, kui käesolevast olust ehk tegevusest kõneldakse, ja **coni. plusquamperfecti**, kui mineviku sündmusest jutt on.

Si hoc diceres, errares (errare posses) kui sina seda ütlesid (nüüd), siis-eksiksid sa (aga sa seda ei ütle).

Tingimuslauseid *lühendakse*: **ablativus absolutus**'e ja **participium coniunctum**'i abil.

Quis potest mortem metuens esse non miser kes võib olla surma kartes (kui ta surma kardab) mitte haletsemisevääriline (õnnelik). — Medici causa morbi inventa curationem inventam esse putant kui arstid haiguse põhjuse üles leiavad, siis arvavad nad, et nad ka arstimise on üles leidnud.

§ 112.

Möönduslused.

*Möönduslause*te sidemena tarvitakse sidesõnu: **etiamsi, etsi, tametsi** ka sel korral, kui; **quamquam** et küll; **quamvis** kuigi; **licet** olgugi; **ut** ja **cum** kui, kuigi.

Kõneviisiks on enamasti **coniunctivus**.

Ajavormid — üleüldise määruse järele. § 100 ja 101.

Möönduslauseid lühendakse **ablat. absolutus**'e ja **participium coniunctum**'i abil.

Mendāci homini, quamvis verum dicat, credere non solēmus = mendāci homini ne verum quidem dicenti credere non solēmus valelikku inimest ei usu me harilikult ka siis mitte, kui ta tõtt räägib. — Perditi rebus omnibus tamen ipsa virtus se sustentare potest = quamquam omnes res perditae sunt, tamen ipsa . . . kuigi kõik on kaotud, voores (mehisus) ise võib ikka püsima jääda. — Illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. — Avari indigent, quamvis divites sint.

§ 113.

Võrdluslused.

Võrdluslausete sidemeks on :

a) siduvad ase- ja määrsõnad :

qualis — talis

quantus — tantus

quot — tot; **qui** — idem

ut (uti), **sicut** (sicuti) — ita, sic

quam — tam; **quamdiu** — tamdiu

quantopere — tantopere; **quotiens** —
totiens.

b) sidesõna **quam** pärast võrdastet ehk selle tähendusega sõnu.

Kõneviisiks võrdluslausetes on **indicativus**.

Ajavormid — üleüldise määruse järele.

Näited: Ut sementem feceris, ita metes, nagu külvad, nii ka lõikad. — Quot homines, tot sententiae, kui palju inimesi, nii palju ka arvamisi. — Accipere praestat quam facere iniuriam, parem on ülekohut kannatada kui teha. — Celerius veni quam pater (venit), ma tulin kiiremini kui isa.

§ 114.

Küsimislaused.

Küsimislaused on kahte liiki: **otsekohesed ja kaudsed**.

Otsekoheks nimetakse küsimust, mis pealauses on avaldud, **kaudseks** aga küsimust, mis kõrvalises — sihituslauses on avaldud ja oleb aegsõnadest: küsima, ütleva, teadma jne.

Ühed kui teised algavad, kas

a) küsivate ase- ehk määrsõnadega, näit.: **quis, qui, uter, quantus, quot quotiens, quomodo** jne. ehk

b) iseäraliste küsivate partiklitega:

ne kas? kui küsija ei anna mingit märku, missugust vastust ta ootab, kas jaatavat või eitavat.

num kas siis? kas tõesti? ega ometi? kui küsija ootab eitavat vastust.

nonne? kas siis ei? eks? kui küsija ootab jaatavat vastust.

Veniesne? kas sa tuled? Veniam *ja*, non veniam *ei*.

Num venies? kas sina tõesti tuled? sina ju ei tule? ega sa ometi tule? Non veniam *ei*.

Nonne venies? kas sina siis ei tule? sina ju tuled? eks? Veniam *ja*.

Lahutud küsimustes algab esimene osa sidemega **utrum** ehk **ne** (mõnikord ka ilma partiklita), teine osa aga partikliga **an**.

Utrum hoc verum est an falsum?	} kas see on tõsi või vale?
Verumne hoc est an falsum?	
Hoc verum est an falsum?	

Kõneviisiks on otsekohestes küsimustes **indicativus**,
kaudsetes „ **coniunctivus**.

Ajavormid otsekohestes küsimustes **nagu** pealauses,
kaudsetes „ **causcutio temporum**'i järele.

Näited:

Otsekohene küsimus.

Quis venit? kes tuli?

Quando redibit? millal tema tuleb tagasi?

In *utram* partem *fluit* Arar? kuhupoole jookseb Arar?

Fecitne hoc? kas tema tegi seda?

Num divitiae homines beatos efficiunt? kas tõesti rikkus teeb inimesi õnnelikuks?

Utrum di sunt an non? kas jumalad on olemas

Sunt di an non? või ei?

Kaudne küsimus.

Quaero ex te, *quis venērit* ma küsi sinult, kes tuli.

Incertum est, *quando reditūrus sit* teadmata on, millal tema tagasi tuleb.

Oculis judicari non potest, in *utram* partem *fluat* Arar silma järele on võimata ütelda, kuhupoole Arar jookseb.

Quaero ex te, *feceritne* hoc ma küsin sinult, kas ta tegi seda.

Quaeritur, *num* divitiis homines beati *sint* küsitakse, kas tõesti rikkuse tõttu inimesed on õnnelikud.

Quaeritur, *utrum* di *sint*, an non, küsitakse, kas jumalad on olemas või ei.

§ 115. Oratio recta et obliqua (otsekohene ja kaudne kõne).

Otsekoheseks kõneks — **oratio recta** — nimetakse niisugust kõnet, milles kellegi sõnad ehk mõtted nii ette kantakse, nagu nad olid öeldud ehk mõeldud.

Kaudseks kõneks — **oratio obliqua** — nimetakse niisugust kõnet, milles ainult kellegi sõnade ehk mõtete sisu ette tuuakse.

Sissejuhatavaks sõnaks otsekoheses kõnes on aegsõna **inquit**, mis kõne algsõnade vahele mahutakse; kaudne kõne aga oleneb paljudest aegsõnadest tähendusega: mõtlen ehk ütlen (*verbum sentiendi* ehk *dicendi*).

Oratio recta — otsekohene kõne.

Ariovistus cum Caesaris postulata cognovisset: **haec Gallia, inquit**, mea provincia est. Nonne prius in Galliam *veni*, quam populus Romanus? Cur *in meas* possessiones venis? Si ego *tibi* non

Oratio obliqua — kaudne kõne.

Ariovistus cum Caesaris postulata cognovisset, **respondit** (*respondet*): **hanc Galliam suam** provinciam **esse**. Nonne se prius in Galliam **venisse**, quam **populum Romanum**? Cur **in suas** possessi-

praescribo, quem ad modum *tuo* iure *utāre*, non oportet *me a te in meo* iure impediri. *Congredere*; intelleges, quid Germani virtute possint.

ones *veniret* (*veniat*)? Si *ipse illi* non *praescriberet* (*praescribat*), quem ad modum *suo* iure *uteretur* (*utatur*), non *oportere* sese ab *illo* in *suo* iure impediri. *Congredetur* (*congradiatur*); eum *intellecturum*, quid Germani virtute *possent* (*possint*).

Otsekohese ja kaudse kõne tarvitamisel on tarvis meeles pidada järgmisi reeglid:

A. Kõneviisi kohta.

a) *jutustavas pealause* seisab:

otsekoheses kõnes: **indic.** ehk **con. pot.** kaudses kõnes: **accus. c. infin.**

b) *sooviavaldavas pealause*:

otsekoh. kõnes: **imperat.**; **con. hort.**, **prohibit.**, **optativus**, **concessivus** kaudses kõnes: **coniunctivus**.

c) *küsiavas pealause*:

otsekoh. kõnes: **indicativus** kaudses kõnes: **coniunctivus**; kui küsimus on pööratud teise isiku poole, ja **acc. cum infinit.** kui küsimus 1. ehk 3. isiku poole pööratud on.

d) *kõrvallause*tes:

otsekoh. kõnes **indic.** ja **coniunctivus**. kaudses kõnes: **coniunctivus**.

B. Aja kohta.

Kaudses kõnes käivad tingiva kõneviisi ajavormid *consecutio temporum*'i järele, kokkukõlas sissejuhatava aegsõna ajavormiga.

C. Asesõnade kohta.

Kaudses kõnes 3. isiku tähendamiseks, kui ta vastab otsekoheses kõnes 1. isikule, tarvitakse enesekohast asesõna: **sui**, **sibi**, **se**; **suus**; kui ta aga vastab otsekoheses kõne 2. isikule, siis **is** ehk **ille**.

Attractio modi (kõneviisi sarnandamine).

Kui täienduslause (see käib osalt ka teiste lausete kohta) oleneb lausest, kus verbum finitum seisab coniunct., infinit., ehk kus on tarvitud accus. cum infinitivo, siis ilma mingi teise põhjusega, ainult kokkukõla tõttu, tarvitakse täienduslause **coniunctivus**'t. Niisugust juhtumust nimeatakse **attractio modi** (kõneviisi sarnandamine, „juuretõmbamine“).

Potentis est facere, quod vult = vir potens facit, quod vult. — Mos est (erat) Athenis quotannis in contione laudari eos, qui sint (essent) in proeliis interfecti = Athenienses laudant (laudabant) eos, qui . . . interfecti sunt (erant). — Vereor, ne dum minuere velim laborem, augeam dum minuere volo, augeo).

Lisa I.

Lühikesed teated prosoodiast ja meetrikast.

A. Prosoodiast.

1. Greeka ja Rooma luules oli värsiehitus rajatud lühikeste ja pikkade silpide kindlas korras vaheldumisele. Selleks, et värssa õieti lugeda, on tarvis kõige pealt õppida silpide pikkust tundma. Õpetust silpide pikkusest nimetakse *prosoodiaks*.
2. Silbi pikkus (*quantitas*) oleneb aja pikkusest, mis tarvis läheb tema hääldamiseks. Kõige lühemat aega tarviliku silbi väljaütlemiseks nimetakse **mõra**ks.
3. Silpi, mille hääldamiseks ainult üks moora tarvis on, nimetakse **lühikeseks** (*syllaba brevis*); tema märgiks on väike vibu: \smile . Seda silpi aga, mis oma hääldamiseks kahte moorat tarvitab, nimetakse **pikaks** (*syllaba longa*; märk — lamav jooneke: \frown). Silpi, mida vahel pikaks, vahel lühikeseks peetakse, nimetakse **vaheldavaks** (*syllaba anceps*; märk: \supset).
4. Silbid võivad olla pikad või lühikesed: 1) **loomu** poolest (*naturā*) ehk 2) **seisu** poolest (*positiōne*).

Loomu poolest lühikeseks loetakse iga silpi, mille häälik on lühike. Seda saame teada kas grammatikast, väljaütlemisest ehk sõnastikust.

Seisu poolest lühikeseks loetakse iga häälikut, millele teine häälik ehk h järgneb; näit. clipēi, habūi, trāho, vēho jne. (*vocalis ante vocalem corripitur*).

Loomu poolest pikaks loetakse iga silpi,

- 1) mille häälik loomu poolest pikk on, mida me kas grammatikast, väljaütlemisest ehk sõnastikust teada võime saada; näit.: honor, honōris, honorāre; difficilis labor est, cuius sub pondere labor;

- 2) mille häälikuks on kaksiktäishäälik ehk temast sündinud lihthäälik, näit.: aequus — iniquus, laedo — illido ;
- 3) mille häälik on kokkuliitum. teel sündinud, näit.: cōgo (=co + ago), iunior (sõnast iuvenis), nīl (= nihil).

Seisu poolest pikaks loetakse iga silpi, mille järel seisab kaks ehk enam kaashäälikuid, ehk kaksik-kaashäälikud x ja z või poolhäälik i (j).

Pikaks seisu poolest loetakse ka iga ühe kaashäälikuga lõpevat sõna lõpusilpi, kui järgmine sõna algab kaashäälikuga (välja arvatud h) ; näit.: nitimur in vetitum semp̄r cupim̄sque negata.

Märkus. Qu loetakse üheks kaashäälikuks.

Vaheldavaks loetakse silpi, kui tema täishäälikule järgneb kõlatu häälik (b, d, g, p, t, k, f) ühes sulahäälikuga (l, r) (**muta cum liquida**), näit.: volūcris, intēgro ; vaheldav on ta ainult luules, kuna lihtkõnes (proosas) loetakse teda alati lühikeseks.

Märkus. Kui muta cum liquida on kahe sõna vahel jaotatud, siis loetakse silpi alati pikaks, näit.: ausus erāt reges incessere dictis.

Lõpusilpide kohta tuleb järgmist meeles pidada :

- 1) a on ainsuse ablatiivis ikka pikk (ā), kuna ta teistes käänetes on lühike (ä).
- 2) Sõnade lõpusilbid, mis liht kaashäälikuga lõpevad, on harilikult lühikesed, välja arvatud s-lõpulised, millest mõned on lühikesed (näit.: ūs — nom. sing.), teised pikad (näit.: ūs neljandas käänatuses gen. sing., nom. ja acc. pluralis).

Ladina keeles tarvitavad Greeka keele sõnad hoiavad oma algui pärase pikkuse alles, näit.: Medēa, Tempē, Dariūs, aer j. t.

B. Meetrikast.

5. Lühikeste ja pikkade silpide liitust, ühe rütmilise rõhuga seotut, nimetakse **veerejalaks** (*pes*) ; muusikas vastab temale takt.

Kaks ehk enam veerejalgu sünnitab **veere** (*versus*).

Tarvitavamad veerejalad on järgmised :

- — iambus ; näit. : rēgūnt
- — trochaeus, choreus, näit. : rēbūs
- — spondēus ; näit. : vōbīs
- — dactylus ; näit. : ōmnīā.

Igas veerejalas öeldakse üht silpi välja rõhuga (*arsis*), teis-rõhuta (*thesis*).

6. Veereite lugemist meetrika reeglite järele nimetakse skandeerimiseks (sõnast scandēre).

7. Iseäraldustest, mis skandeerimisel ette tulevad, peab kõige pealt silmas pidama elisiooni (*elisio*), mis järgmises seisab: kui veeres ühe sõna lõpuks on täishäälik ehk *m* ja järgmine sõna algab täishäälikuga ehk *h*-ga, siis heidetakse eelseisva sõna lõputäishäälik (ehk täishäälik ühes *m*-ga) ära; erandina on sõna *est*, mis ise algtähe *e* ära kaotab.

Monstr(um) horrend(um) inform(e) ingens, cui lumen ademptum.
Aurea prima sata (e)st aetas.
Itum (e)st in viscera terrae.

8. Mõnikord jääb aga elisioon tarvitamata; seda nimetakse **haiguks** (hiätus).

Haik tuleb ette:

- a) alati ühesilbiste hüüdsõnade juures: o, heu, pro; näit.: o et praesidium; o et de Latia, o et de gente Sabina;
b) harilikult, kui sõna sõnast on lahutud vägeva kõnemärgiga, nagu: punkt, koolon, semikoolon j. t., näit.: Carthaginem Juno fertur . . . post habitā coluisse Samo: hic illius arma etc.

9. **Tsäsuuriks** (*caesura* lõige) ehk **lõikeks** nimetakse seisakut veere keskel; teda nimetakse meestsäuuriks, kui seisak tehakse pärast arsiit ja naistsäuuriks, kui seisak tehakse pärast lühikest silpi.

10. Kõige tarvitavamaks värsimõeduks oli vanasti heksameeter (*hexameter*). Ta seisab koos kuuest daktülusest. Ta alguspilt oleks järgmine:

λ ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘

Viimases heksameetri daktüluses on ainult kaks silpi, mispärast teda nimetakse **raituks** (versus catalecticus). Viimne silp võib olla kas pikk ehk lühike. Ka võib seista neljas esimeses veerejalas daktüluse asemel spondeus. Niiviisi muutub heksameetri alguspilt järgmiseks:

˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘

11. Igas heksameetris on üks pealõige, peatsäuur 3-ndas ehk 4-ndas veerejalas. Enamasti on ta 3-das veerejalas pärast arsiit:

˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ || ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘ ˘ | ˘ ˘

Principiis obsta: || sero medicina paratur.

Donec eris felix || multos numerabis amicos.

Kui lõige tehakse 4-ndas veerejalas, siis tehakse ühtlasi ka väiksem lõige 2-ses veerejalas, mõlematel kordadel pärast arsiit.

Quod refugit, || multi cupiunt: || odere, quod instat.

Mõnikord, olgugi kaunis harva, võime tabada heksameetris lõiget pärast esimest lühikest silpi 3-ndas veeres:

´ ¯ ¯ | ´ ¯ ¯ | ´ ¯ || ¯ | ´ ¯ ¯ | ´ ¯ ¯ | ´ ¯

Aut aliquis latet error; equo ne credite Teucri.

12. **Pentameeter** (*dactylicus*) jaguneb kahte jakku, millest kumbki jagu kahest ja poolest daktülusest koos seisab. Esimeses jaos võivad daktüluse asemel ka spondeused olla, teises jaos seda ei tule ette. Mõlemate osade vahel on tsäsuur.

´ ¯ ¯ | ´ ¯ ¯ | ´ || ´ ¯ ¯ | ´ ¯ ¯ | ´

Pentameetrit ei tarvitata mitte üksi, vaid alati heksameetriga paaris (*distichon* paarisvärss).

Dónc e rís felíx multós numerábis amícos.
Témpora sí fuerínt núbila, sólus e rís.

Lisa II.

Rooma kalender.

1. Teadu järele on Romulus jaotanud aasta kümneks kuuks ja nime-
tanud nad: **Martius** (sc. mensis), **Aprilis**, **Maius**, **Junius**, **Quintilis**,
Sextilis, **September**, **October**, **November**, **December**. Hiljemini (Au-
gustuse ajal) nimetati Quintilis Cäsari auks **Julius** ja Sextilis Au-
gusti auks — **Augustus**.

Numa Pompiliuse valitsuse ajal sündis kalendris järgmine muu-
datus, nimelt 10-le kuule lisas ta juure veel kaks: **Januarius** ja
Februarius.

Cäsari ajal sündis veel üks muudatus, nimelt: aasta algus
viidi üle 1-sest märtsist 1-sele jaanuarile. Aasta-arv käis esialgselt
konsulite järele, aga Augustuse ajast saadik ka ab urbe condita (Rooma
linna asutamisest).

2. Igas Rooma kuus oli kolm peapäeva:

Kalendae (Kal.) = 1-ne kuupäev

Nonae (Non.) = 5. ehk 7. } märtsis, mais, juulis, oktoobris

Idus, uum (Id.) = 13. ehk 15. } (*milmo*) 7 ja 15.

Kuude nimed lisati nendele omadussõnadena juure:

Kalendae	}	Januariae, Apriles, Quintiles, Octobres,
Nonae		Februariae, Maias, Sextiles, Novembres,
Idus		Martiae, Juniae, Septembres, Decembres.

3. Kuu päevi (kõsimuse peale: millal?) tähendasid roomlased järg-
miselt:

a) **Kalendis Januariis, Decembribus** (abl. temp.) = 1-sel jaanuaril,
detsembril.

Nonis Februariis, Aprilibus = 5. veebruaril, aprillil.

Idibus Martiis, Octobribus = 15. märtsil, oktoobril.

b) Kalendide, noonide ja iidide eelmist päeva tähendati sõnaga **pridie cum acc.**; nii siis

31. detsembril = **pridie Kalendas Januarias** (prid. Kal. Jan.)

12. jaanuaril = **pridie Idus Januarias** (prid. Id. Jan.)

c) teiste kuupäevade nimetamiseks tuli enne välja arvata, mitmes nimetatav päev on enne järgmist **peapäeva**: *ante Kalendas, Nonas* ehk *Idus*; selle juures võeti arvesse nimetatav päev ja ka see päev, millest arv algas.

Nii siis öeldi, näit.:

30. detsembril = ante diem tertium Kalendas Januarias (a. d. III Kal. Jan.)

3. oktoobril = ante diem quintum Nonas Octōbres (a. d. V Non. Oct.)

13. märtsil = ante diem quartum Idus Martias (a. d. IV Id. Mart.).

Trüki vead :

Lehekülg.	Rida.	Trükitud :	Peab olema :
28	8 (ülevalt)	<i>mlile</i>	<i>mille</i>
41	5 (ülevalt)	<i>leg-ūmus</i>	<i>leg-īmus</i>
53	6 (ülevalt)	<i>fiam, fīas, fias</i>	<i>fiam, fias, fiat</i>
55	17 (ülev.) (lic)	<i>ēre</i>	<i>ēre</i>
56	1 (alt)	<i>incundissime</i>	<i>iucundissime</i>
57	8 (alt)	<i>eesōnad</i>	<i>eessōnad</i>
60	5 (alt)	<i>multas</i>	<i>multos</i>
77	5 (ülevalt)	<i>accusatiuum</i>	<i>accusatiuus</i>
79	8 (alt)	<i>sugū</i>	<i>soo</i>
84	11 (ülevalt)	<i>kindel</i>	<i>tingiv</i>
87	1 (alt)	<i>daluma</i>	<i>paluma</i>
90	4 (ülevalt)	<i>olust</i>	<i>elust</i>
96	14 (alt)	<i>algui</i>	<i>algu</i>
96	4 (alt)	<i>teis-</i>	<i>teisi</i>

A

A

5328,

12 69 72